

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MÂTURÎDÎ TEFSİRİNDE AHLÂKÎ KAVRAMLARA
YAKLAŞIMLAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut Okumuş

Hazırlayan
GAYAZ AKHMETSHİN

ANKARA – 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MÂTURÎDÎ TEFSİRİNDE AHLÂKÎ KAVRAMLARA
YAKLAŞIMLAR

DOKTORA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut Okumuş

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof.Dr. Mesut Okumuş	
Prof.Dr.Ahmet Nedim Serinsu	
Prof.Dr.İbrahim Maraş	
Prof.Dr.Mehmet Ünal	
Prof.Dr.Enver Arpa	

Tez Savunma Tarihi 15.02.2021

T.C
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Mesut Okumuş danışmanlığında hazırladığım ‘‘MÂTURÎDÎ TEFSİRİNDE AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR (Ankara 2021)’’ adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Gayaz Akhmetshin

İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ	VII
A. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ:	9
B. TEZİN YÖNTEMİ:	10
C. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ.....	10
I. BÖLÜM: İMAM MÂTURÎDÎ’NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI	13
1. İMAM MÂTURÎDÎ’NİN HAYATI	13
2. HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ.....	16
3. ESERLERİ.....	17
4. İMAM MÂTURÎDÎ NİN İLMİ KİŞİLİĞİ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI.....	20
4.1. İmam Mâturîdî’nin Kur’ân Tefsirindeki Yeri.....	20
4.2. İmam Mâturîdî’nin Ahlak Anlayışı.....	22
4.3. Mâturîdî Tefsirinde Hulk-Ahlak’la İlgili Ayetlerinin Yorumlaması.....	24
4.4. İmam Mâturîdî’nin İyi ve Kötü, Maruf ve Münker, İman ve Küfür Gibi Kavramlara Yaklaşımları.....	29
II. BÖLÜM: İNSANIN ALLAH’A KARŞI DAVRANIŞLARIYLA İLGİLİ ve ONU BU DÜNYADA VE AHİRET SAADETİNE ULAŞTIRAN AHLAKİ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR	40
II.I. ALLAH’A KARŞI AHLAK KAVRAMLARI.....	34
1. ALLAH’A İMAN ETMEK.....	41
2. ALLAH’I ZİKRETMEK.....	47
3. ALLAH’A ŞÜKRETMEK.....	51
4. SABRETMEK.....	56
5. TAKVA.....	62
6. TEVEKKÜL	65
7. İHLAS.....	67
8. TÖVBE	70

II.II. İNSANI BU DÜNYADA BAŞARIYA VE AHİRET SAADETİNE ULAŞTIRAN AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR.	78
1. AHLÂKÎ GAYRET	79
1.1. Gayret, çabalamak, çalışmak	79
1.2. Gayret edeni Allah doğru yola yönlendirir	82
1.3. Gayret edip doğru yolu bulanlar	83
1.4. İyilikte Yardımlaşma/ Teâvun	85
2. RUHUN, KALBİN VE NEFSİN SAFLIĞI	87
2.1. Kalbin içinde ne varsa dışarıya yansıması	87
2.2. Allah’a isyan eden insanların kalpleri	89
2.3. İnsanların kalplerinin mühürlenmesi	90
2.4. Selim ve temiz kalp	94
2.5. Kendi nefsini korumak	97
2.6. Nefsini arzulardan koruma yöntemi	99
3. DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK (SİDK)	100
4. NEFSİN ARZULARINA HÂKİMİYET	106
5. ÖFKEYE HÂKİMİYET	112
6. SABIR VE SABIRLI OLMA YOLLARI	116

III. BÖLÜM: FERDÎ AHLÂKLA İLGİLİ İYİ VE KÖTÜ HUYLARA YAKLAŞIMLAR..... 122

III. I. AHLÂKIN DAYANDIĞI TEMEL ERDEMLER

1. HİKMET	122
2. ADÂLET	124
3. ŞECAÂT	126
4. İFFET	128

III. II. İNSANIN HAYATINA ZARAR VEREN KÖTÜ HUY VE DAVRANIŞLAR.....130

1. HASET	130
2. İSRAF	135
3. FUHUŞ	137

III. III. İNSANIN RUHÎ HAYATINA VE TOPLUMA ZARAR VEREN KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR.....	141
1. NİFAK.....	141
2. CİMRİLİK.....	144
3. GURUR VE KİBİR.....	146
4. GÖSTERİŞ (RİYA).....	149
 IV. BÖLÜM: SOSYAL YAŞAMI DÜZEN İÇİNDE TUTAN AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR.....	154
IV. I. İNSANLARARASI BİRLİĞİ VE DAYANIŞMAYI SAĞLAYAN AHLÂKÎ KAVRAMLAR	154
1. BARIŞ.....	154
2. BİRLİK.....	156
3. BAŞKA TOPLUMLARA SAYGI DUYMAK	160
4. DOSTLUK.....	162
5. AKRABALARLA YARDIMLAŞMAK	164
6. ANNE VE BABAYA SAYGILI DAVRANMAK	166
7. KOMŞULUK	171
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	183
ÖZET	189
ABSTRACT.....	190

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKİ.	: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye
DM.	: Daru'l-Mizan
Ed.	: Editör
EN.	: Ensar Vakfı
Hızr.	: Hazırlayan
MR.	: Müessesetü'r-Risale
M.Ü.İ.F.V	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	:Neşreden
Thk.	:Tahkik
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
V.	:Varak
S.	:Sayfa

ÖNSÖZ

İslâm dininin asıl kaynağı olan Kur'ân, dini hükümlerin çıkarılmasında birinci derecede kaynaktır. Kur'ân aynı zamanda, İslâm ahlakının temel kaynağıdır. İnsanlığa sunmuş olduğu İslâm ahlakını en kısa ve doğru yoldan öğreten kitap yine Kur'ân'dır. Kur'ân, insanın ahlâki yönüne çok önem vermiştir. Allah insanı güzel tabiat üzerinde yaratmış ve onu topraktan yaratıp sonra kendi ruhundan ona üflemiştir. Yani insanın hem ilâhi hem maddi tarafı vardır. Allah insana hem takvasını hem de fücürünü ilham ettiği için ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri de vermiştir. İnsanın meleklerden üstün olabilme tarafı olduğu gibi, aynı zamanda onun tabiatında bunun ters tarafı da vardır. Bu yüzden insan karakteri iki yönlü olduğu için, nasıl ki iyi ve doğruya yönelik tercihini yaptığı gibi, kötü ve yanlış olana da yapabilir. Eğer iyiliğe yönelir ve kendini bu yönde eğitirse, geliştirirse, güzel ahlâklı; kötülüğü seçer ve kendini bu yönden geliştirirse de kötü ahlâklı olur. Kur'ân, insanın ahlâki hüküm ve tercihlerinde yanlış yapmasını önleyerek onu güzel ahlâklı ve erdemli bir birey haline getirmek için çeşitli ahlâki ilkeler ortaya koymak sûretiyle İslâm ahlâkına kaynaklık etmiştir.

Kur'ân'da zikredilen ahlâkla ilgili ayet ve kavramları insanlara daha geniş izah etmek için dünyanın her yerinden, farklı coğrafya ve çeşitli ırklardan olan âlim ve müfessirler, tefsirler, kitaplar ve eserler yazmışlardır. Bu âlimler arasında Türk kültür muhitinde yetişen ve en çok Türkler arasında isim olarak bilinen fâkih, din bilgini, müfessir, düşünür ve kelâm âlimi İmam Mâturîdî es-Semarkandî'dir. (ö. 333/944)

İmam Mâturîdî din ve ahlâk anlayışında akli esas almıştır. Ona göre eşyanın iyiliği ve kötülüğü, güzelliği ve çirkinliği, yararlı ve zararlı oluşu akılla bilinebilmektedir. Allah hiçbir şeyi bütünüyle kötü, çirkin ve zararlı yaratmamıştır. Her şeyde mutlaka bir iyilik, güzellik ve fayda bulunmaktadır. Din bir şeyi yasaklamışsa, demek ki bu şeyde bir zarar

veya kötülük vardır. Akıl her zaman bu zarar ve kötülükleri bilemeyebilir veya kısmen bilse bile bazılarını fark edemeyebilir. Bunu da iyi bilebilmesi için derin bir düşünce ve tefekküre ihtiyaç vardır. Bunu herkes yapamayabilir ve birçok anlaşılamayan konular da çıkabilir. Bu gibi durumlarda dine, vahye veya peygamberin haberine ihtiyaç duyulacaktır. İmam Mâturîdî bu tür ahlâki değerleri, temel ahlâki ilkeler olarak değerlendirmektedir ki, burada din ile akıl birleşmektedir. Akıl ahlâki değerleri iyi de kötü de görebilir. Bunu din kesinleştirir ve böylece o şeyin iyiliği veya kötülüğü bilinebilir. İmam Mâturîdî'nin tefsiri ve oradaki ahlâkla ilgili olan yorumları, bu temel görüşüne dayanmaktadır.

Gerek ders döneminde ve gerekse tez konusu seçiminde yardımını ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mesut Okumuş'a, hocalarım Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, Prof. Dr. İdris Şengül ve tezim için kaynaklar konusunda destek veren Prof. Dr. İbrahim Maraş'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara 2021

Gayaz Akhmetshin

A. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ:

Asıl konumuz İmam Mâtûrîdî'nin tefsirinde ahlâk alanıyla ilgili yorumları, ahlâki kavramlara yaklaşımını incelemek ve onun ahlâki güzelleştirmesine yönelik yorumlarını çalışmamıza yansıtmaktır. İmam Mâtûrîdî büyük ve meşhur bir müfessir, düşünür ve filozoftur. Onun tefsirinde kendine has fikirleri, yorumları ve eğitici yaklaşımları vardır. Diğer taraftan İmam Mâtûrîdî'nin tefsiri ve elbette kendisi Orta Asya'da ve Rusya'nın Tataristan ve Başkurdistan topraklarında meşhurdur. Asırlar boyu bizim dedelerimiz ve o topraklarda yaşayan Müslümanlar İmam Mâtûrîdî'nin fikirlerinden, eserlerinden ilham alıyorlardı. Bu yüzden birçok âlim ve müfessir o topraklardan çıkmıştır. Özellikle İdil-Ural topraklarında yetişmiş âlimlerin isimlerini burada zikrederim: Abdu'n-Nasır el-Kursavi (ö. 1812), Şihabuddin el-Mercani (ö. 1889), Musa Bigiyev (ö. 1949), Muhammed Sadık İmankuli (ö. 1932), Gâlimjan Barudi (ö. 1921), Rizayetdin b. Fahreddin (ö. 1936), Muhammed Murad Minzilevi (ö. 1934) gibi âlimler. Onların yazdıkları eserlerinde İmam Mâtûrîdî'nin fikirleri ve ismi sürekli zikredilmiştir.

İmam Mâtûrîdî'nin fikirleri ve özellikle tefsir yorumları hepimiz için ve Rusya topraklarında yaşayan Müslümanlar için büyük önem arz etmektedir. Onun o zamanda yazdığı fikirlerini ve yorumlarını zamanımızın Kur'ân tefsirinde ve Kur'ân tefsir eğitiminde de uygulayabiliriz. Yine onun fikirlerinden faydalanıp eğitim ve ahlâk derslerine çeşitli katkılar sağlayabiliriz. Böylece İmam Mâtûrîdî'nin, Kur'ân ayetlerinin yorumunda ahlâk alanıyla ilgili yorumlarını incelemek ve ahlâki eğitim yaklaşımlarını zamanımızda nasıl uygulayabileceğimize bir bakış açısı geliştirmek önemli bir ilmi meseledir. Biz de tezimizde bu bakış açısından hareket ettiğimizi ifade etmek isteriz.

B. TEZİN YÖNTEMİ:

Tezde daha çok kavram ve metin anlayışı yöntemini uyguladık. İmam Mâturîdî'nin tefsirinde Kur'ân ayetlerinde ahlâkla ilgili yaklaşımlarını tasvir ve tahlil etmeye çalıştık. Bu konuda tespit ettiğimiz bilgileri zikrederek değerlendirmelerimizi yaptık.

Çalışmamızın birinci bölümünde ilk olarak İmam Mâturîdî'nin hayatını, onun hocalarını, öğrencilerini, ilmi kişiliğini ve eserlerini, onun *Te'vilâtu'l-Kur'ân* tefsirini,

tefsirinin özellikleri ve nitelikleri hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra ahlâka dair ayetlerin yorumu üzerinde duracağız. Müellifin ahlâk ayetlerini tefsir ederken hangi metodu takip ettiğini ve onları yorumlarken daha çok neye dayandığını ortaya koymaya çalışacağız. Aynı zamanda yine bu bölümde bu tefsirden çıkardığımız yorum ve birikimleri, aktüel faydası olabilme açısından değerlendireceğiz. Zamanımızda önemli ve aktüel olan konulara değinerek, dini hayatımızdaki problemlere çözüm bulmaya çalışacağız. İmam Mâturîdî'nin ilmi kişiliği ve düşünce dünyası başlığı altında, onun Kur'ân tefsirindeki yerini, ahlâka yönelik çalışmalarını, ahlâk anlayışını, İmam Mâturîdî'nin “iyi” ve “kötü”, “maruf” ve “münker”, “iman” ve “küfür” gibi kavramlara yaklaşımını araştıracağız. İkinci bölümde insanın Allah'a karşı davranışlarıyla ilgili ahlâki kavramlara yaklaşımlarını, insanı bu dünyada başarıya ve ahiret saadetine ulaştıran ahlâki kavramlara yaklaşımını araştıracağız. Üçüncü bölümde ise insanın ferdi ahlâkına has olan kötü huylara dair yaklaşımlarını, insanın hayatına zarar veren kötü huy ve davranışlarla ilgili kavramlara, insanın ruhî hayatına ve topluma zarar veren kavramlara yaklaşımını araştıracağız. Dördüncü bölümde ise sosyal ve toplu yaşamı düzen içinde tutan, insanlar arası birliği ve dayanışmayı sağlayan ahlâki kavramlara yaklaşımını araştıracağız. Böylece tezimiz dört bölüm ve sonuçtan oluşacaktır

C. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Çalışma boyunca öncelikle İmam Mâtûrîdî'nin eserlerinden ve tefsirinin tahkiki baskısından yararlanmaya çalıştık. Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan İmam Mâtûrîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsir eserinin çeşitli baskıları da mevcuttur. Kaynak olarak bu tefsirin tüm baskılarından yararlanmaya çalıştık. Söz konusu eserin farklı baskılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) “*Te'vilâtü-Ehli's-Sünne*”, thk. Dr. Mecdi Baslum 10 cilt, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005.
- 2) “*Te'vilâtü'l-Kur'ân*”, edit. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, 18 cilt, Daru'l-Mizan Yayınevi, İstanbul, 2007.
- 3) “*Te'vilâtü-Ehl's-Sünne*”, thk. Fatma Yusuf el-Eymi, 5 cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004.
- 4) “*Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*”, çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Prof. Dr. Kemal Sandıkçı, Yrd. Doç. Dr. Fadıl Aygan, Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz, edit. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, 18 cilt, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015-2019.

Yine konunun özelliği gereği klasik dönemde yazılmış olan ahlâka dair kaynak eserlerden ulaşabildiklerimizden çalışma boyunca yararlanmaya çalıştık. Bu çerçevede ahlâka dair çağdaş dönemde yazılmış eserlerden, bilimsel makalelerden ve ansiklopedi maddelerinden de yararlandık.

Tezi yazmaya başlamadan önce ilk olarak araştırmamızla ilgili tefsir alanında İmam Mâtûrîdî'nin tefsirinde ahlâki kavramlara dair ne kadar çalışma yapıldığını araştırdık. Sonuç olarak tefsir alanında tam bizim konumuza yakın bir çalışmanın bulunmadığını gördük. Ancak başka alanlarda konumuza yakın çalışmaların olduğu

söylenebilir. Ulaşabildiğimiz bu çalışmalardan da mümkün mertebe istifade etmeye çalıştık. Mesela Sami Şekeroğlu'nun felsefe alanında yazdığı “*Mâturîdî’de Ahlâk Felsefesi*” adlı çalışmadan çokça yararlandık. Yine tefsir alanında Ali Karataş’ın yaptığı *İmam Mâturîdî’nin Kur’ân’ı Kur’ânla Te’vil’i* adlı çalışmasından da yararlandık.

Yine Kur’ân’da yer alan dini ve ahlâki kavramların inceliklerine dair çağdaş eserlerden, özellikle Toshihiko İzutsu’nun “*Kur’ân’da Dini ve Ahlâki Kavramlar*” adlı çalışmasından, Abdullah Draz’ın “*Kur’ân Ahlâkı*” adlı eserinden ve Muhsin Demirci’nin “*Kur’ân’da Toplumsal Düzen*” çalışmalarından çokça istifade ettik. İmam Mâturîdî’nin hayatı ve eserleriyle ilgili çalışmaları bulunan, onun tefsirini tahkik eden Bekir Topaloğlu’nun eserlerinden, bu arada “*Kitabut-Tevhid*”den, Sönmez Kutlu ve Şaban Ali Düzgün’ün İmam Mâturîdî ile ilgili çalışmalarından yararlandık. Mâturîdî ile ilgili yapılan bazı akademik çalışma ve bildirilerden de alıntılar yaptık.

Zikrettiğimiz kaynaklardan başka İmam Mâturîdî’nin fikirleriyle, onun ilmi hayatı ve çalışmalarıyla ilgili yapılan diğer tezler ve bazı bilimsel makalelerden de istifade ettik. Konunun özelliği gereği yararlanmak durumunda kaldığımız tüm kaynaklara ise bibliyografyada yer verdik.

I. BÖLÜM: İMAM MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

1. İMAM MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI

Ebu Mansur el- Mâturîdî, ağırlıkla Türk toplulukların mensup olduğu Hanefî mezhebinde “akılcı” olarak nitelenebilen kelâmî akımın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Hanefî mezhebinin inanç alanındaki temelleri Ebu Hanife tarafından ortaya konulmuş ise de epistemolojik, teolojik ve felsefi olarak bunların temellendirilmesi İmam Mâturîdî tarafından yapılmıştır.¹

Nasıl İslâm dünyasının batısında Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Ehl-i Sünnet yolunu savunmuş ise, aynı görevi Ebu Mansur el- Mâturîdî İslâm dünyasının doğusunda üstlenmiştir. Söz konusu İslâm dünyasının doğusunda ağırlıklı olarak Türkler yaşadığına göre Mâturîdîlik daha çok Türkler tarafından benimsenen bir mezhep olmuştur.

Mâturîdî mezhebinin kurucusu, müfessir, kelâmcı ve fakih olan Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el- Mâturîdî es-Semerkandî, günümüz Özbekistan'ın Semerkant şehrinin Mâturîdî isimli bir kasabasında dünyaya gelmiştir. Semerkant şehrine nispetle Semerkandî, doğduğu köye nispetle Mâturîdî olarak anılmaktadır. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, hicri III. (IX.) asrın ilk yarısının ortasında dünyaya geldiği ve hayatının bir asra yakın olduğu tahmin edilmektedir.²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla muhtelif kaynaklarda İmam Mâturîdî'nin neslinden sadece iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlar, Kadı İmam Hasan el-Mâturîdî (ö. 450/1058) ve Kadı Ebu'l-Hasen Ali bin Hasen el-Mâturîdî'dir (ö. 511/1117).³

¹ Kutlu, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2006, s. 9.

² Özen, Şükrü, “Mâturîdî, *DİA*, c. XXVIII, s. 146.

³ Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008, s. 36-37.

Ebu Mansur el- Mâturîdî, çevresi ve talebeleri tarafından büyük otorite kabul edilmiş ve bunun sayesinde *Îmâmu'l-hudâ, Âlemu'l-hudâ, Îmâmu'l-mütekellimîn, Musahhihu akaidi'l-müslimîn* ve *Reisü Ehli's-Sünne* lakaplarıyla anılmıştır.⁴

İmam Mâturîdî, bir Türk âlimidir. Bununla birlikte bazı rivayetler, onun nesebinin, meşhur sahabe Ebu Eyyüb el-Ensari'ye kadar uzandığını söylemektedir.⁵ Hâlbuki Mâturîdîliği dünyaya açmış olan Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, İmam Mâturîdî'nin nesebini anlatırken, neslini sadece onun dedesine kadar anlatmıştır.⁶ Sahabelere kadar ulaşan nesil bulunduğu takdirde, bunun öğrencilerinin kitaplarında yer alacağında şüphe yoktur. İmam Mâturîdî'nin, Arap soyu ile ilişkili olduğuna dair görüşlerin zayıf olduğunu göz önünde bulundurarak, onun, sahabe nesline bağlı olmadığı görüşünün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.⁷ Yeri gelmişken şunu da söylemek gerekir ki, bir âlimin neslinin sahabeye kadar uzanması, halk ve takipçileri için önem teşkil etse de kanaatimize göre, bunun ilmi bir değeri yoktur.

Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, İmam Mâturîdî'nin, 324/935 yılında vefat eden Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den birkaç sene sonra vefat ettiğini söylemektedir.⁸ Fakat Nesefî, ölüm tarihini kesin olarak belirtmemektedir.

İmam Mâturîdî gerçekten de önemli bir âlim ve İslâm düşünce tarihinde önemli bir konumda yer almasına rağmen, tarihçiler tarafından fazla iltifat görmemiştir. Nitekim Arap dünyasında kaleme alınan tabakât kitaplarında neredeyse hiç zikredilmemiş; Topaloğlu'nun da belirttiğine göre onun diğer fırkalarla mücadelesi tarih kitaplarında neredeyse hiç konu olmamıştır.⁹

⁴ Mâturîdî, *Tevlât*, I/73.

⁵ Zebidi, *İthafu's-Sade*, II, Özen, "Mâturîdî", *DİA*, c. XXVIII, s. 146.

⁶ Özen, "Mâturîdî", *DİA*, s. 146.

⁷ Bu konuya dair tartışmaların özeti için bkz: Özen, "Mâturîdî", *DİA*, c. XXVIII, s. 146.

⁸ Nesefî, Ebu'l-Mu'in, *Tabsıra*, II/350.

⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 17 (Topaloğlu'nun mukaddimesi).

İmam Mâtûrîdî'nin öğrencilik yılları hakkında da az bilgilere rastlamaktayız. Bunun birkaç sebebinin olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimize göre İmam Mâtûrîdî'nin tarihi kaynaklarda az yer almasının en önemli sebeplerinden biri, çevresinde hâkim olan ilmî gelenektir. Zira Türk topluluklarında *tabakât* geleneği yaygın değildi. Bunun diğer sebepleri arasında, Mekke, Medine, Bağdat gibi İslâmî merkezlerden uzaklığı; Ebu Hanife'nin kendisinden daha meşhur olup ismini gölgelemesi;¹⁰ Hanefî olup Arap İslâm dünyasında hâkim olan anlayıştan belli ölçüde farklı olduğu zikredilebilmektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Mâtûrîdî kelâm mezhebi, Hanefî fıkıh mezhebinin yaygın olduğu coğrafyada gelişmiştir. Hatta kanaatimize göre Mâtûrîdî kelâm mezhebine bağlı olan her birinin aynı zamanda bir Hanefî olduğunu söylemek mümkündür. Eş'arî kelâm mezhebi ise, Şafîîlerin, Mâlikîlerin ve kısmen Hanbelîlerin yaşadıkları topraklarda yaygınlaşmıştır. Böyle olunca Mâtûrîdî mezhebinin alanı daha sınırlı olmuştur. Bundan ziyade şunu da itiraf etmek gerekir ki Mâtûrîdî mezhebi, Şehristânî (ö. 548/1153), Gazzalî (ö. 505/1111), Teftazânî (ö. 793/1390) gibi bütün Müslüman dünyası tarafından itibar görmüş âlimleri sahaya çıkarmamıştır. Mâtûrîdî mezhebine mensup bilginler ağırlıkla Buharî, Semerkandî, Nesevî olarak anılmakta ve sözü edilen şehirlerin çevrelerinde yaşamışlardır. İşte bunun için de İmam Mâtûrîdî'yi öven fazla âlim bulunmamıştır.¹¹

¹⁰ Nitekim bu sebepten olmalıdır ki XIX. ve XX. asırda Türklerin yaşadıkları diğer bir mekân olan İdil-Ural bölgesinde ceditçilik/yenilikçilik hareketi güçlenirken itikadî alanda örnek olarak İmam Mâtûrîdî değil, Ebu Hanife alınmıştır. Bu dönemin en tanınan aydınları da kendi yolunu, Ebu Hanife'nin yolu olarak belirlemişler ve hep *E'immetüne'l-Hanefiyye* ibaresini kullanmışlardır (Bkz. mesela: Mercânî, Harun bin Bahaeddin Şehabeddin, *el-Hikmetü'l-Bâliğatü'l-Cenniye Fi Şerhi'l-Akaidi'l-Hanefiye*, Vyaçeslav Matbaası, Kazan, s. 71). Mercânî bizzat kendisi de, İmam Maturidi gibi “Bizlerde, Hanefî toplumunda” ifadeleriyle Hanefî mezhebine mensubiyetinin altını çizmektedir. Bkz. Said-Ali Kudaynetov, Şihâbüddîn el-Mercânî'nin Usûl-i Fıkıh Anlayışı, Hiperyayın, İstanbul 2020, s. 87. “el-Hikmetü'l-Baliğa” Mercânî tarafından Arapça yazılan bir eserdir. Bu eserde Mercânî selef âlimlerinin usûlünü ortaya koymakla birlikte akâid konusundaki naklî ve aklî delilleri incelemektedir. Ayrıca Mercânî'nin diğer eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kudaynetov, s. 51.

¹¹ İmam Maturidi'nin talebelerinin ve takipçilerinin sayısının çok olduğu görüle de görüşleriyle hocasına fazla muhalefet edenler görülmemiştir. Bu ise Mâtûrîdî mezhebini Eş'arî mezhebinden ayırmaktadır.

2. HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

İmam Mâturîdî çok yönlü bir bilginidir. Buna göre onun ilmi yönden gelişmesine çok sayıda hocaların katkıda bulunması da doğaldır. Ancak ne yazık ki bunların isimleri ve şahsiyetleri çoğunlukla bilinmemektedir.

Mâturîdî'nin soyunun meşhur sahabelere ulaştığı şüpheli ise de, onun ilmi nesebinin büyük âlim Ebu Hanife'ye kadar gittiği kesindir. İmam Mâturîdî, Ebu Hanife'nin öğrencilerinin öğrencisidir. Nitekim İmam Mâturîdî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den (ö. 248/862), o da Ebu Hanife'nin öğrencileri Kadı Ebu Yusuf (ö. 182/805)¹² ve Muhammed eş-Şeybânî'den (ö. 189/804) ders almıştır.¹³ Ayrıca Mâturîdî'nin hocalarından Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 268/881), *Kitabu'l-Fark ve't-Temyiz* ve *Kitabu't-Tevhîd* isimli önemli eserlerin müellifi Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Cûzcânî (ö. 285/898), Ebu Nasr Ahmed el-Iyâdî (ö. 260/874) zikredilebilir.

İmam Mâturîdî'nin ilmi nesebinin her yönüyle Ebu Hanife'ye ulaşması, ayrıca onun bir Hanefî âlimi olduğunu göstermektedir. Bizim burada kastımız, Mâturîdî'nin sadece fıkıh yönünden değil, aynı zamanda onun düşünce ve usûl yönünden de Hanefî olduğudur.

İmam Mâturîdî'nin çok sayıda hocalardan ilim tahsil etmesine rağmen sadece birkaçının ismi bilinmektedir ki benzer durum onun talebeleri için de söz konusudur. O, uzun ve hareketli hayatı sayesinde çok sayıda öğrenci yetiştirmesine rağmen, sadece bir kısmının ismine ulaşılabilir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebu Kasım İshak bin Muhammed el-Hâkim es-Semerkandî (ö. 340/951), Ebu'l-Hasen Ali bin Said er-

¹² Ebû Yûsuf'un hocaları ve genel olarak hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Said-Ali Kudaynetov, *Uygulama Örneklerine Dayalı Olarak İmâm Ebû Yûsuf'un İstihsân Anlayışının Tespiti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, ss. 14-63.

¹³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, s. 23 (Topaloğlu'nun mukaddimesi); ayrıca bkz.: Zebîdî, *İthâfu's-Sâde*, II/15. Ebu Hanife'ye ulaşan ilmi silsileleri için ayrıca bkz.: Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 41-43.

Rüsteğfânî (ö. 345/956), Ebu Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö. 390/1000), Ebu Ahmed el-İyâzî.¹⁴

Öğrencilerinin isimlerinin bilinmemesine ve yazdığı eserlerinin çoğunun zamanla kaybolmasına rağmen, onun etkili ve derin izler bırakan bir hoca olduğunu söylemek mümkündür. Zira ondan sonra teşekkül eden kelâmî mezhebin onun ismini alması ve Ebu'l-Mu'in en-Neseî gibi bazı müelliflerin ondan söz etmesi bunu kanıtlamaktadır.

3. ESERLERİ

Akaid ve Kelam: Ebu Mansur el- Mâturîdî'ye birçok kitap nispet edilmektedir. Bunlardan birkaçının aidiyeti kesindir. Bunlardan biri *Kitabu't-Tevhid*'dir. Bu kitabın İmam Mâturîdî'ye ait olduğunu Ebu'l-Mu'in en-Neseî ve Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî¹⁵ dile getirmişlerdir. Bu kitap aynı zamanda *İsbâtu's-Sıfât* ismiyle de bilinmektedir. Nitekim Topaloğlu'nun belirttiğine göre İmam Mâturîdî'den bahseden eski ve yeni müellifler kitabın işte bu ismini tercih etmişlerdir.¹⁶ *Kitabu't-Tevhid*, ilk defa Fethullah Huleyf tarafından Beyrut'ta 1970 yılında neşredilmiştir. Türkçeye tercümesi ise Prof. Dr. Bekir Topaloğlu tarafından yapılmıştır.¹⁷

İmam Mâturîdî'nin en önemli eserlerinden biri ve Mâturîdî kelâm mezhebinin iki ana kaynağından biri sayılabilen *Kitabu't-Tevhid*,¹⁸ kelâm ilminin ana konularını teşkil eden İlahiyat, Nübüvvet, Sem'iyat, Kaza ve Kader, İman gibi birçok meseleleri ile bazı muhaliflere karşı reddiyeleri içermektedir. Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin de belirttiği gibi o, anlaşılması zor olan bir kitaptır. Fakat bununla birlikte onun ifade ettiğine göre, eğer bazı

¹⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 24 (Topaloğlu'nun mukaddimesi); Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 44-48; ayrıca bkz.: Kehevî, *Keîâibu A'lâmi'l-Ahyâr*, vr. 130; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 195, 220.

¹⁵ Pezdevî, Ebu'l-Yüsr, *Usûlü'd-Din*, thk. Hans Peter Lenz, el-Metkebetü'l-Ezheriyye Li't-Turâs, Kahire, 2003, s. 14.

¹⁶ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 26 (Topaloğlu'nun mukaddimesi).

¹⁷ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, Açıklamalı Tercüme, çev. Bekir Topaloğlu, 7. Baskı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

¹⁸ İkincisi de kanaatimize göre, Ebu'l-Mu'in en-Neseî'nin *Tabsiratü'l-Edille*'sidir.

kapalı ifadeler ve benzer problemler olmasaydı, o bu kitapla yetinirdi.¹⁹ Bu eserinde İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet müdafaasını yapıp muhalif grup ve şahısların görüşlerine değinerek tenkitler yapmaktadır.

İmam Mâtürîdî'ye atfedilen fakat aidiyeti kesin olmayan eser, akaide konularını içeren *el-Akide* risalesidir. Yusuf Ziya Yürükan tarafından tercümesiyle neşredilen²⁰ bu eser kısa bir şekilde bazı akidevî konulara değinmektedir. Sübkî'nin, *es-Seyfu'l-Meşhûr Fî Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr* adıyla bu esere yazdığı şerhi, Prof. Dr. Mustafa Saim Yeprem tarafından tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.²¹ Metninde bulunan bazı konu ve yöntemler, bu eserin İmam Mâtürîdî'ye değil, ondan sonra gelen Mâtürîdî ekolüne mensup olan bir bilginin ait olduğunu teyid etmektedir.

Bazı araştırmacılar,²² İmam Mâtürîdî'nin, *Kitabu'l-Makalât* adlı eserinden de bahsetmektedir. Kâtip Çelebî'nin²³ ismiyle zikrettiği bu eser şu an tespit edilmiş değildir. Araştırmacıların bir kısmı da bu eserin aslında *Kitabu't-Tevhid* olduğunu söyleseler de bu görüş pek kuvvetli görülmemektedir. Bu eserin nüshasının elimize ulaşmaması ve İmam Eş'arî'nin *Makâlât* kitabına denk bir kitap bulunsun diye uydurulma ihtimali de, bu eserin, müstakil bir eser olma şüphesini daha da kuvvetlendirmektedir.

Ayrıca bu alanla ilgili İmam Mâtürîdî'ye şu eserler atfedilmektedir: *Kitabu'l-Usûl* (*Usûlü'd-Din*); *Kitabu'r-Red Alâ'l-Karâmita*; *Reddu Usûli'l-Hamse Li Ebi Muhammed el-Bâhilî*; *Reddu Evâili'l- Edille Lil-Ka'bî*; *Reddü Tehzibi'l-Cedel Li'l-Ka'bî*; *Reddu Vâidi'l-Fussâk Li'l-Ka'bî*; *Reddu Kitabeti'l-İmame Li Bazı'r-Ravâfız*; *Beyânu Vehmi'l-Mu'tezile* vs.

¹⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-Din*, s. 14.

²⁰ Yürükan, Yusuf Ziya, *İslâm Akaidine Dair Eski Metinler I*, AÜİF yayımları, İstanbul, 1953. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yeprem, Mustafa Saim, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 37-38.

²¹ Bkz.: Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 26 (Topaloğlu'nun mukaddimesi).

²³ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1782.

Usûlu'l-Fıkıh: Meâhazu's-Sherâi; Kitabu'l-Cedel.²⁴

Tefsir ve Kur'ân İlimleri: Risâle Fi Mâ Lâ Yecûzu'l-Vakfu Aleyfi Fi'l-Kur'ân.

Topaloğlu'nun belirttiğine göre tek varaktan oluşan bu eser birkaç kütüphanede bulunmaktadır. *Risâle*, Kur'ân'da vakfedilmesi caiz olmayan elli iki yerden birinde kasten vakfedenin kâfir olacağını, yanlışlıkla vakfedenin ise namazının bozulacağını belirtmekle başlamaktadır. Bu eserin İmam Mâturîdî'ye aidiyeti bir taraftan kesin görülmekle birlikte, bu risalede yer alan bilgilerin, İmam Mâturîdî'nin geniş ufuklu din anlayışla pek bağdaşmadığı da açıktır.²⁵

Kur'ân tefsiri *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Kâtip Çelebî bu eseri *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* olarak kaydetmiştir.²⁶ Topaloğlu'nun belirttiğine göre, *Te'vilâtu Ebi Mansûr Fi't-Tefsir*, *Te'vilâtu'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimleriyle kaydedilen bu eserin birkaç yazma nüshası bulunmaktadır.²⁷ Ayrıca Topaloğlu'nun belirttiğine göre Mâturîdî'ye atfedilen *Te'vilât* kırka yakın nüshalarının bir kısmı, İmam Mâturîdî'nin *Te'vilâtı*'dır; diğeri ise, bu eserin şerhidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Mâturîdî bu eseri yazmamış; *Te'vilât* diye bilinen Kur'ân tefsiri, tefsir derslerinden istifade edilerek onun talebeleri tarafından tedvin edilmiştir.²⁸

İmam Maturidi'ye atfedilen fakat kesinlikle ona ait olmayan eserlerin bazıları şunlardır: *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*; *Risâle Fi'l-İman*; *Şerhu Kitabi'l-İbâne Li'l-Eş'arî*; *Vesayâ ve Münacât*; *Şerhu Câmi'l-Kebîr*; *Kitab Fi't-Tasavvuf*; *Kitabu'r-Red Alâ Ehli'l-Ehvâ*; *Kitabu'l-Ulûhiyyat*; *Kitabu's-Şia*; *Kitab Fi Fazl Sübhanallah*.²⁹

²⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 26-29 (Topaloğlu'nun mukaddimesi).

²⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 30 (Topaloğlu'nun mukaddimesi).

²⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I/335.

²⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 30-31 (Bekir Topaloğlu'nun mukaddimesi).

²⁸ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 31 (Bekir Topaloğlu'nun mukaddimesi).

²⁹ Bkz.: Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 31-35 (Bekir Topaloğlu'nun mukaddimesi); Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, s. 53-55.

Bir kelamcı ve dolayısıyla akılcı olarak görülmesine rağmen İmam Mâturîdî, aslında ne tam bir akılcı ne de tam bir nakilcidir. Eserlerinden anlaşıldığı üzere o, dini bilmede akli ve nakli eşit görmüş ve birini diğerine tercih etmemiştir.³⁰

I. II. İMAM MÂTURÎDÎ’NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

3.1. İmam Mâturîdî’nin Kur’ân Tefsirindeki Yeri

İmam Mâturîdî’nin yazdığı Te’vilatu’l-Kur’ân adlı tefsiri ilk dirayet tefsiri olarak sayılmaktadır. O dönemde her ne kadar rivayete dayalı tefsirler yazılsa da, İmam Mâturîdî o dönemde dirayete dayalı tefsir yazan ilk müelliftir. Dirayet tefsirini baştan sonuna kadar yazan ilk kişi olarak sayılır.³¹ O bir ayeti diğer bir ayetle veya sahih bir hadisle tefsir etmeye önem vermekle birlikte tefsirinde sahabe, tabiin ve tebe-i tabiin neslinden intikal eden açıklamaları da nakletmiştir. İmam Mâturîdî hem tefsir hem de ayetlerin ihtiva etmesi muhtemel anlamları akıl yürüterek belirlemeye çalışmak sûretiyle te’vil yöntemini uygulamıştır. Bunun yanında naklî, aklî ve dilbilimsel bilgileri birlikte kullanarak Kur’ân’ı anlamaya çalışmış önemli bir müfessirdir. O akılcı bir müfessir olarak ayetleri tefsir ederken lafzî ve zahirî anlamlardan uzak durmuş, bunun bir sonucu olarak mecâzî anlamları öne çıkartmıştır.³² İmam Mâturîdî kendi tefsirinde aynı zaman İsrailiyât rivayetlerine de yer ayırır. İmam Mâturîdî tefsirinde itikadî mezheplere dair bilgilere yer verdiği gibi fikhî mezheplere özellikle Şafiî fikhına dair olan bilgileri de nakleder.³³

İmam Mâturîdî’ye kadar tefsir ve te’vil kavramları aynı anlamda kullanılmakta iken Mâturîdî’nin ayrıma giderek iki kavrama yeni bir yön çizdiği, tefsir ve te’ville tefsir

³⁰ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 40

³¹ Ali Karataş, *İmam Mâturîdî Kur’ân’ı Kur’ânla Tevil*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 74-75.

³² Mâturîdî, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 20.

³³ Mâturîdî, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 20.

ilminde orijinal boyutlar kazandırdığı araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır.³⁴ Bunun sebebi de şudur: Kur'ân rey olarak tefsir edilebilir mi tartışmaların yaşandığı bir dönemde Mâturîdî'nin iki kavrama getirdiği açıklık ve akıllı ayırım müfessirleri bu sıkıntıdan kurtardı.³⁵ İmam Mâturîdî'ye göre tefsir sahabeye aittir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in meclisinde bulunmuş, birçoğu olaylara şahit olmuş, ne zaman ve ne gibi olaylarda ayetlerin indiğini görmüşlerdir. Bu yüzden onlar ayetin ne gibi bir anlam taşıdığına dair kesin yorum verebilirler. Kur'ân'ın inişine şahit olmayan kimseye, Kur'ân'ı tefsir etmesi doğru olmaz. Çünkü bu durumda kendi şahsi görüşleri de buna karışabilir ve elbette sonuç olarak Hz. Peygamber'in dediği gibi yeri cehennemdir. Te'vil kelimesinin ise “rücu eder şu sonuca varır” manasına geldiğini söyler. İmam Mâturîdî, Kur'ân'da on beş yerde geçen te'vilat kelimesine “akıbet sonuç ve işin sonu” gibi manalar vermiştir.³⁶ Ona göre te'vil yapan birisi Allah'ın muradından haber vermez. Allah bunu kastetti diye kesin olarak söyleyemez, sadece bir ihtimal yorum verebilir.³⁷ Tefsir sahabe içindir, te'vil ise fakihlere aittir. Sahabeler hadiseleri görmüş ve şahit olmuştur. Hakkında Kur'ân nazil olan hususu bildikleri ve gözleriyle bizzat müşahade ettikleri için onlara göre ayetlerin tefsiri, murad olunan şeyin hakikatiydi. Bu ancak bilen kimseden işitilen ve müşahade edilen şey gibidir. Tefsir hususunda, Kur'ân'ı kendi reyleri ile tefsir edenler, ateşteki yerine hazırlansın, şeklindeki haberden maksat, tefsir ettiği hususun doğruluğuna Allah'ı şahit getirmesidir. Tevil'de ise Allah'ı şahit göstermek yoktur. Çünkü te'vil eden kişi, murad edilen şeyden haber vermemekle beraber Allah bununla şunu murad veya kastetmiş dememekte fakat bu söz insanların konuşmalarında şu vecihle yönelir ve Allah en iyi bilir demektedir. Te'vil hamd kelimesinin, Allah'ı medh

³⁴ Ali Karataş, , *İmam Maturidi Kur'ân'ı Kur'ânla Tevil*, s. 84.

³⁵ Ali Karataş, , *İmam Maturidi Kur'ân'ı Kur'ânla Tevil*, s. 84.

³⁶ Ali Karataş, , *İmam Maturidi Kur'ân'ı Kur'ânla Tevil*, s. 86.

³⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c.I, s.19; Ali Karataş, , *İmam Maturidi Kur'ân'ı Kur'ânla Tevil*, s. 87.

ve sena etmek, O'na şükretmek olduğunu ifade ettikten sonra Allah murat ettiği şeyin en iyisini bilir, demesidir. Tefsirde sadece bir vecih, te'vilde ise çok vecihler vardır.³⁸

İmam Mâturîdî, ayetleri izah ederken kıraat ve mushaf farklarına da yer ayırmış ancak bunun dışında pek kıraat inceliklerine girmemiştir. Bazen Kur'ân'da Araplara ait onların bazı adetleriyle ilgili tarihi açıklamalar getirmiştir. Kelâmî meselelere geniş yorumlar verip farklı mezhep ve fırkaların fikirlerini ortaya koyarak onların yanlış fikirlerini reddetmiştir.³⁹

4.2. İmam Mâturîdî'nin Ahlâka Yönelik Çalışmaları

İmam Mâturîdî, Kelam, Tefsir, Kur'ân ve Usûlü'l-Fıkıh alanlarına dair pek çok eser yazmıştır. Ahlâk eğitimi ve ahlâk terbiyesine yönelik bir kitabı bulunmamaktadır ancak şunu diyebiliriz ki onun tüm kitaplarının ahlâk eğitimini bir şekilde içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Özellikle *Te'vilatu'l-Kur'ân* adlı tefsiri, sistematik olarak ahlâk eğitimini içermese de, ahlâki ilkeler farklı yerlerde genişçe işlemektedir. Tefsiri okurken sadece ayetin yorumunu görmeyiz, aynı zamanda ahlâki kavramların geniş olarak aklî ve naklî yorumunu ve bununla beraber ahlâk eğitimini de gözlemleriz. İlerideki bölümlerde müellifin, ahlâki kavramlara nasıl yaklaştığını görebiliriz.⁴⁰

4.3. İmam Mâturîdî'nin Ahlâk Anlayışı

Aslında İmam Mâturîdî, ahlâkla ilgili doğrudan bir eser te'lif etmedi ancak onun eserlerine baktığımız zaman görürüz ki İmam Mâturîdî, ahlâk eğitimi ve ahlâk kavramlarına çok büyük bir ehemmiyet vermiştir. İmam Mâturîdî, ahlâk anlayışında aklı esas olarak görür ve insana ilişkin ahlâk amacını gerçekleştirme yolunda öne çıkardığı en önemli unsur, akıl gücüdür. Onun ahlâk görüşü temelde, ahlâki yaşantıda aklın dengeli

³⁸ Suyuti, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Hey'etü'l Mısriyyeti'l- Ammati-Lilkitap, 1974, c. IV, s. 192; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 4. Baskı, s. 22.

³⁹ Maturidi *Te'vilat*, EN, c.I, s.20; Ali Karataş, , *İmam Maturidi Kur'ân'ı Kur'ânla Tevil*, s. 90-100.

⁴⁰ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, s. 220.

bir biçimde nasıl kullanılması gerektiğinin ilke ve kuralların belirlenmesine dayanır.⁴¹ Ona göre akıl eşyanın iyiliğini ve kötülüğünü, güzelliğini ve çirkinliğini, yararlılığını ve zararlılığını belirler. Ancak akıl her zaman eşyanın iyi veya kötü olduğunu bilemeyebilir, o zaman da derin bir düşünceye ihtiyaç duyulacak, bazen o da yetmeyebilir, bu gibi durumlarda dine, vahye ve Hz. Peygamber'in sözlerine ihtiyaç duyulacağını söyler. Yani ahlâkî iyilik ve kötülüklerin bilinmesinde akıl yeterli olsa da insanın ruhî ve fizikî şartları aklın doğru karar vermesine engel oluşturabilmektedir. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında Allah'ın peygamber gönderip vahiyle emir ve yasaklarını bildirmesi akıl için bir yardım, irşat ve hatırlatma olmaktadır. Bu akıl yürütmeyi teşvik ve düşünmeye davet eden bir tutumdur.⁴² İmam Mâturîdî'ye göre din ile akıl birleştiği zaman, insan sadece bu halde mükemmel ahlâk seviyesine ulaşabilir.⁴³ Aslında ahlâk duygusu tabiat olarak insanın özünde vardır ve insan ahlâkî bir varlıktır. İmam Mâturîdî'nin ahlâk anlayışında mühim olan hususlardan biri de şudur ki fikri, inancı ve doğru bilgiyi eyleme öncelemesi ve eylemin taklide değil sağlam bir bilgiye dayandırmasıdır.⁴⁴

İmam Mâturîdî'ye göre ahlâkî ödevleri belirleyen de akıldır. Allah şeyleri özlerinde yararlı ve zararlı olarak iki kısımda yaratmış, insanların yararına olanları emretmiş zararına olanları ise yasaklamıştır. İnsan ise kendi yararı ve zararına olan şeyler ile içinde bulunduğu nimetleri ve zararlı olanlardan korunmayı akıl ve istidlal yoluyla bilmektedir. İşte bu nedenle insanın aklını kullanması zorunludur. Allah, akıl ile belirlenen bu ahlâk ilkelerini emrederek, yerine getirenlere sevap vaat etmek, yerine

⁴¹ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, s. 220.

⁴² Demirkol, Murat, "İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler", *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2014, s. 142.

⁴³ Maraş, İbrahim, "Türk İslâm Düşünce Tarihinde Ahlak ve Örnek Metinler", *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Ankara 2014, s. 312-313.

⁴⁴ Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi," *İmam Maturidi ve Maturidilik*, OTTO Yayınları, Ankara 2011, s. 55.

getirmeyenleri ceza ile korkutmak ve tehdit etmek sûretiyle bu temel ahlâkî eylemlerin eyleme geçirilmesini, uygulama alanına sokulmasını kolaylaştırmaktadır.⁴⁵

4.4 . Mâturîdî Tefsirinde Hulk-Ahlâk’la İlgili Ayetlerinin Yorumlaması

Bu dünyaya gönderilen tüm peygamberler, bizler için bir örnek olmuşlardır. Her bir topluma gelen peygamber, insanlara ahlâkî sadece sözle değil, kendi davranışıyla iletmiştir. Peygamberlerin gönderilişinin başlıca amacı, gönderildikleri toplumları veya bütün insanları Allah’ın iradesi doğrultusunda zihnî ve amelî planda değiştirme ve dönüştürmedir. Peygamberleri eğitimci, düşünür ve başka kişiden ayıran en önemli özelliklerinden biri, onların vahiy yoluyla kendilerine bildirilen inanç, ibadet, ahlâk gibi ilkeleri tebliğ etmek yanında, bunların anlaşılması ve uygulanması hususunda insanlara model olma sorumluluğu taşımalarıdır.⁴⁶ Hz. Muhammed ise son peygamber olarak, kıyamet gününe kadar yaşayan bütün milletler için bir örnektir. Hz. Muhammed’in ahlâkî hakkında Allah Kur’ân’da övgüde bulunmuştur. Bu ayetlerden birisi: “*Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır*”⁴⁷ şeklindedir. İmam Mâturîdî kendi tefsirinde ahlâk meselelerine büyük önem verip, bu gibi ayetlere geniş olarak yorumlar getirmiştir. İmam Mâturîdî, bu ayette zikredilen “usve-i hasene” ifadesini “güzel bir örnek” olarak tefsir eder. Hz. Peygamber’e peygamberlik vazifesi inmeden önce bile insanlara edep ve ahlâk konusunda bir örnekti. İnsanlar onu ahlaklı, edepli, dürüst olarak tanırlardı. Elbette Hz. Peygamber, Allah’tan korkan, ahiret gününe inanan ve yaptığımız bütün amellerin ahirette karşılığı olacağına inanan kimse için en güzel bir örnektir.⁴⁸ Başka bir ayette Allah Peygamber’in insanlara ne kadar merhametli olduğunu şu şekilde

⁴⁵ Demirkol, Murat, “İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler,” *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, s. 143.

⁴⁶ Avcı, Casim, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, İSAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 159-160.

⁴⁷ Ahzab 33/21.

⁴⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.VIII, s. 368.

ifade etmektedir: “*Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi...*”⁴⁹ Başka bir ayette ise Hz. Peygamber’in insanlara merhametli olup yine onlar için bir rahmet kaynağı olarak gönderildiğini ifade etme sadedinde Allah şöyle buyurmaktadır: “*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*”.⁵⁰ Nitekim Hz. Peygamber kendi sahabelerine şöyle demiştir: “*Birbirinize karşı merhametli olmadığınız müddetçe cennete giremezsiniz!*” Kendisine cevap olarak sahabeler: *Biz birbirimize karşı merhametliyiz* deyince, o da onlara şöyle karşılık vermişti: “*İnsanın evladına veya kardeşine yönelik merhameti değil, insanın birbirlerine karşı merhametli olmaları gerekir.*”⁵¹ Hz. Peygamber’in bu hadisi zamanımızda çok aktüeldir, çünkü insan sadece mümin veya müslüman diye, akraba veya aynı ırkından olduğu için sadece ondan dolayı merhametli davranır. Ancak asıl olanı, kişi ilk olarak insanı insan olarak görmeli, onu Allah’ın bir mahlûku olarak görmeli, insan hangi ırkta hangi dinde olursa olsun, ona merhametli olmalıdır. Elbette sadece insanlara değil, Allah’ın yarattığı tüm mahlûklara merhamet göstermek lazımdır. Aslında bu özellik insanın fitratında vardır. İnsan büyüdükçe bunu unutmaya başlıyor ve kalbi katılaşıyor. Bu sorumluluğumuzu unutmamak ve hatırlamamız için Allah bize, Kur’ân ve Hz. Peygamber’i göndermiştir. İmam Mâturîdî’ye her bir insan kendi aklıyla Allah’ı tanıyabilir görüşündedir ancak dünya meşguliyetinden dolayı yoldan da sapabilir. İşte insanın sapmaması için Allah Kur’ân’ı ve Hz. Peygamber’i göndermiştir.

Hz. Peygamber büyük ve küçüklere, yaşlı ve çocuklara merhamet göstermek, onlara saygılı davranmakla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Küçüğümüze merhamet etmeyen,*

⁴⁹ Al-İ İmran 3/159.

⁵⁰ Enbiya 21/107.

⁵¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, s.507, c.II; Ebu Musa el-Eş’ari rivayetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Hayatım elinde bulunan Allah adına yemin ederim ki siz merhametli olmadıkça cennete giremezsiniz.” İnsanlar, Ey Allah’ın Resülü, hepimiz merhametli insanlarız, deyince de şöyle karşılık verdi “Burada kastedilen birinizin dostuna gösterdiği merhamet değil, umuma karşı duyulan merhamettir.” Bu isnadı sahih olan bir hadistir, ama Buhari ve Müslim onu rivayet etmemiştir. Nisaburi, *el-Müstedrek*, IV, 185.

*büyükümüze saygı göstermeyen bizden değildir.”*⁵² Başka bir hadisinde ise şöyle buyurmaktadır: *“Yeryüzündekilere merhamet etmeyene gökte olan da merhamet etmeyecektir.”*⁵³ İmam Mâturîdî, Allah’ın Kur’ân’da kullarına, birbirlerine merhamet ve yumuşaklıkla muamele etmelerini emretmekte olduğuna dair şöyle bir ayet zikretmektedir: *“İman edenlere söyle de Allah’ın yargı günlerine inanmayanları bağışlasınlar.”*⁵⁴ İnsanın muhatabı kim olursa olsun, onunla merhametli davranmak emredilmektedir. Buna örnek olarak, Allah Hz. Musa ve Hz. Harun’u verebiliriz. Allah o ikisini Firavun’a gönderirken şöyle buyurmuştu: *“Ona söyleyeceklerinizi yumuşak üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içinde bir korku düşer.”*⁵⁵ İmam Mâturîdî’ye göre, yumuşak söz kalplere sert sözlerden daha kolay etki yaratır, daha hızlı kabul edilir ve ona daha çok itaat edilir. Bu durum insanlar arasında bilinen bir husustur. Allah da bundan dolayı Hz. Peygamber’e, muhataplarına karşı merhametli olmasını ve yumuşak davranmasını emretmiştir. *“Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi”*⁵⁶ ayetinde belirtildiği üzere bu yumuşak tabiatı kalplerin ülfeti ve kaynaşması için sebep kılmış, sert sözleri ve katı kalpliliği de ayrışmanın sebebi yapmıştır. Ayete göre eğer sen başlangıçta sert ve katı kalpli olsaydın insanlar dağılıp giderlerdi, yanına kimseler de gelmezdi.⁵⁷

İmam Mâturîdî, Hz. Aişe’nin dediği gibi, Hz. Peygamber’in ahlâkının Kur’ân olduğunu söyler.⁵⁸ Onun edebi de Kur’ân’da zikredilmiş ayetlerle uyumludur. Aynen Kur’ân’da zikredilip emredildiği gibi. *“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz*

⁵² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.II, s.508; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I, 257; II, 207; Tirmizi, “Birr”, 15.

⁵³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.II, s. 508; Munavi, *Feydû’l-Kadir*, Kahire 1938/1356, c. VI, 239; Acluni, *Keşfü’l-Hafa*, I, 119.

⁵⁴ Casiye 45/14.

⁵⁵ Taha 20/44.

⁵⁶ Al-İ İmran 3/159.

⁵⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 509.

⁵⁸ Hz.Peygamber’in ahlakı Kur’ân’dır diye Bu hadisi Hz.Aişe (r.a) rivayet etmiştir. Müslim, *Sahih Müslim*, Müsafirin, (çev. Mehmet Sofuoğlu), Çağı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 139.

çevir.”⁵⁹ “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz”⁶⁰ veya “Müminlere alçak gönüllü ol”⁶¹ ayetlerini örnek verebiliriz.

Hız. Peygamber, insanları affetmiş, onlara iyiliğı emretmişti. İnsanları cahillikten uzaklaştırmış, kötölükleri de en güzel olan şeyle uzaklaştırmış ve müminlere alçak gönüllü davranmıştır. Bu da Hız. Peygamber’in en üstün ve güzel olan ahlâkının göstergeleridir. Kendisi de Kur’ân sayesinde bu büyük ahlak değerlerine ulaşmıştır. Bazıları “hulukun azim” (خلق عظیم) ifadesini, İslâm olarak tefsir eder. İmam Mâturîdî de bu yorumu şöyle açıklar: “İslâm olarak yorumladıkları yani Allah’a teslim olma ve onun emirlerini yerine getirmedir. Bu yüzden Hız. Peygamber de Allah’a teslim olmuştu. Ve onun dilinden, elinden ve farklı eziyet veren işlerden de insanlar selim olmuştur. İşte bu da onun üstün ahlâkıdır. Hız. Peygamber üzerine bir sürü vazife üstlenmişti. Onlardan birisi Allah’ın düşmanlarına karşı muamele tutma, Allah’a yakın olanlara ve onun yolunda destek verenlere karşı muamele, dünya lezzetlerinden uzaklaşma ve bu dünyada zühd üzerinde yaşama, genç ve yaşlılara, âlim ve cahillere, cin ve insanlara, erkek ve kadınlara doğru muamele tutumu. Kimin üzerine böyle bir vazife üstlendi ise, neticede onun yüce bir üstün ahlâkının olması gerekir. Allah ise Hız. Peygamber’e bu ahlâkı vermiştir.”⁶² Allah, Resulüne mahlûkatına üç şekilde davranmayı emretmiştir: Zâlimleri zulümlerinden dolayı affetmesini, beyinsiz ve cahillerden yüz çevirmesini ama yumuşak davranmasını, müminlere yumuşak sözle ve rifkle muamele etmesini. Bundan dolayı Allah onu Kur’ân’da Tövbe sûresinin sonunda rahmetle nitelemiştir.⁶³

⁵⁹ Araf 7/199.

⁶⁰ Mü’minun 23/96.

⁶¹ Hicr 15/88

⁶² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. 10, s. 137.

⁶³ Tançpınar, Ahmet Sait, *İmam Mâturîdî’nin Eğitimle Alakalı Bazı Ayetlere Getirdiğı Yorumlar*, Eskişehir, 2014 s. 18.

İmam Mâturîdî Hz. Peygamber'in, sadece Arap halkına değil, bu dünyada yaşayan tüm mahlûklara bir örnek, müjdeleyici, olarak gönderildiğini söyler. Allah Kur'ân'da bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: *"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik..."*⁶⁴ Tüm insan ve cinleri hidayete davet etmek için bu dünyaya gönderilmiştir. Önceden gelen peygamberler sadece belli toplumlar için gelmişlerdi, ancak Hz. Muhammed tüm toplumlar için gelmiştir. Hz. Peygamber bununla ilgili şöyle buyurmuştur: *"Bana benden önce gelen peygamberlere verilmediği, dört şey verilmiştir, bunlar: 'Ben tüm insanlar için geldim siyah mı, beyaz mı, Arap mı, acemi mi, fark etmez. Bana toprak temiz ve mescit olarak verilmiştir. İki aylık mesafede bulunduğum halde korku ile düşmanlarıma galebe çaldım, bana ganimetler helal kılındı, hâlbuki benden evvel peygamberlerden hiç birine helal kılınmamıştır..."*⁶⁵ Bu hadis rivayetini zikreden İmam Mâturîdî, sonunda şöyle bitirir, *"Ancak yine de çoğu insanlar bunu bilmez, bildiği şeylerden faydalanmaz, amel etmez, hakikati bilmezler ve ayetlerde gelen delillere de bakmazlar..."*⁶⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki İmam Mâturîdî, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ahlâkıyla ilgili ayetleri yorumlarken, Hz. Peygamber'in asıl ahlâkının Kur'ân olduğunu vurgular. Kur'ân'da zikredilen tüm ahlâki değer ve emirler Hz. Peygamber'in amelinde ve hayatındaydı. İmam Mâturîdî, Kur'ân'da zikredilen "hulukun azim" ifadesini, bazı âlimlere dayanarak İslâm olarak da tefsir eder, yani Allah'a teslim olma, onun emirlerini yerine getirme, en güzel ve yüce ahlaktır. Hz. Peygamber'in merhametliği de bizim için büyük örnektir. Hz. Peygamber de "üsve-i hasene" yani bizim için güzel bir örnek vardır. Eğer o merhametli olmasaydı, insanlar onun etrafından dağılıp giderler ve ondan yüz çevirirlerdi. Bu yüzden Kur'ân ve Hz. Peygamber, tüm mahlûklara merhamet göstermeye

⁶⁴ Seba 34/28.

⁶⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c.VIII, s. 447.

⁶⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c.VIII, s. 447.

davet ediyor. Merhamet etmeyene, hiç kimse merhamet göstermeyecektir. Bununla ilgili de İmam Mâturîdî şöyle bir hadis zikretmektedir: “Yeryüzündekilere merhamet göstermeyene, gökte olan da merhamet etmeyecektir.”⁶⁷ Hz. Peygamberi’n ahlâkı Kur’ân’dır, hadisi, bizi ahlâkın asıl olan kaynağı Kur’ân’a götürür. İslâm ideal ve mükemmeldir, düşünen insan için ahlâk kaynağıdır.⁶⁸

4.5 İmam Mâturîdî’nin İyi ve Kötü, Maruf ve Münker, İman ve Küfür Gibi Kavramlara Yaklaşımları

İmam Mâturîdî iyi kavramı altında *maruf*, *hasen*, *tayyib* ve *hayr* kelimelerini, *kötü* kavramı altında ise *münker*, *kabih*, *habis*, *seyyie* ve *mesavi* kelimelerini kullanır.

İmam Maturidi’nin kötülük problemine yaklaşımında hikmet kavramın rolü çok büyüktür. Ona göre evrenin her bir parçası hikmetli bir yaratıcının varlığına işaret etmektedir.⁶⁹

İmam Mâturîdî’ye göre iyi ve kötü, yararlı ve zararlı olan hususların bilgisini elde etmek için vasıta olarak, Allah bize akıl vermiştir. İnsana verilen akıl nimeti iyilik ve kötülüğün, güzellik ve çirkinliğin kendisi ile bilindiği ve değerlendirildiği bir ölçüdür. Aynı zamanda onunla diğer canlılara üstünlüğün ortaya çıktığı ve anlaşıldığı asıl bir melekedir.⁷⁰ İmam Mâturîdî’ye göre bu dünya ve içindeki olan varlıklar insanın sahip olduğu her şey, Allah’ın bir inşası ve insana lütfu olduğu için “iyidir” ve sevmeye layıktır. Varlığın bu şekilde yaratılışı, hikmetin bir göstergesidir.⁷¹

İyilik ve kötülük için “*mehasin*” ve “*mesavi*” kelimeleriyle tarif eden İmam Mâturîdî, bu kavramların daha çok somut anlamda ve pratikte yansıması görülen *iyilik* ve

⁶⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.II, s. 508; Munavi, *Feydu’l-Kadir*, c. VI, s. 239.

⁶⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 508.

⁶⁹ Metin Özdemir, *Maturidin Düşünce Dünyası*, “Maturidi’nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

⁷⁰ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 46

⁷¹ Maturidi, *Te’vilat*, DM, c.V, s.368-369.

kötülüğü bilme durumuna işaret ettiğini söyler. *Güzellik ve çirkinlik* yani “*hüsn*” ve “*kubh*” kelimeleri ise aklın soyut anlamdaki güzel ve kötüyü bilmesi hakkında olduğunu söyler. İmam Mâturîdî’nin bunun gibi kavram ayırımına varması, aklın hem somut yani pratik anlamındaki iyilik ve kötülüğü, hem de ahlâkî bir kavram olarak iyi, kötü, güzel ve çirkinini birbirinden ayırt etme kabiliyetine sahip olduğunun göstergesidir.⁷²

İmam Mâturîdî, akıllar kendilerinin keyfiyeti ve mahiyetini bilemezler, fakat eşyanın *iyilik (hüsn)* ve *kötülüklerini (kubh)* çirkinliklerini bilirler, Allah’ın ilahlığını, ona kulluk yapmanın güzelliğini ve başkasına ibadetin çirkinliğini de idrak ederler, diye söyler.⁷³ Yine İmam Mâturîdî insanın doğası iyi, faydalı ve güzel olan şeyi elde etme, öte yandan kötü, zararlı ve çirkin olan şeyden de uzaklaşma yatkınlığına sahip olduğunu söyler.⁷⁴

Mâturîdî açısından inanç meselesi, doğruluğu duyular akıl ve haberle tespit edilen ve insanın doğasınca da onaylanan iyinin davranışa yansımısını sağlayan önemli bir unsur olmaktadır. Diğer taraftan kötü bir inanç, daha doğrusu inançsızlık durumu ise kötü kategorisinde yer alan ahlâkî değerın baş sebebi sayılmaktadır. Her ne kadar ahlâk açısından sorunlu görünse de Mâturîdî’nin ahlâk anlayışında iyi ile iman, kötü ile de küfür arasında varlık sebebi denebilecek bir ilişkinin varlığını görürüz.⁷⁵

İmam Mâturîdî iyilik ve hayırların, imanla gerçekleştiğini söyler ve bununla kendilerinden yararlanılır. Kur’ân insanları doğru yola iletmekte ve iyilikleri kötülüklerden ayırarak onlara açıklamaktadır. Kur’ân, onları buna ileten bir rehberdir. Hak din, iyilikleri iyiliğe, hayırları hayırlara çeviren imandır.⁷⁶

⁷² Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 46

⁷³ Maturidi, *Te’vilat*, c. VIII, s. 280.

⁷⁴ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 51.

⁷⁵ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 51.

⁷⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 372-363.

İmam Mâtûrîdî'ye göre “*maruf*”⁷⁷ kavramı akıl ve insan doğasıyla kabul edilen iyi olan şeylerdir. “*Münker*” kavramı ise bunun tam tersidir. Aklın kabul etmediği ve insan doğasına ters gelen şeylerdir.⁷⁸

İmam Mâtûrîdî, Kur’ân’da ayetlerde zikredilen *maruf* ve *münker* kavramlarıyla ilgili farklı görüşlerin olduğunu söyler. Akıl ile görülen güzel her şey maruftur, çirkin olan her şey ise de münkerdir.⁷⁹ *Maruf*’u emretmek imanı emretmek demek; münkere engel olmak ise küfre engel olmak diye tarif eder. *Maruf* kavramı, ayetlerin ve delillerin işaretleriyle güzel olduğu bilinen şeydir; *münker* de çirkin olduğu deliller vasıtasıyla bilinen şeydir. *Maruf*’u peygamberlerin dilinde güzel görülen şey; *münker*’i de onların çirkin gördükleri ve yasakladıkları şey olarak tarif eder.⁸⁰

Maruf kavramı, akıl ve fitrat bakımından iyi olan şey; *münker* de aynı bunun tersi olup akıl ve fitrat bakımından kötü olan bir şeydir. Bunun tarifini İmam Mâtûrîdî “*Peygamber onlara iyiliği emreder ve onlara kötülüğü yasaklar*”⁸¹ ayetinin yorumunda zikreder. Akıl ve fitrat bakımından temiz olan şeyleri helâl kılar. Hem akıl hem fitrat bakımından pis olan şeyleri de haram kılar. İnsan tabiatının pis gördüğü şeyler vardır ki bunlar insana besin olarak yaratılmamıştır. Tersine insanın gıdası insan tabiatının temiz gördüğü besinlerdir. Bunlar temizlikte en yüksek düzeye ulaşmıştır. İyi ve temiz şeylere gelince, akıl ve fitrat olduğu hâl üzere bırakılırsa (bozulmazsa) bir şeyin iyi ve temiz veya kötü ve pis olduğunu bildiren bir peygambere ihtiyaç olmazdı. Akıl ve fitrat bütün bunları bilirdi. Fakat akıllar şüphelerle karşı karşıya kalır ve bunları bilmesini engeller. Bu

⁷⁷Sami, Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 49; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Lubnan 1952, c. V, s. 231.

⁷⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.II, s. 388.

⁷⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.VI, s.81.

⁸⁰ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 430.

⁸¹ Araf 7/157.

yüzden iyi ile kötüyü veya temiz ile pis olanları kendisine bildirecek Allah'ın elçisine ihtiyaç duyulur.⁸²

İmam Mâturîdî, bazı ayetlerde marufun Allah'a ve O'nun birliğine iman etmek; münkerin ise şirk ve küfür anlamına geldiğini söyler. Bir misal olarak *“Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer, kötülüğü özendirip iyiliği engellerler.”*⁸³

İmam Mâturîdî bu ayette zikredilen “kötülüğü özendirmek” ifadesinin, Allah'a karşı çıkmak ve ona ortak koşmak anlamına geldiğini; “iyiliği engellemek” ifadesinin ise akılların bildiği ve güzel gördüğü tüm şeyleri engelleme anlamına geldiğini söyler. Yani her türlü hayır ve güzellik te bu kapsama girer. Kötülüğün kapsamına da şirk ve her türlü masiyet girer.⁸⁴

İmam Mâturîdî, Kur'ân'da zikredilen maruf kavramıyla ilgili *“Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Allah her şeyden müstagnidir, cezalandırmakta acele etmeyendir.”*⁸⁵ ayetinde zikredilen “kavlun marufun” ifadesini, kişinin müslüman kardeşi için gizli yaptığı hayır dua ve söylediği güzel söz olarak yorumlamıştır. Başka bir yoruma göre ise, “kavlun marufun” bağışlanma ve mağfiret dileme anlamına gelir. Yani kimsenin görmediği yerde Müslüman kardeşinin günahları için Allah'tan bağışlanma talep etmektir. Mağfiret ise, kardeşinin kusurunu örtüp, kendisine karşı yaptığı haksızlığı bağışlama anlamına gelir. Başka bir kanaate göre İmam Mâturîdî “kavlun marufun” ifadesini iyiliğin yapmasını emretmek anlamına geldiğini söyler.⁸⁶ Yani bu yorumunda İmam Mâturîdî maruf kavramını iyilik yapmak, iyiliği emretmek, güzel söz söylemek, kardeşi için gizli dua etmek ve bağışlanma dilemek olarak tarif eder. Başka bir ayetin yorumunda ise “kavlun

⁸² Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VI, s. 94.

⁸³ Tevbe 9/67.

⁸⁴ Maturidi, *Te'vilat*, c. VI, s. 428.

⁸⁵ Bakara 2/263.

⁸⁶ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 203.

marufun” ifadesini iyiliği emredin, kötülükten sakındırın, edebi ve dini öğretin, nazik ve yumuşak söz söyleyin diye yorumlar.⁸⁷

Maruf kavramının iyilik etmek anlamına geldiğine dair, İmam Mâturîdî “*Onların fısıldaşmalarına birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini veya bir iyilik yapmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnadır. Kim Allah’ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz*”⁸⁸ ayetinde zikredilen “maruf” kavramını, iyilik yapma anlamına geldiğini söyler. Ve anlam olarak ise “Onların birçoğunda hayır yoktur, ancak bir sadaka verilmesini, bir iyilik yapılmasını veya insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnadır.”⁸⁹ anlamına geldiğini ifade eder.

İmam Mâturîdî münker kavramını, dinen ve aklen bilinmeyen bir şey olarak tarif eder. “*Yusuf’un kardeşleri gelip huzuruna girdiler, kardeşleri onu tanımadıkları halde Yusuf onları tanıdı.*”⁹⁰ Bu ayette yer alan “munkirun” kelimesi, “hiç te tanıdık kimseler değil” yani bildik kimseler değildi mealindeki ayette geçtiği üzere kardeşleri Yusuf’u tanımamışlardı demektir. Münker dinen ve aklen bilinmeyen bir şeydir.⁹¹

İmam Mâturîdî’ye göre dinin ahlâkî alana etki etmesi için ilk olarak ferdin kendi ahlâkını gerçekleştirme isteği olması lazımdır. Her fiil gibi, iman fiilinin gerçekleştirme sürecinde de ferdin gayretinin olması lazımdır. İmam Mâturîdî ahlâkî değerlerin insanın iç dünyasına etki edebilmesi için, doğru yolun takipçisi olma iradesine vurgu yapmaktadır.⁹²

Ona göre iman etmiş kimsenin imanı, kendi isteği ve seçimiyle gerçekleştiği gibi, inkâr edenin inkârı da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Kişi imanı veya küfrü istediğinde

⁸⁷ Maturidi, *Te’vilat*, c. III, s. 30.

⁸⁸ Nisa 4/114.

⁸⁹ Maturidi, *Te’vilat*, c. III, s. 30.

⁹⁰ Yusuf 12/58.

⁹¹ Maturidi, *Te’vilat*, c. VII, s. 354.

⁹² Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 81.

veya seçtiğinde, sonucun nasıl gerçekleşeceği hususu ise insanlara açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda inkâr edip zulmedenler karşılaşacakları yaptırım hakkında uyarılırken, inanan ve doğru iş yapanların çabalarının da asla boşa gitmeyeceği müjdelenmiştir.⁹³ Kalbin bir fiili olarak iman ve küfrün gerçekleşmesi için öncelikle bu yönde bir irade bildiriminin olması gerekmektedir.⁹⁴ İrade ise elbette akıldan kaynaklanır. Aslında baktığımız zaman İmam Mâturîdi kalp kelimesini akıl veya anlayış şeklinde de anlamlandırmaktadır.⁹⁵ İmam Mâturîdi'nin tefsirinde “kalplerin perdeli oluşunu”⁹⁶ “tedebbürü ve tefekürü terk etmek”⁹⁷ şeklinde açıklanması böyle bir çıkarımı doğrulamaktadır.⁹⁸

İmam Mâturîdi'nin, ahlâki bir değer olarak kötünün küfürle, imanın da iyiyle bağlantılı değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Ona göre Allah'ı inkâr eden kimse, kendi nefesine zulmedip zarar vermiş ve lehine olmayan bir işi yapmıştır. Dolayısıyla bu kişi akıl ile dinin kendisini engellediği şeyi tercih ettiği için “kötü” hükmünü almıştır.⁹⁹ Öyleyse buna göre, iman edip itaat eden bir mümin kimse de iman fiiliyle ortaya koyduğu tercihten ötürü “iyi” hükmünü hak etmektedir. Tek bir yaratıcıyı ilâh kabul edip O'na iman ederek tevhidi seçen kişi, aklın ve dinin iyi gördüğü bir fiili seçtiği ve gereğini yerine getirdiği için nefsinin yararına olan bir işi yaptığından fiili “iyi” niteliği kazanmaktadır. Burada kalbin bir fiili olarak iman, akıl ve din bakımından “iyi”, küfür yani inançsızlık da “kötü” kabul edilen olumsuz bir değer olarak düşünülmektedir.¹⁰⁰

⁹³ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 81.

⁹⁴ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 82.

⁹⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.IX, s.391.

⁹⁶ Bakara 2/88.

⁹⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.I, s.174.

⁹⁸ Hülya Alper, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, “Maturidi'nin Akıl ve Vahy Algısı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.159.

⁹⁹ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 82.

¹⁰⁰ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 82.

İmam Mâtûrîdî, her ahlâkî fiil hakkında olduğu gibi iman ve küfür fiili için de öteki dünyada bir karşılığın olmasının aklen kabul edilen bir konu olduğunu ifade eder.¹⁰¹

İmam Mâtûrîdî sağlıklı işleyen her akıl ve insan doğası, Peygamberin insanlara çağrıda bulunduğu imanın gösterdiği “iyi”yi iyi, sakındırmaya çalıştığı küfrü de “kötü” olarak anlama potansiyeline sahiptir. İşte bu durum sağlam ve sağlıklı işleyen akıl ve insan doğasınca iyi ile iman, kötü ile de küfür arasında ahlâkî ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.¹⁰² Aklın tabiatına, genel anlamda çirkin ve kötü olan şeyi çirkin ve kötü; güzel ve iyi olan şeyi de güzel ve iyi olarak görme kapasitesi yerleştirilmiştir. İnsan, akli ve sezgileriyle iyiyi kötüden, doğruyu zararlıdan ayırt edebilme yeteneğindedir.¹⁰³ İmam Mâtûrîdîye göre hüsün ve kubuh akıl yoluyla belirlenir. İyilik ve kötülük şeriatın bildirmesinden bağımsız olarak hakikatte mevcuttur.¹⁰⁴

“İyi” aklın onayladığı, “kötü” de aklın reddettiği ahlâkî değer hükmünü gösterdiğine göre, tevhid inancının onayladığı pratik, hiçbir durumda değişmeyen, aklın iyi ve kötü gördüğü hüküm ile aynı olacaktır. Dolayısıyla Mâtûrîdî tevhit inancına dâhil olan ahlâkî pratikten söz ettiği yerde aklın kabul ölçülerini göz önünde bulundurmaktadır.¹⁰⁵ İmam Maturidi iman etmekle sorumlu kılınmanın akla bağlı bulunduğunu ve imanı oluşturan şeyin hakikatının bilinmesinin de tefekkür ve nazar yoluyla gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶

İmam Mâtûrîdî ahlâkî bir fiil olan imanın bireyin kalbinde gerçekleştiğinde onun hakkında üç durumun söz konusu olduğunu söyler. Bunlar ziyadelik, kararlılık ve

¹⁰¹ Sami Şekeroğlu, *a.g.e* s. 82.

¹⁰² Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁰³ Şaban Ali Düzgün, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, “Maturidi'nin Kur'an Yorum Yöntemi”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s.37

¹⁰⁴ Kazanç, Ferit Kerim, *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelâmında Ahlâk Düşüncesi*, Ankara Okulu Yayınları, 2007, 184-185

¹⁰⁵ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 85.

¹⁰⁶ Hülya Alper, Maturidi'nin Düşünce Dünyası, “Maturidi'nin Akıl ve Vahiy Algısı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 160.

yenilenmedir. Ona göre ziyadelik Allah'ın lütfuna bağlı bir durumdur. Ama kararlılık ve yenilenme ise süreklilik gerektiren fiillerin bir özelliğidir.¹⁰⁷

“İman” ve “iyi” arasındaki ahlâkî ilişkiyi gösteren İmam Mâturîdî'nin şu yorumunda görünüyor: “İmanı, güzel ahlâk ve edebi kendinde toplayan kişi, kristal kabının içinde etrafına ışık saçan bir lamba gibidir. Ancak her inanan da bu durumda değildir. Sözü edilen kişi bedeni yanında nefsini, kalbini ve bütün davranışlarını tertemiz tuttuğu için onun göğsü sanki içinde parıldayan bir lamba bulunan bir kaba benzer. Parıldayıp duran lamba onun imanından başkası değildir.”¹⁰⁸

İmam Maturidi imanın nura benzetilmesini, zülmet perdesini kaldırıp her şeyi aydınlatmasıyla ilişkilendirir. “İman dayanmış olduğu hüccet ve kesin delillerle bu örtüyü kaldırır ve her şeyi aydınlatır. İman kesin delillerle sahip olduğundan, gören bir insan gibi aydınlıktadır”¹⁰⁹

İmam Mâturîdî ahlâk açısından kötü kavramı için, her aklın reddettiği ve selim olan her yaratılışa kötü gelen, aynı zamanda peygamberlerin reddettiği ve insanın yapmaktan men edildiği şeyin adıdır, demektedir.¹¹⁰ Küfür ise, bizzat kötü olan bir duruma, karşılık gelen bir kalbin fiildir. İmam Mâturîdî'ye göre, Allah'ı inkâr eden kimsenin fiili, aklın ve dinin uygun görmediği tercihte bulunmakla, lehte olmayanı işlemek ve bu nedenle kendi nefsine zulmedip zarar vermek bakımından “kötü” hükmünü hak etmektedir.¹¹¹

Küfür, sağlıklı ve sağlam işleyen hiçbir aklın kabul etmeyeceği, yine her türlü ahlâkî düşüklükten uzak ve hastalıklı yönü bulunmayan insan doğasının kabul etmeyeceği

¹⁰⁷ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 88.

¹⁰⁸ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.VII, s.409.

¹¹⁰ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 93.

¹¹¹ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 93.

“kötü” bir iştir. İmam Mâtûrîdî’ye göre, kişi küfür üzere öldüğü zaman öncelikle kendi nefesine zulmetmiş demektir.¹¹²

İmam Maturidi küfürü karanlığa benzetir, küfür perdeleri kaldıracak hüccet ve delillerden yoksundur. Bu nedenle de hiçbir şey aydınlatmayan bir karanlıktır. Böylece kafir insan karanlıkta kalır.¹¹³

İmam Mâtûrîdî küfürle ilgili şöyle diyor: Küfür, kalbin üzerini örterek onu karanlığa gömer. Bu fiili işlemekle kalbi karanlığa boğulan bir kişinin kulakları kendisiyle faydalanacağı hususları elde etmekten uzaklaşacağı gibi, bu yönde kendisine yapılan uyarılara karşılık vermekten de yoksun kalacaktır.¹¹⁴

İmam Mâtûrîdî’nin bakışıyla küfür fiili, eşyanın hakikati ve her şeyin prensibinin kendisiyle kavrandığı kalbin aydınlığını yok ederek onun yönelimleri yerine nefsin arzu ve isteklerinin geçmesine yol açmaktadır. Ona göre kâfir kişi, inkâr ettiği şey hakkında elinde bir delili olmayan kör ve ölü bir kişiden farksızdır. İmam Mâtûrîdî Allah’a inanmayan kişinin durumunu bazen karanlığa ve bozgunculuğa bazen de bitki yetişmeyen çorak bir araziye benzeten Kur’ân’ın ifadelerine bağlı kalarak açıklar.¹¹⁵ Bu kişilerin bu şekilde nitelenmelerine yol açan durumları Allah’ı ve öldükten sonra dirilme gerçeğini inkâr etmeleridir. Küfür fiili, şükür edenle nankörlük edeni, bozgunculuk yapanla dirlik ve düzen için çalışanı aynı konumda kabul ettiği için “kötü”dür. Akıl ise böyle eşitlenmenin ortaya çıkaracağı sonucu kesinlikle kabul etmez. Tersine akıl gücü her ikisinin arasının ayrılmasını gerekli görür.¹¹⁶

¹¹² Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 94.

¹¹³ Maturidi, *Te’vilat*, DM, c.VII, s.409.

¹¹⁴ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 94.

¹¹⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.IV s.466.

¹¹⁶ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 96.

İmam Mâtûrîdî'nin fikirlerine göre, Allah'ı inkâr etme sebeplerinin neler olduğunu kısaca şöyle söyleyebiliriz. İnkâr edenler kendilerine verilen bilgi vasıtalarının mahiyetine duyarsız kalmış, daha işin başında iken bilgiye ve oradan da eyleme götürecek aklî çıkarımlardan uzak durmuşlardır. Veya genel anlamda sözü edilen bu fiilin sahipleri kibirli davranarak gerçeğe kulak tıkamışlardır. Bununla birlikte bu kişiler sahip oldukları bilgi vasıtası duyular, akıl ve haberin ortaya koyduğu bilgisel verileri ahlâkîliğe çevirememişlerdir, diyebiliriz. Çünkü onlar, ya geçmişlerini bilinçsizce taklit etmiş ya da sırf kendi keyfi davranışları, arzu ve heveslerinin gerçekleştirilmesi isteğinden başka bir şey gözetmemişleridir.¹¹⁷

İmam Mâtûrîdî'ye göre kötü fiili işlemenin altında ya kendisine verilen potansiyeli kullanmama ve buna dayalı gelişen kibir ve inat ya körü körüne taklit ve sırf arzuya uygun davranma veya kişinin yaratılışından kaynaklanan birtakım sebepler vardır.¹¹⁸ Aslında akılların yaratılışında genel anlamda iyi ve kötü şeyleri tanıma özellikleri vardır. Ancak akıllar her bir şeyin tek tek iyiliğini ve kötülüğünü doğrudan bilmez. Bunu bilebilmek için çok tedebbürü ve tefekkürü, veya Peygamber'in getirdiği bilgilere uyamsı gerektirir. Çünkü nefsin yaratılışında lezzetli ve faydalı olan şeyleri sevmek, kötülüklerden ve acılardan nefret etme tabiatı vardır, ancak nefis her faydalıyı tek tek ve her zararlıyı kendisi tanımaz, sadece tadarak anlar.¹¹⁹

İmam Mâtûrîdî inanan ve inanmayanın ahlâkî yapısı hakkındaki toprağa dayalı benzetmesini gökten inen su benzetmesiyle şöyle yorumlar: “Varlıklar için Kur’ân rahmet olarak gökten inen su gibi bereket ve şifa kaynağıdır. Bilindiği gibi bu bereket kaynağı su, özü iyi olan bir toprağa inince o toprak bu sudan faydalanır ve iyi bitkiler bitirir. Ancak

¹¹⁷ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 98.

¹¹⁸ Sami Şekeroğlu, *a.g.e.*, s. 99.

¹¹⁹ Hülya Alper, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, “Mâtûrîdî'nin Akıl ve Vahy Algısı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.163.

aynı su, kötü, kırıç ve tuzlu bir toprağa indiği zaman, o toprak özünün kötü oluşu sebebiyle asla bir şey bitirmez. İnanan bir kimse Kur’ân’ı dinler, ona uyar ve onunla amel eder. İnıanmayan ise onu dinler ama ona uymaz ve onunla amel de etmez. İşte Kur’ân’ı dinleyen ve ona uygun davranan kişi, gökten inen bereketli suyla iyi asıl ve özünden ötürü iyi bitkiler bitiren toprağa, inanmayan da kötü asıl ve özünden ötürü bitki bitirmeyen kırıç bir toprağa benzemektedir.”¹²⁰

¹²⁰ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 116.

II. BÖLÜM: İNSANIN ALLAH'A KARŞI DAVRANIŞLARIYLA İLGİLİ AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR

Allah'a karşı ahlâkî davranışların temelini, iman kavramı oluşturmaktadır. Allah'a karşı sorumluluğun ifadesi iman etmektir. Allah'a inkar etme ise, Allah'a karşı bir ahlâksızlıktır. Kur'ân, insanın hem ahlâkî davranışlarından hem de onu ahlâksızlığa götüren unsurlardan söz etmektedir. Allah'a karşı ahlâkî davranışları övgüyle zikreder ve insanı buna teşvik eder; küfürden ve kötülüklerden ise yasaklar ve insanın bu davranışlardan uzaklaşmalarını emreder. Ragıp el-İsfehânî (ö.954/1108) insanın nihâî yaratılış amacının ilk sırada *ibadetullah*, ikinci sırada *hilafetullah* ve üçüncü sırada ise *imaretü'l-arz*'in geldiğini söylemektedir. Yani *ibadetullah*, ilk sırada gelmektedir. Allah'a iman etme, emir ve yasaklarına uymadır. Allah'a karşı olan sorumluluk bilinci ve ahlâk ise imandan başlamaktadır. *Hilafetullah* insanın kendini ve idaresi altındakileri Allah'ın iradesine uygun olarak hikmet, adalet, ihsân ve hilm gibi erdemlerle yönetmesidir. *İmaretü'l-arz* ise dünyayı kendimiz ve kendi dışımızdakiler için yaşanır bir hâle getirmek, insan ve canlılara hayatı rahatlatacak yararlı işler yapmaktır.¹²¹ Ragıp el-İsfehânî'ye göre bu işleri yapmadan önce ilk sırada Allah'a ibadet olmalıdır. Allah'a ibadet ise yine Allah'a iman etmeden olmaz. Zira insan Allah'a ibadet ettiği zaman ancak ruhsal bir arınmayı bulur. Ruhu temiz olmayanların söz ve işlerinin de temiz olması mümkün değildir.¹²²

¹²¹ Çağrı, Mustafa, *Kur'anın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, Kuramer Yayınları, 2017, s.11.

¹²² Çağrı, Mustafa, *Kur'anın Geliş, a.g.e.*, Kuramer Yayınları, 2017, s.11.

II. I. ALLAH'A KARŞI AHLÂK KAVRAMLARI

1. ALLAH'A İMAN ETMEK

İman kelimesi inanmak demek olup “din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi doğrulamak” anlamında bir terimdir. İmanın sözlük anlamı “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki e-m-n (eman) kökünden türeyen imanı “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki a-k-d kökünden türeyen i’tikad da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak ise iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslüman denir.¹²³

Her şeyden önce Kur’ân, imanın şekillenmesinde akla özel bir önem atfeder. Allah’a imanın bahis konusu edildiği hemen bütün Kur’ân ayetlerinde, akla, akletmeye, aklî tefekküre özel bir önem atfedilmekte, böylece iman için, aklın, aklî düşüncenin önemine özenle vurgu yapılmaktadır.¹²⁴

İmam Mâturîdî’ye göre iman etmek, asıl kalple tasdik etmektir. Başarıya ulaşmak Allah’ın yardımıyla, hem nakil hem de akıl yoluyla sabit olduğu üzere imanın oluşmasına en layık olan yetenek kalptir.¹²⁵ Kişi Allah’ın birliğini, Hz. Muhammed’in resul olduğunu gönülden benimsemesiyle mümin ve Müslüman sıfatını kazanır. İmam Mâturîdî sözle imanını söylemek şart değildir, asıl iman kalple tasdiktir, kalpteki olan

¹²³ Sinanoğlu, Mustafa, ‘İman’, *DİA*, c. XXII, s. 212.

¹²⁴ Esen, Muammer, ‘Kur’ân’da Akıl- İman İlişkisi’, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sayı: 2, s. 86.

¹²⁵ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 565.

imanı dil izah eder, demektedir.¹²⁶ Ona göre iman marifet değildir. Eğer marifet iman olsaydı o zaman onun karşılığının cahillik olması lazımdı.

İmam Mâturîdî imanın gerçekleşmesi için, sadece dil ile yapılan ikrarı da yeterli bulmaz. Ona göre dil ile yapılan ikrarın kalp ile onaylanması gerekir. Ona göre kalp ile dil arasında tasdik etmede mutabakat varsa iman gerçekleşir. Aksi takdirde iman gerçekleşmez.¹²⁷

Allah’a iman etmek bütün peygamber ve kitaplara da iman etmektir. Çünkü bütün peygamberler insanları tüm peygamber ve kitaplara iman etmeye çağırıyordu. Bunun gibi semâvî kitapların her birinde kitapların tamamına inanmaya çağrı yapılıyordu. Onlardan herhangi birini inkâr etmek Allah’ı, bütün peygamberleri, kitapları ve belirtilen esasları da inkâr etmek demektir.

İmam Mâturîdî, imanı kalbin tasdiki olarak gördüğünden amelleri imandan bir cüz kabul etmemektedir. Ancak imanı asıl, amelleri ise iman gereği, kemâli olarak görmektedir.¹²⁸ İmam Mâturîdî’nin ifadelerinden iman ile amel arasında çok yakın bir ilişki olduğunu görmekteyiz. Mesela bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Erkek olsun kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve ahiret için yararlı ve iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar”.*¹²⁹

İmam Mâturîdî’ye göre bu ayette amellerin imana dâhil olmadığını göstermekle birlikte amelleri yerine getirmede hassas davranılmasına da işaret bulunmaktadır. Çünkü Allah, *“Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak iyi işler yaparsa”* buyurmaktadır. Salih amel imanla aynı şey olsaydı, Allah kim mümin olduğu halde iman

¹²⁶ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. II, s. 39.

¹²⁷ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s. 67.

¹²⁸ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 535.

¹²⁹ Nisa 4/124.

ederse demiş olurdu. Ayet salih amelin imandan ayrı şey olduğuna işaret etmektedir. Bu ayette ayrıca yapılan salih amellerin imanla beraber yapılması halinde insana fayda vereceğini de göstermektedir. Çünkü yüce Allah ayetteki *iman etmiş olarak* ifadesi ile amelin fayda vermesi için imanı şart koşturmuştur. Buna göre iman olmadan yapılan iyi işlerin fayda vermesi söz konusu değildir.¹³⁰

İmam Mâturîdî ameli, imanın şartları arasında saymamakta ve amellerin eksik yapılmasıyla veya terk edilmesiyle imandan çıkılmayacağını ısrarla savunmaktadır. Müminin dini yükümlülüğünü titiz bir şekilde yerine getirmesini gerekli görmektedir. Ona göre Allah’a karşı vazifesini yerine getiren bir kimse, itaatkâr bir mümin olur, iman gereğini yerine getirmeyen kişi ise, asi bir mümin olur.¹³¹

Amelin imandan bir cüz olmadığını ispatlamak için İmam Mâturîdî “*Ey iman edenler! İçinizden dürüst iki insan şahitlik etsin*”¹³² ayetini delil olarak getirir. Ona göre Allah bu ayette geçen “*içinizden dürüst iki insan*” sözünden müminleri kastetmektedir. Eğer bütün müminler dürüst vasfını taşısaydı, ayetin başlangıcı müminlere hitap olduğu için, Allah “*içinizden iki insan derdi.*” Ona göre, bu ayetten, dürüst mümin olabileceği gibi dürüst olmayan müminin de olabileceği anlaşılır. İmam Mâturîdî’ye göre bu ayette Allah dürüst olmayan müminin şahitlik yetkisini elinden alarak cezalandırıp kınamasına rağmen onu günahkâr bir mümin olarak kabul etmektedir. Bu da amelin iman gereği olduğunu fakat imandan ayrı düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.¹³³

İmam Mâturîdî, iman ve amelin ayrı olduğunu izah etme adına Cibril hadisini delil olarak getirmiştir. Bu hadiste Cibril’in Hz. Peygamber’e iman neden ibaret olduğunu sorması üzerine, Hz. Peygamber “*İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına,*

¹³⁰ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. III, s. 368.

¹³¹ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, s. 71.

¹³² Maide 5/106.

¹³³ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, s. 72.

peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır” şeklinde cevap vermiştir. Bu da iman ile amelin farklı şeyler olduğunu göstermektedir.¹³⁴

İmam Mâturîdî, imanı tasdikten ibaret görüp amelden tamamen ayırmasından dolayı, şirk müstesna, diğer büyük günahları işlemenin imandan çıkmaya sebep olamayacağını savunur. Allah’a ortak koşmanın dışında, günah işleyenin durumu artık Allah’a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse cezalandırır. Allah bu fiilleri işleyenleri kınamasına, tehdit ederek uyarmasına rağmen, onları mümin olarak isimlendirmektedir. Bununla ilgili Allah bir ayette: “İman edenlerin Allah’ı zikretmelerinin ve Kur’ân’ı anlamalarının zamanı hala gelmedi mi?”¹³⁵ diyerek Allah, hatalı davranışlardan dolayı müminleri kınamakla birlikte onları mümin kabul etmiştir.¹³⁶ Diğer bir ayette ise “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır”¹³⁷ buyurmaktadır.

Allah bu ayette, yapmayacağı bir şeyi yapmış gibi göstererek yalan söyleyen kimseyi, “yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” ifadesiyle günah olarak vasıfladığı yalan söylemeyi, kınamış ve “yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır” diyerek tehdit etmiştir. Fakat bununla birlikte, ayetin başında “Ey iman edenler” diye hitapta bulunulması, büyük günah işleyenin mümin olduğuna delildir.¹³⁸ Bu zikrettiğimiz ayetlerden hariç ayrıca başka örnekler de vardır.

İmam Mâturîdî’ye göre, Allah insanlara hiç peygamber göndermemiş olsa bile, insan sahip olduğu aklı sayesinde, âlemdeki yaratılmış sistem ve nizama bakıp düşünerek, yüce bir yaratıcıya inanması gerekirdi. Ancak Allah insanların doğru yolu kolay

¹³⁴ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 550.

¹³⁵ Hadid 56/16.

¹³⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.IX, s. 524.

¹³⁷ Saf 61/2-3.

¹³⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX. s. 628.

bulabilmeleri için ve akli desteklemek gayesiyle insanlara peygamberler göndermiştir.¹³⁹ Akli delillere göre Allah'ın varlığı ve birliği, gökyüzünde parlayan güneşin varlığından daha açık ve daha kesindir. Bundan dolayı Allah'a inanama konusunda, en küçük bir şüpheyeye yer yoktur.¹⁴⁰ Bu bakımından zorla iman ettirmenin, namaz kıldırmanın ve oruç tutturmanın dinde yeri yoktur. Ancak iman etmenin ve salih amel işlemenin güzelliği anlatılmak sûretiyle dinde yol göstermek ve iyiliği teşvik etmek vardır.¹⁴¹

İmam Mâtûrîdî'ye göre iman, amellerin yerine getirilmesiyle artmaz, terk edilmesiyle de azalmaz.¹⁴² İmanın artmasını tefsir ederken tasdik, sağlamlık ve kuvvet tarafından güçlenir, diyerek tefsir etmiştir.¹⁴³ Yani imanın vafında, onun keyfiyetinde, kalitesinde artma ve eksilme olabilir. Mümin güçlü, kaliteli, kâmil bir imana sahip olabildiği gibi zayıf, kuru ve kalitesiz imana da sahip olabilir.¹⁴⁴

İmam Mâtûrîdî'ye göre imanda artma, sebat etmek, teceddüt ve kuvvetlenmek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Birincisi Allah'ın ayetlerini okuyup öğrendikçe imanı güzelleşip olgunlaşır. Mesela A'raf sûresinin 54. ayeti "*lehü'l-halk ve'l-emr*"deki *el-emr* kelimesinin manasını anlayan kişinin Allah'ın kudret ve azametini daha iyi anlar ve O'na olan iman ve güveni artar.¹⁴⁵

Başka bir yaklaşıma göre iman artması, iman bilincinin yenilenmesi, daima iman üzere bulunarak sebat etmek demektir. Allah'ı inkâra sevk edecek her şeyden daima uzak durarak ve iman hâlini yenileyerek tazeleyerek sürekli hâle getirmek yani her an yenileyerek korumak demektir.¹⁴⁶ İmam Mâtûrîdî imandaki artışı namaz kılan müminin

¹³⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VII. s. 447.

¹⁴⁰ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 352.

¹⁴¹ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, s. 74.

¹⁴² Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II. s. 533.

¹⁴³ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II. s. 533.

¹⁴⁴ Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, s. 75.

¹⁴⁵ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. I. s. 331-332.

¹⁴⁶ Maturid, *Te'vilat*, MR, c. I. s. 332.

her namazında “*Allahım bize hidayet ver*” demesine benzemektedir. Mâturîdî’ye göre bir müminin “*Allahım bize hidayet ver*” demesi, “*Allah’ım bizi sırat-ı mustakim yolunda daim eyle, ayağımızı kaydırma*” anlamına gelmektedir. O halde imanın artması, hidayette olan kimsenin hidayet istemesi gibi bir şeydir.¹⁴⁷ Başka bir anlama göre imandaki artış, Allah’ın varlığının delillerine bakarak, Allah’ın âlemdeki her şeyi yerli yerince yaratmasına vakıf oldukça kişinin daha önce sahip olduğu imanın kökleşip güçlenmesi ve kesinleşmesi demektir. İmam Mâturîdî’ye göre Allah’ın ayetleri sadece Kur’ân ayetleri olmayıp aynı zamanda O’nun varlığına ve birliğine delalet eden her şeydir. Bu bakımından ona göre, bir kimse âlemdeki nizam ve intizama bakıp onlardaki ahenk ve ihtişamı gördükçe, Allah’ın kudret ve azametini daha iyi anlar ve O’na olan güveni ve imanı artar.¹⁴⁸

İman ve İslâm kavramlarıyla ilgili olarak İmam Mâturîdî, iman ve İslâm kavramlarının sözlükte farklı anlamlara gelseler de terim olarak aynı anlamları taşıdığını söyler. Çünkü iman, Allah’ın varlığına, birliğine, eşi ve benzerinin olmadığına, her şeyin onun dilemesi ve yaratılmasıyla var olduğuna inanmak; İslâm ise, Allah’a hiç kimseyi ortak koşmaksızın tamamen O’na teslim olmaktır.¹⁴⁹ İmam Mâturîdî iman ve İslâm’ın aynı anlama geldiğinin Kur’ân ile sabit olduğunu söyler, buna delil olarak ise şöyle bir ayet zikreder: “*Bunun üzerine, orada suçlular arasında bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada Müslüman olan sadece tek bir ev halkı bulduk*”¹⁵⁰ Bu ayette Allah’ın aynı kimseleri hem müminler hem de Müslümanlar olarak vasıflandırması, iman ile İslâm’ın aynı anlama geldiğini açıkça göstermektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in hadislerini de delil olarak getirerek bazı hadislerde “*cennete sadece mümin olan girer*”, “*Cennete sadece Müslüman olan girer*” ifadeleriyle iman ile İslâm’ın aynı olduğunu

¹⁴⁷ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I, s. 9-10; s. 514; Ahmet Ak, “*Maturidi ve Maturidilik*” s. 75.

¹⁴⁸ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I, s. 331.

¹⁴⁹ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I, s. 254-256; Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*; s. 78.

¹⁵⁰ Zariyat 51/35-36; Maturidi, *Te’vilat*, MR, IV/549.

göstermektedir.¹⁵¹ İmam Mâturîdî, İslâm toplumunda her Müslümana mümin ve her mümine de Müslüman denilmesinin tartışmasız bir şekilde süregeldiğine dikkat çekmekte ve bunu iman ve İslâm'ın aynı anlamda kullanıldığının örfî bir delili olarak kullanmaktadır.¹⁵²

İmanın geçersiz oluşuyla ilgili olarak bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Daha önce inanmamış kimseye, o gün iman etmesi fayda sağlamaz.*”¹⁵³ O gün yani kıyamet günü, kıyamet alametlerin gerçekleştiğini insanlar gördükleri zamanda iman etmeleri, hiç kimseye fayda getirmeyecektir. Çünkü birincisi, bu insanın kendi seçimi ile yaptığı hakiki bir iman değildir, o ancak azabı ve belâyı defetme imanıdır.¹⁵⁴

İmam Mâturîdî, iman ve ahlakın temeline akı yerleştirir. Ona göre i'tikadı tercih de ahlâkî davranış da köken itibariyle akıldan beslenen olgulardır.¹⁵⁵

2. ALLAH'I ZİKRETMEK

Sözlükte *zikir* kelimesi bir şeyi “hatırlamak” veya “anmak” anlamlarına gelir. Kaynak eserlerimizde ise *zikir* kelimesi “Allah’ı anmak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır. *Zikir* dil veya kalp ya da her ikisiyle beraber yapılır; bu ise ya unutilan bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza etme şeklinde olur.¹⁵⁶ Rivayet tefsirinin müfessiri olan İmam Taberî (ö. 310/923), Allah’ın azabından korkarak huşû ve tevazu halinde olup, sessiz olarak *zikrin* yapılması gerektiğini söyler.¹⁵⁷ Kur’ân’da birçok ayette geçen *zikir* kelimesi Allah’ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun

¹⁵¹ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 345.

¹⁵² Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 638.

¹⁵³ En'am 6/158.

¹⁵⁴ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. V, s. 290.

¹⁵⁵ İbiş, Fatih, *Maturidi'de İman- Ahlak ilişkisi*, Kelam Araştırmaları Dergisi, c. XIII, s. 717-734.

¹⁵⁶ Ragib el-İsfahani “*Müfredat*” *Zikir mad.*

¹⁵⁷ Tabari, Abu Cafar, *Cami'ul-Beyan*, Mektebetü'd-Daru'l-Medine, I. Baskı, 1988, s. XIII, s. 354.

gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek şeklindeki manalara gelir. Mesela İbn Cevzi (ö. 597/1201) kendi tefsirinde Allah'ı itaatle zikretmek gerektiğini söyler, ona itaat etmek zikirdir, Allah da bu zikri getiren insanı karşılık olarak mağfiretle zikreder.¹⁵⁸ İmam Kurtubi (ö. 671/1273) zikri asıl itibarıyla anılana karşı kalbin dikkatli olması ve uyanık bulunması olarak tarif eder. Mümin Allah'ı zikrettiği zaman, Allah da o mümini kendi rahmetiyle zikrettiğini söyler.¹⁵⁹ Zikir dil ve kalple olur, kalple olan zikir o da Allah'ın bir olduğuna dair delilleri ve O'nun noksansız şeklinde yarattığı mahlûkları hakkında tefekkür etmedir.¹⁶⁰ İmam Gazzali (ö. 505/1111) ise zikrin dil, kalp ve organlarla olduğunu söyler. Dil ile olan, Allah'ı hamd, tesbih, ta'zim etmek ve O'nun kitabını okumaktır. Kalple olan zikir ise, O'nun sıfatına ve zatına delâlet eden delilleri hakkında tefekkür etmek; Allah'ın getirdiği yükümlülöklere ve hükümlerine, emir ve yasaklarına işaret eden deliller üzerinde düşünüp tefekkür etmektir. Allah'ın yarattığı varlıkların sırlarını düşünmektir. İşte bu üçü kalp ile olan zikirdir. Kulların dil ve kalp dışındaki organlarla Allah'ı anmaları ise, Allah hangi organa, ne gibi emir ve ibadet vermişse, onu yerine getirmek; yasakladığı şeylerden uzak durmak ise o organ ve âzalarla olan zikir olarak sayılır.¹⁶¹

Allah'ı anmak ile ilgili ayet-i kerimenin anlamı şudur: Siz itaatle beni anınız, ben de sevap ve mağfiretle sizi anayım. İnsan Allah'a karşı şükran borcunu yerine getirmekle zikrederse, Allah da ona bereketi arttırır. Kur'an'da Allah'ı, içten yalvararak ve korkarak alçak bir sesle sabah akşam çokça zikir ve tesbih edilmesi emredilmiştir. Bununla ilgili

¹⁵⁸ İbn Cevzi, Abu'l Farac, *Zadu'l-Meysir*, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, h. 1322, c. I, s. 123.

¹⁵⁹ Kurtubi, *el-Camiu'l-li-Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1964, c. II, s. 171; İmam Kurtubi zikirle ilgili Zunnun el-Misrin'in şu sözlerini getirir: "Gerçek anlamıyla yüce Allah'ı zikreden bir kimse O'nun zikriyle birlikte her şeyi unuttur. Allah da onun her şeyini koruma altına alır ve Allah onun için her şeyin bedeli olur, mükâfatını verir." Kurtubi, c.II, s.171.

¹⁶⁰ Sadık Han, Muhammad el-Kınnavci, *Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-İsriyye, Beyrut, 1992, c. I, s. 316.

¹⁶¹ Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikir, Beyrut, h. 1127, c. I, s. 256.

Kur’ân’da “*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.*”¹⁶² diye emredilmiştir. İmam Mâturîdî’ye göre Allah’ı zikretmek onun verdiği nimetler için şükran borcunu yerine getirmektir.¹⁶³ Yani verdiği nimetleri hatırlamak, düşünmek, kötülükten ve ona karşı çıkmaktan alıkoysun diye Allah’ın karşısında olacağımız makamını hatırlamak, Allah’ı anmak, dille zikir etmek demektir.¹⁶⁴ Örnek olarak Bakara sûresinde yer alan bir ayetin tefsirini verebiliriz. “*Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım*”¹⁶⁵ Mâturîdî’ye göre dünyada itaatle Allah’ı anın ki O da ahirette günahlarınızı bağışlayarak sizi hatırlasın. Veya Allah’ı bollukta ve rahatlıkta anın ki O da sizi sıkıntı ve darlık zamanınızda hatırlasın. Beni yalnızken anın ki ben de sizi insanların arasındayken hatırlayayım ve meleklerin arasında adınızı anayım. Beni lütfettiğim nimetlere şükrederek anın ki ben de sizi o nimetleri arttırarak hatırlayayım.¹⁶⁶ Yani Allah’ı her halinizde her zaman dilinizle çokça anın ve zikredin. O’nun size verdiği nimetlerini anın. O’na şükretmek için O’nun size yüklediği emirlerini hatırlayın. O’nun emirlerini yerine getirebilmek, yasakladığı şeylerden de uzak durmak için onları hatırlayın. O’nun azabından uzak olmak için size ahiret azabını vadettiğini hatırlayın. O’na yaklaşmak için O’nun azametini, yüceliğini anın. Yukarıda zikredileni devamlı olarak zikredin.¹⁶⁷

İmam Mâturîdî’nin tefsirine göre ibadet içinde olan zikir, sade bir ibadetten daha büyüktür. İnsan ibadet ettiği zaman kendi bedeniyle bunu yerine getirir, beden de onun istediği hareketini yapar, âzaları da onun isteğine göre hareket eder. Bu yüzden biz anlayamayız ki bu ibadet gerçekten beden âzalarıyla Allah için mi olmuş veya olmamış, bunun için bir te’vil gerekir. Zikir ise dil ve kalple yapılır. Dil ve kalp sürekli olarak

¹⁶² Araf 7/205.

¹⁶³ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ c. I, s. 595.

¹⁶⁴ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ c. V, s. 232.

¹⁶⁵ Bakara 2/152.

¹⁶⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. I, s. 595.

¹⁶⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 396.

insanın istediğine göre davranmaz, yani insana itaat etmez. Bu yüzden biz ona gerçekten Allah için zikir yaptığını diyebiliriz.¹⁶⁸ İmam Mâturîdî, kulun kıldığı namaz ve o namazın içinde Allah'ı anması, zikretmesi; namazın o kulu, fuhşiyat ve kötü şeylerden alıkoymasından daha büyük olarak tefsir eder.¹⁶⁹ “Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz”¹⁷⁰ ayetini ise Allah'ı dilinizle ve kalbinizle çok zikredin şeklinde yorumlar.

İmam Mâturîdî'ye göre Allah'ı zikretmek O'nun insanlara verdiği nimet olarak sağlık, sıhhat, hareket edebilme, oturma, uzanabilme ve tüm yapabildiği hareketlere şükretmektir. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar.”¹⁷¹ Allah bu ayette diğer insanlarda olmayan bu sıfatı başka insanlara bir beyan olarak getirir. Bu insanlar herhalde her durumda Allah'ı zikrederler, yani ona şükrederler ve onun verdiği nimetlerini hatırlarlar. Çünkü ayakta durabilme kendi ihtiyaçlarını karşılama, hareket edebilme, oturma ve yatıp uzanma, yorulduğunda rahatlama bunlar çok büyük bir nimettir. Bütün bu halleri nimet olarak vermesine karşılık insanlardan teşekkür borcunu yerine getirmesini istemiştir. Bunu yaptıkları zaman da kendilerinden övgü ile söz etmiştir.¹⁷²

Başka bir yoruma göre Allah insanlara her hâlinde kendisini zikretmelerini emreder. Bazı kişilerin yaptıkları gibi sıkıntı ve darlık zamanında Allah'ı hatırlayıp rahatlık ve bolluk zamanında unutmaları veya rahatlık ve bolluk zamanında hatırlayıp sıkıntı ve belâ zamanında unutmaları şeklinde değil, rahatlık ve sıkıntı hâllerinde de, darlık ve bolluk hallerinde de hatırlamaları gerektiğidir. Allah müminleri, müşriklerin yaptıkları gibi değil, her hâllerinde kendisini anmalarıyla, bizzat ayaktayken, otururken veya yatarken değil her hâllerinde ve her durumda kendisini yüceltmeleriyle

¹⁶⁸ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. IV, s. 21.

¹⁶⁹ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. IV, s. 21.

¹⁷⁰ Cuma 62/10.

¹⁷¹ Al-İ İmran 3/191.

¹⁷² Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 561.

övmektedir.¹⁷³ İmam Mâturîdî, İbn Mes'ud'un yorumunu dikkate alarak, zikir kelimesini, namaz olarak tevil eder.¹⁷⁴

3. ALLAH'A ŞÜKRETMEK

“Şükür” kelimesinin sözlük anlamı “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak sûretiyle nimetin gereğini yapma” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷⁵ Ragıb el-İsfehani’ye (ö. 502/1108)¹⁷⁶ göre üç türlü şükür vardır: “Birincisi nimeti hatırd tutmakla kalple şükretmek, ikincisi nimeti vereni övgüyle anmakla dille şükretmek, üçüncüsü de nimet sahibine layık olduğu şekilde karşılık vermekle organlarla şükretmektir.”¹⁷⁷

Kur’ân’da şükür kelimesi ve türevleri yetmiş beş yerde geçmektedir. Bunların çoğunda Allah’ın nimetleri ve ihsanlarından söz edilmekte, dolayısıyla insanların Allah’a şükretmesi gerektiği bildirilmekte ve şükredenlere verilecek mükâfatlar anlatılmaktadır. Allah Kur’ân’da “şükrederseniz vermiş olduğum nimetleri arttırırım” buyurmaktadır.¹⁷⁸ İbn Abbas (ö. 68/687) şükür kavramını, gizli olsun veya açık Allah’a tüm organlarla itaat etme olarak tarif eder.¹⁷⁹ Hasan el-Basri, şükür kavramını Allah’ın verdiği her nimetine şükür kılmak ve verdiği tüm nimetten sonra isyan kılmamak olarak tanımlar. İbn Ömer el-Varak, “Asıl şükür, o nimeti vereni tanımaktır der.”¹⁸⁰ Ebu Osman el-Hayr, şükür kavramı hakkında, “Gerçek şükür, nimeti verenden başka (yani Allah), hiç kimseyi

¹⁷³ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 561

¹⁷⁴ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 561.

¹⁷⁵ Çağrıci, Mustafa, “Şükür”, *DİA*, c. XXXIX s. 259.

¹⁷⁶ Kara, Ömer, “*Ragıp el-İsfehani*”, *DİA*, c. 34, s. 398-401; Çelebi, Kâtip, *Keşfü’z-Zünün*, c. I, s. 881;

¹⁷⁷ Çağrıci, Mustafa, *Şükür*, *DİA*, c. XXXIX s. 259.

¹⁷⁸ İbrahim 14/7.

¹⁷⁹ Se’lebi, Ebu İshak, *Tefsir es-Se’lebi el-Keşfü ve’l Beyan*, thk. İbn Aşur, Daru-İhyai-Turasu’l-Arabiyyi, Beyrut, 2002, c. I, s. 195

¹⁸⁰ Se’lebi, Ebu İshak, *Tefsir es-Se’lebi el-Keşfü ve’l Beyan*, c. I, s. 195.

methetmemektir,”demektedir.¹⁸¹ İmam Kuşeyri’ye göre ise (ö. 465/1072), insan sadece mahsus bir şey için değil, Allah’tan gelen her şey ve tüm nimetler için şükretmelidir.¹⁸²

İmam Mâturîdî şükür kavramını “verilen nimetin karşılığını ödemek ve mükâfatlandırmaktır”¹⁸³ diye yorumlar. Şükür kelimesi Allah ve insanlar için de kullanılır ancak burada biz sadece Allah için olan şükür kavramı hakkında söz edeceğiz.

Allah şükürle ilgili Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.*”¹⁸⁴ İnsanlararası ilişkilerde teşekkür etmek, yapılan şeye verilen uygun bir karşılıktır. Hz. Peygamber de bununla ilgili şöyle demiştir. “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez.”¹⁸⁵ Ancak insanla Allah arasındaki ilişkilerde teşekkür, yapılan şeye denk düşen bir karşılık anlamında değildir. Çünkü insanlar, kendilerine verilen en küçük nimetin bile şükrünü eda etme gücüne sahip değildir ki bu, ömürleridir. Dolayısıyla şükür yapılan şeye denk bir karşılık anlamına değil, farklı manalara da gelir. Buna göre ilk olarak nimetlerin Allah’tan geldiğini bilmesi; ikincisi, verilen nimetlerin şükrünü yerine getirmekten aciz olduğunu anlaması; üçüncüsü de nimeti sadece Rabbine itaat etmeye yönelik olarak kullanması önemlidir. “*Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.*”¹⁸⁶ Allah “*şakir*” dir, yani hediyenin ancak büyük olanını kabul eden yeryüzü kralları gibi değildir. Bilakis ihlasla yapıldığı takdirde az olan ameli de kabul edendir.¹⁸⁷

¹⁸¹ Sa’lebi, Ebu İshak, *Tefsir es-Se’lebi el-Keşfü ve’l Beyan*, c.I, s.195; Salebi tefsirinden: Seyf b. Meymun Hüseyin’den rivayet etmiştir: Hz.Muhammed şöyle buyurmaktadır: Hz.Musa Allah’a bir gün soru sormuştur: Ya Rabbi, Sen Âdem’e verdiğin nimet için, şükür olarak nasıl ödeyecek sana. Onu kendi elinle yarattın, melekleri ona secde ettirdin ve mesken olarak cennet verdin? Allah’ta ona vahiy olarak şöyle bildirmiş: “Âdem her şey Benimdir ve Benden geldiğini anladı, bu da şükür olarak sayılır.” (*Tefsir es-Se’lebi el-Keşfü ve’l Beyan*, c. I, s. 195)

¹⁸² Kuşeyri, Abdu’l-Kerim, *Tefsirü’l-Kuşeyri-Letaifu’l-İşaret*, Hey’atü’l-Mısriyye-el-Ammatil-lil’Kitap, Mısır, c. III, s. 31.

¹⁸³ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. III; s. 146; İsra 23.

¹⁸⁴ Maturidi, *Te’vilat* DKİ, c. III; s. 401; Nisa 147.

¹⁸⁵ Maturidi, *Te’vilat* DKİ, c. III; s. 401; Ebu Davud “Edep”, 11; Tirmizi, “Birr ve Sıla”, 35;

¹⁸⁶ Nisa 4/147.

¹⁸⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III; s. 401.

Ayette “Biz şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz”¹⁸⁸ buyrulmuştur. Bu ayetin tefsirinde İmam Mâturîdî şükretmeyi “faydalanmak” olarak tefsir eder, yani ayetlerden faydalanan kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz.¹⁸⁹ “Allah şükredenleri ödüllendirilecektir”¹⁹⁰ Allah’ın emrine sarılan ve O’nun emrine uyan herkes şükretmiş demektir.¹⁹¹ Şükredenler için Allah nimetleri arttıracaktır. Bununla ilgili İmam Mâturîdî şu ayeti delil olarak getirmektedir: “Eğer şükrederseniz size nimetimi daha çok vereceğim.”¹⁹² Hiç şüphesiz bu bir lütuf ve ihsandır. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi şükür, bir mükâfat ve karşılıktır. Lütفتiği nimetlere karşılık Allah’a mükâfat verilmez ama insanlar, zikredilen şükürü yapmakla kendilerine daha çok nimet verilmesini istemektedirler. O hakikatte şükür değildir, ancak Allah’tan gelen bir lütuftur, onu belirtmektedir. Nitekim Allah şöyle diyor: “Allah’a güzel bir ödünç verenler...”¹⁹³ “Allah mü’minlerin canlarını ve mallarını satın almıştır.”¹⁹⁴ Bu can ve mallar hakikatte onların değil Allah’ındı. Onların ödünç verdikleri şey, kendileri için verdikleri bir ödünçtü. Satın alma olayı da böyledir, onlar kendileri için efendilerinden satın alıyorlardı. Fakat Allah onların canlarını satın almayı kendisinin bir lütufu ve ihsanı olarak zikretmektedir. Buna göre Allah’a şükretmekle insanlar kendileri için Allah’tan daha çok lütuf istemektedirler. Her ne kadar şükür zahirde bir karşılık vermek anlamına geliyor ise de Allah ile kulları arasında karşılık vermek söz konusu olmaz, ancak fazlalık sebebi olur. Allah tasaddukta bulunmaya ödünç adını verdiği gibi, şükretmeye de Allah’ın lütufu ve ihsanı adı verilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Araf 7/58.

¹⁸⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV s. 466; Araf 7/58.

¹⁹⁰ Al-İ-İmran 3/144.

¹⁹¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 500.

¹⁹² İbrahim 14/7.

¹⁹³ Bakara 245.

¹⁹⁴ Tevbe 9/111.

¹⁹⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 366.

İmam Mâturîdî “şükür” ve “sabır” kavramlarının aynı anlam taşıdığını söyler: Sabır her çeşit gûnahtan kendini tutmaktır, şükür ise her türlü itaati yapmaktır. Onların ikisi de kelime olarak farklı, ancak anlam olarak aynıdır. Çünkü insan her türlü gûnahtan kendini uzak tuttuğunda itaatkâr davranıyor demektir. İtaate dair fiilleri yaptığında da her çeşit gûnahtan ve masiyetten kendini uzak tutmuş olur.¹⁹⁶ Sabır lezzetlere ve şehvetlere karşı kendini tutmaktır, şükür ise hayır yolunda çalışmaktır. İnsan kendini şehvetlere karşı koruduğunda, hayır yolunda çalışmış demektir. Bu durumda bahsi geçen iki kavram da birbirine benzemektedir. Şükür ve sabır kabullenmektir. Şükür nimetleri kabullenmek, sabır ise belâ ve musibetleri kabullenmektir.¹⁹⁷

*“Ey insanlar! Rabbinizin buyruklarına kulak verin. Çünkü sizde işitme ve görmeyi sağlayan kulak ve gözleri, düşünüp hissetmenizi sağlayan kalpleri yaratan O’dur. Şükürünüz ne kadar da az!”*¹⁹⁸ İmam Mâturîdî bu ayette Allah’tan insanlara verilmiş olanları, ana nimetler olarak tefsir etmektedir. Bunlar insanın hayatını güzelleştiren ve bu nimetler olmaksızın yaşanabilecek bir hayatın mümkün olamayacağı azalardır. Kulak, göz ve kalp ile bilgi öğrenilir. İnsan bunlarla faydalı ve faydasız şeyleri, iyi ve kötüyü, yumuşaklık ve sertliği, hafiflik ve ağırlığı, acı ve tatlıyı öğrenebilir. İnsan tabiat olarak faydalı, güzel, hafif ve kolay şeyleri sever; zararlı ve ona eziyet veren şeylerden kaçınır. Allah insanlara, bunları bir nimet olarak verdiğini haber vermektedir. İnsanlar bu nimetlerle faydalıyı faydasız şeylerden, iyiyi kötüden ayırabilir. Yine bunlarla gözlemleyip edip çevresinden haberdar olabilir, farklı eşyaları birbirinden ayırabilir, fayda verebilecek şeyleri zararlı şeylerden ayırabilir. Allah bu uzuvları insanlara şükretsinsinler diye nimet olarak vermiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 139.

¹⁹⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 12.

¹⁹⁸ Mü’minun 23/78.

¹⁹⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. 7, s. 487; Mü’minun 23/78.

İmam Mâturîdî'nin dediği gibi görebilme, işitme, hissetme ve bütün âzalarımız, bizim için Allah'tan verilmiş büyük bir nimettir. Yukarıda İmam Mâturîdî, şükreden insana bu şükürünün ne kadar faydalı olduğuna vurgu yapmıştı. Bununla ilgili zamanımızda da bazı araştırmacılar şöyle sözler dile getirirler:

Talahassi'deki (ABD) Florida Üniversitesi'nden Prof. Nathaniel Lambert başkanlığındaki bir grup bilim insanı, bir dizi araştırmanın sonucunda, insanların ilişkilerinde memnuniyet derecesinin sözlü olarak şükran duygusunu ifade etme kabiliyetine bağlı olduğunu tespit ettiler. Yani iletişim sürecinde daha sık görülür.

Kwangsei Gakuin ve Kobe College (Japonya) Üniversitesi'nde yürütülen Keiko Otake liderliğindeki Japon ve Amerikalı psikologların çalışmaları, günlük hayatta şükran duygularını ifade etmeye alışkın olanların iyimser olduklarını, uyum duygusu içinde olduklarını ve hatta fiziksel olarak diğerlerinden daha iyi hissettiklerini söylerler. Ayrıca, bu insanlar diğerlerinden daha mutludur, çünkü pozitif düşüncede farklıdır ve başkalarının davranış ve düşüncelerini kınamaya meyilli değildir.²⁰⁰ Böylece şükran, insanı dünyayla barıştıır ve olumlu bir şekilde ayarlanır ki bu da bugünün dünyasında özellikle önem kazanır.

Psikoterapist olan Margarita Zhamkochyan: “Şükran, dikkatinizi hayatınızın mutlu olaylarına odaklamaya ve memnuniyetsizlik duygularından uzaklaşmaya yardımcı olur. Olumsuz duyguları inkâr etmez, ancak başarılarımıza dikkat çekerek, olumlu duygular yaşamaya daha fazla teşvik eder. Fırsatlar önümüzde açılıyor ve bunun sonucunda genel olarak hayata daha olumlu bakmaya başlıyoruz.” Miami Üniversitesi'nde profesör olan Michael Mc Cullough (Michael Mc Cullough) ise “Şükran

²⁰⁰ *Vsemirny den dobroti* (World Kindness Day) <http://ria.ru/spravka/20101113/294227810.html>

duygusu, aşırı tüketici ve kanser gibi modern toplumu bitiren materyalizm düşüncesine karşı başarılı bir alternatif olabilir, demektir.”²⁰¹

4. SABRETMEK

Sözlükte “engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarındaki sabır kelimesinin ahlâk terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi manalara geldiği, karıştının cez’ (telâş, kaygı, yakınma) olduğu belirtilmektedir.²⁰² Sabır “nefsi telaştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah’tan başkasına şikâyetle bulunmama” şeklinde de tarif edilmiştir.²⁰³ İmam Zemahşeri (ö. 538/1144) sabır kavramını, “kendi nefsinin heveslerinden hapsetmek” olarak tarif eder.²⁰⁴ Kur’ân’da sabır kavramı 104 yerde zikredilmektedir.

İmam Mâtürîdî’ye göre sabır kavramı, Allah’ın emirlerine kendi nefsinin hapsetmek, tüm şehvet ve lezzetlerden kendini korumaktır. Sabır, belâ ve musibetleri kabullenmektir. Kendini tahammülsüzlükten tutmak ve alıkoymaktır.²⁰⁵ Sabır itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklıdır, günah işlemekten kendini tutmaktır ve belâyâ karşı dayanıklı olmaktır.²⁰⁶

Dinde sabır ve sebat göstermek, insanın bu vesileyle kendi düşmanını yenebilmek ve başarılı olabilmek için bunun ne kadar önemli olduğuna dair Allah Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı*

²⁰¹ Galina Sverskaya. “*Blagodarnost idet nam vo blago*” «Psychologies» dergisi, 2009. №44.

²⁰² Şeyh Muahammed Ali et-Tehanevi, *Keşşafülsitilâhatı Funun*, Thk. Ali Rahruc, Lübnan, 1996, II/8234

²⁰³ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Haz. Rizeli Hasan Hilmi Efendi, Bahriye Matb. İstanbul, 1305, II/458

²⁰⁴ Zemahşeri, el-Keşşaf, Daru’l-Kitabu’l-Arabi, Beyrut, h.1407, c. IV, s. 359.

²⁰⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ c. VI, s. 219; Yusuf 18.

²⁰⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 568; Al-İ İmran 200.

olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."²⁰⁷

İmam Mâtûrîdî bu ayette ibadet ve farzları yerine getirme hususunda, belâ, musibet ve zorluklara karşı insanlar sabretmelidir, demektedir. Yine insanların kararlılıkta yarışmaları, Allah yolunda kendi düşmanlarına karşı kararlı olmalarının gereklili olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸ Bu ayetin yorumunda anladığımız şudur ki, ibadet ve farzları yerine getirme konusunda tembellikten kaçınarak ibadetlerimizi yerine getirmeliyiz ve dua ederken bunu huşû halinde yapmalıyız. İbadet, namaz, oruç ve dua hangi ibadet olursa olsun, insana sabırlı olmayı üretiyor. İlk adımlarda insan bunu zorla yapar, ancak bunu adım adım yaparken, kendinde sabır sıfatını geliştirip bunu bir alışkanlık haline getirir. Ayetin devamında yer alan Allah yolunda insanların kararlı olmalarının gerekliliği emrinin yorumunda, İmam Mâtûrîdî, insanların kendi düşmanına karşı varlığında kararlı olması gereklidir diye yorumlamaktadır.²⁰⁹ Burada Allah sahabelere hitap edip Hz. Peygamber ile birlikte olup kararlı olmakta yarışmalarını emrediyor. İmam Mâtûrîdî bu ayeti daha net şeklinde açıklayabilmek için Hasan el-Basri'nin bu ayetle ilgili rivayetini zikreder. Onun yorumuna göre bu ayette müminler, Allah'ın onlar için razı olduğu dinlerinde, yani İslâm dininde, sabır ve sebatla emrolunmaktadır. Karşılaşacakları herhangi bir darlık ve bolluktan, zorluk ve kolaylıktan dolayı ölünceye kadar dinlerini terk etmemeleri ve kâfirlerin kendi dinlerinden ayrılıncaya kadar onlarla kararlılıkla mücadele etmeleri, müşriklere karşı da daima hazırlıklı olmaları emredilmektedir.²¹⁰ Yani kısaca söyleyecek olursak Allah bu ayette mücadeleye sabretmemizi, düşmanlarımıza karşı kararlı olmamızı, dinimize sımsıkı dayanıp bağlanmamızı

²⁰⁷ Al-İ İmran 3/200.

²⁰⁸ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 578.

²⁰⁹ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 578

²¹⁰ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II s. 578.

emretmektedir.²¹¹ Aslında yukarıdaki yorumlara baktığımız zaman, insanın kendi düşmanına karşı her zaman hazırlıklı ve sabır içinde olmalıdır. Çünkü insanda sabır olmadığı zaman bunu başaramaz ve bir anda düşmanına karşı dayanmayı bırakır. Bu ayette daha çok zahirde görünen düşmanlarımız hakkında zikredildiğini görüyoruz. Ancak asıl düşmanımız ise bizim nefsimizdir. Bu ayetin yorumundan bunu da anlayabiliriz, her zaman kendi nefsimizi kontrol etmeliyiz ve onun yaptığı kötülüklerine karşı hazır olmalıyız. Çünkü buna İmam Mâturîdî şu yorumuyla işaret eder: “Haddizatında sabır, itaate devam etme konusunda gösterilen dayanaklıktır, günah işlemekten kendini tutmaktır ve belâya karşı dayanıklı olmaktır.”²¹²

Yukarıdaki ayette zikredilen “*müsabara*” kelimesi başkasıyla sabır yarışına girmek demektir. İmam Mâturîdî *sabır* ve *müsabara* kelimelerinin bazen aynı manada kullanıldığını söyler. Çünkü Allah’a itaat konusunda insanın düşmanla sabır yarışına girmesi kaçınılmaz bir haldir diye tefsir eder.²¹³

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Allah’a itaatta devamlı olabilmek ve kendi düşmanlarımıza karşı dayanabilmek için Allah bize sabır ve namazı vesile kılıp, ondan yardım istememizi emrediyor. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “*Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah’tan yardım dileyin! Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil.*”²¹⁴ İmam Mâturîdî bu ayeti insanlar zorluğu ve nefsanî arzuları terk etmeye çaba gösterip tahammül etmelidir diye yorumlamaktadır. Bu bağlamda da Hz. Peygamber’in “Cennet zorluklarla, cehennem ise nefsanî arzularla sarılmıştır” hadisini zikreder.²¹⁵ Ayetin mealinde ve hadiste de açıklandığı üzere cennete ancak güçlükleri aşmak ve arzulardan uzaklaşmak sûretiyle girilebilir. Oruç tutma ve

²¹¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 578.

²¹² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 578.

²¹³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 578.

²¹⁴ Bakara 2/45.

²¹⁵ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 144.

namaz kılma hususunda Allah'tan yardım istemeliyiz. Sabır ve namaz ile de Allah'tan yardım istemeliyiz, şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.²¹⁶ İmam Mâturîdî yukarıda getirdiği hadisle, cennet yolunda olabilmek için zorluklara sabretmek gerektiğini anlatarak kendi nefsi arzularımızı kontrol edip onlara karşı sabretmemiz gerektiğini ifade etmektedir. İmam Mâturîdî sabır ve şükür kavramlarının kelime olarak farklı olsalar da anlam olarak aynı olduğunu söyler. Bu meseleyle ilgili görüşleri şükür bahsinde zikretmiştik.

Allah sabredenlerle beraber olduğuna dair Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: “*Şimdi ise, Allah yükünüzü hafıfletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir.*”²¹⁷

İmam Mâturîdî bu ayetin tefsirinde bazı müfessirlerin rivayetlerine dayanarak sabrın ne manaya geldiğini şöyle yorumlar: “Sabır, Allah'ın emirleri karşısında nefsi tutmak, nefsin tüm şehvet ve zevklerinden onu alıkoymaktır. Eğer bir kimse bunu yaparsa düşmana galip gelir. Bazıları şöyle demişler: “Sabır bir kişinin nefsini düşmanla savaşa alıştırması ve bu konuda onu sabit tutmasıdır. Şükür ise canını ve eli altındakileri Allah için harcamasıdır.” Bu durumda şükür ve sabır, her ne kadar dil bakımından farklı olsalar da sonuç itibarıyla aynı olmaktadır. Çünkü şükür, kişinin canı ve sahip olduğu imkânları Allah için harcamasıdır. Sabır ise kişinin, Allah'ın emrettiği her konuda nefsini tutması ve Allah'ın kendisine farz kıldığı her şeyi yerine getirmesidir. Eğer nefsini başkası için tutarsa o kişi için harcamış olur. Bundan dolayı “*ancak sabredip, dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir*”²¹⁸ mealindeki beyanla sabır, iman olarak

²¹⁶ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. I, s. 450.

²¹⁷ Enfal 8/66.

²¹⁸ Hud 11/11

isimlendirilmiştir. Allah “*İman eden ve salih amel işleyenler*”²¹⁹ mealindeki başka bir beyanla iman olarak belirttiğini burada sabır olarak nitelemiştir. Devam olarak “*Allah sabredenlerle beraberdir*” yani düşmanlara karşı yardım etme ve onlara galip gelmekte.²²⁰ Yani bu yorumdan anlaşılan şudur ki eğer insan sabrediyorsa Allah daima o kişinin yanındadır.

Sabır, şehvet ve lezzetlere karşı kendini tutmaktır, şükür ise hayır yolunda çalışmaktır. İnsan kendini şehvetlere karşı koruduğunda, hayır yolunda çalışmış demektir. Bu yüzden o iki kelime birbirine benziyorlar. Şükür nimetleri kabullenmek, sabır ise belâ ve musibetleri kabullenmektir.²²¹

Sabır ve şükür kelimeleri aynıdır. Sabır her çeşit gûnahtan kendini tutmak, şükür ise her türlü itaatı yerine getirmektir. Bunlar yukarıda dediğimiz gibi kelime olarak farklı ancak anlam bakımından sonuçları itibarıyla aynıdır.²²²

Zorluklara sabredenleri Allah mükâfatlandıracaktır. Allah bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*İşte Rableri tarafından bol mağfiret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Doğru yolu bulanlar da ancak onlardır.*”²²³

İmam Mâturîdî bu ayette sabredip, Allah’ın hükmüne boyun eğerek icraatına rıza gösteren kimselere, Allah’tan gelen manevi bir arındırma, bağışlanma ve rahmet var olduğunu söyler ve doğru yolu bulanlar da onlardır. Allah başka bir ayette ise “*Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir*”²²⁴ buyurmuştur. O lütuf ve kereminin bir eseri olarak sabra mukabil vaat ettiği mükâfatı, emeğin karşılığı anlamındaki “ecir” kavramıyla ifade etmiştir. Hâlbuki bilindiği üzere sabır Allah’ın, önceden lütfettiği büyük

²¹⁹ Eş-Şuara, 26/227.

²²⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. V, s. 256; Enfal 8/66.

²²¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 12; Yunus 10/7.

²²² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 139; Hud 11/48.

²²³ Bakara 2/157.

²²⁴ Zümer 39/10.

nimetlerinin gereği olarak kulları üzerindeki bir haktır. Ancak O, kendilerine ihsan ettiği şeyi ecir diye nitelendirmiştir. Aslında kul kendisi için amel eder. Bu açıdan övgüsü yüce olan Allah'ın lütuf ve ikramı olmasaydı ameli ile ecir ve mükâfata hak kazanması ihtimal dâhilinde bulunmazdı. Allah sabreden kullarına bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaat etmiştir, bunlar: manevi arındırma, bağışlanma ve Allah'ın salatıdır.²²⁵

İnsan sabırsız olduğu için çok acelecidir. Bu konuyla ilgili İmam Mâturîdî bir ayetin yorumunda şöyle anlatır: “Her insan tabiat olarak çok aceleci yaratılmıştır. İnsan tek bir işe veya tek bir duruma sabredemez. Eğer bu durum nimet ise ona sabretmez, fakat ondan da bıkar. Bunun gibi, en az bir şiddet ve belâ durumunda da böyledir, belâ ile sınanınca ona sabretmez. Dolayısıyla sürekli olarak bir hâlden başka bir hâle intikal eder. Buna örnek olarak Musa peygamberin kavmiyle ilgili bir örnek getirir. Onun kavmine sıkıntı, zorluk ve meşakkat çekmeden bildircin kuşu göndermek ve helva indirmek sûretiyle, Allah onlara ikramlarda bulunmuştur. Sonra onlar buna sabretmeyip bir yiyeceğe dayanamayacaklarını ona söyleyip Allah'tan sarımsak, soğan ve benzer yiyecekleri istediler.²²⁶ İşte insanın buna göre çok aceleci” olduğunu söyler.

İmam Mâturîdî, Allah'ın insana kendini geliştirebilmek için, onun tabiatına eğitme ve geliştirme gücünü yerleştirmiştir. Bunlar da övülen ve yerilmeyen yönlerdir. Bunların birincisi, insanın kendisini sabır, hilm ve vakar sahibi olmaya alıştırmasıdır. İkincisi ise acelecilik özelliğini, acele etmesi sayesinde kişinin övülmesini sağlayan hayırlı işlere ve Allah'a itaatlara harcamasıdır, diye yorumlar.²²⁷

²²⁵ Bakara 2/30.

²²⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VII, s. 13-14.

²²⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VII, s. 13-14.

5. TAKVA

Takvanın kavram anlamı nefsi günaha götüren şeylerden korumaktır.²²⁸ Takva kavramın başka anlamları da vardır ancak çoğu âlimler “Allah ile kul arasındaki ilişkileri engelleyen, her şeyden uzak durmak, din ve ahlakın sakıncalı bulunduğu tutum ve davranışlardan kaçınmaktır” diye bir anlam vermişlerdir.²²⁹ Allah Kur’ân’da “*takva elbisesi daha hayırlıdır*” buyurmaktadır. Bunu müfessirler, Allah’tan korkma, ona isyan yapmaktan uzak durma, hayâ sahibi olma, İslâm veya salih amel olarak tefsir etmişlerdir.²³⁰ Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvadır*”²³¹ Ragıb el-İsfahani bu ayette olan takva kavramını ahiret için salih ameller olarak tarif eder ve bu dünyada ahiret için vesile olan amellerden dış dünyadan uzaklaşma ve çekilme olarak yorumlamaktadır.²³²

Kur’ân’da takva kavramı Mekkî ve Medenî sûrelerde toplamda 230 yerde zikredilir. Mekkî ayetlerde inkârcılara yönelik olarak kullanılan takva kavramı, henüz iman etmeyen insanları korku öğesini kullanarak imana teşvik etme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak buna karşılık Medenî ayetler daha çok müminlere yönelik hüküm içerdikleri için, bu tarz ayetlerde yer alan söz konusu kavram korkutmanın ötesinde üstün bir saygıyı ifade etmektedir. Buna göre takva kavramı korkma ve saygı duyma gibi iki anlamın kendisinde birleştiği bir kavramdır. Yani Allah’ın emirlerine karşı gelmekten korkmak ve bu emirler konusunda O’na derin bir saygı duymaktır.²³³

²²⁸ Ragıb İsfahani, ‘*el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*’, s. 530.

²²⁹ Muhsin Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 117

²³⁰ Sadık Han, Muhammad el-Kınnavci, *Fethu’l-Beyan fî Makasidi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-İsriyye, Beyrut, 1992, c. IV, s. 323.

²³¹ Bakara 2/197.

²³² İsfahani, Ragıb, *Tefsirü’l- Ragıb el-İsfahani*, Külliyyetü’l-Edep Camiatü-Tanta, 1999, c. I, s. 418.

²³³ Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, s.117.

İmam Mâturîdî'ye göre takva kavramı her fenalığı terk etmek, her çeşit kötülüğe son vermektir. Allah'ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda O'na muhalafet etmeyi terk etmektir.²³⁴

“İyilik ve takva hususunda yardımlaşın”²³⁵ ayetinde geçen “birr” kelimesi her çeşit hayrın adıdır. “Takva” kelimesi de her fenalığı terk etmek ve her çeşit kötülüğe son vermektir. “Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın”²³⁶ ayetinde Allah “el-birr” kelimesinin karşısına “el-ism” kelimesini, “et-takva” lafzının karşısına da “el-udvan” lafzını koymuştur. Bu tasnif, birr lafzının her türlü hayrın ismi olduğunu, takva lafzının da her çeşit kötülüğe son vermek anlamına geldiğini gösterir.²³⁷

İmam Mâturîdî “takva” ve “birr” kavramlarının anlam olarak aynı olduğunu söyler. “Birr” her türlü hayrı kazanmaktır; “takva” ise her türlü kötülükten ve masiyetten sakınmaktır. İki kelime farklıdır ancak manaları aynıdır. Çünkü insan her türlü kötülükten ve masiyetten sakındığında her türlü hayrı ve iyiliği yapıyor demektir. Her türlü hayrı ve iyiliği yaptığında da her çeşit kötülükten ve masiyetten sakınmış olur demektir.²³⁸

İmam Mâturîdî'ye göre kişiyi takvaya götüren yollar üç türdür: Biri Allah'ın büyüklük, celâl ve yüceliğini hatırlamaktır. Bu hatırlama insanı, O'nun emir ve yasaklarına muhalafet etmeyi engeller. Allah'ın azametini hatırlamak, kendisinin küçüklüğünü ve zilletini ortaya çıkarır. Bu da O'na muhalafet etmekten insanı alıkoyar. Değeri ise Allah'ın lütfunu ve ihsanını hatırlamaktır. Bu da onun Allah'tan hayâ ederek yasakladığı şeyleri yapmasını engeller. Üçüncüsü de emir ve yasaklarına muhalafet edildiği takdirde Allah'ın azabını ve intikamını hatırlamaktır. İnsan bu yolla da Allah'ın

²³⁴ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 443-444.

²³⁵ Maide 5/3.

²³⁶ Maide 5/3.

²³⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 443-444; Maide 5/3.

²³⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 138, Hud 11/48.

azabından ve intikamından sakınmaya çalışır.²³⁹ İmam Mâturîdî takvaya ulaşabilmek için üç yolun var olduğunu söyler. Birincisi, insan Allah'ın şanını, azimetini ve her durumda kendi üzerindeki güç ve kudretini hatırlamalıdır. Kendisi bu yolla Allah'ın yüceliğini ve heybetini düşünerek O'na muhalefette bulunmaktan sakınmalıdır. İkincisi, Allah'ın üzerindeki büyük ihsanını, verdiği nimetleri ve faydalanıp durduğu iyilikleri hatırlamalı, bunları düşünerek O'ndan hayâ eder ve kendisine muhalefet etmekten sakınır. Üçüncüsü ise Allah'a muhalefet edenlere yönelik intikamını ve hazırlanmış olan azabını kendi nefesine hatırlamalı, böylece kendine acıyarak O'na muhalefet etmekten sakınır.²⁴⁰ İnsan nereden geldiğini ve nereye gideceğini, dünyaya geldiği ilk günden öleceği güne kadar yaptığı bütün davranışlarını düşünerek bunları sürekli gözünün önünde tutarsa onun takvaya varması kolaylaşır. Çünkü bunlar insanın şehvî arzularını frenler, sonu gelmez hayal ve beklentilerinin önünü keser.²⁴¹

*“Bu dünya’da iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır.”*²⁴² Buradaki güzel sonuçlar, kendilerine yardım edilmesi, düşmanlarına karşı da kendilerine zafer verilmesidir. Ahiret yurdu dünyada onlara verdiklerinden daha da hayırlıdır. Bu dünyada iyilik yapanlar için ahirette güzel sonuç vardır. Yani cennet müminler için, dünyada kendilerine verilenlerden daha hayırlıdır ve daha üstündür. *“Takva sahipleri olanların yurdu ne güzeldir.”*²⁴³

*“...Allah takva ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.”*²⁴⁴ Bu ayeti İmam Mâturîdî, *“takva ile hareket edenler”* yani Allah'ın haram kıldığı ve yasakladığı fiilleri yapmaktan sakınanlardır; *“...Allah onların yanındadır”* yardım ve nusretiyle muamele

²³⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 481; Al-i İmran 3/137.

²⁴⁰ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 483.

²⁴¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 483; Al-i İmran 3/137.

²⁴² Nahl 16/30.

²⁴³ Nahl 16/30.

²⁴⁴ Nahl 16/128.

ederek onların yanında olur; “...iyiliği seçenlerdir” takva üzerinde olan insanlar, Allah’ın nimetlerine karşı şükrünü yerine getirenlerdir, şeklinde tefsir etmektedir.²⁴⁵

6. TEVEKKÜL

Tevekkül sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamındadır. Tevekkül “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” manasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine ise vekîl denir. Kaynaklarda çoğunlukla vekil kelimesi kefil ile eş anlamlı gösterilmişse de Râgıb el-İsfehânî’ye (ö. 502/1108) göre vekil kefiliden daha geneldir; her vekil kefildir, fakat her kefil vekil değildir. Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁴⁶ İmam Tüsteri (ö. 283/893) tevekkül kavramını şöyle yorumlar: Tevekkül kulluk hususunda bedeninin isteklerini bir tarafa bırakmak, kalbi rububiyete bağlamak ve güç kudret sahibi olduğu iddiasından teberri etmektir. Tevekkülün hakikati, gerçekte tevhide ikrar etmektir.²⁴⁷

İmam Mâturîdî’ye göre tevekkül Allah’a güvenmek ve işini ona havale etmektir.²⁴⁸ Bütün yaptığımız işlerde Allah’a dayanmak ve onu vekil yapmaktır.²⁴⁹

“Mü’minler yalnız Allah’a güvensinler”²⁵⁰ ayetinde buyurduğu üzere müminlerin aziz ve celil olan Allah’tan başka hiç kimseye güvenmemeleri gerekir. Mümin kesin bir şekilde bilir ki Allah’ın yardım ettiği kişiyi mağlup edecek kimse yoktur, Allah’ın perişan ettiğine de kimse yardım edemez. Bundan dolayı o, Allah’a tevekkül eder, yani Allah’ın

²⁴⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 599.

²⁴⁶ Ragib İsfahani, *el-Müfredat fî Aribi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kelam Daru’ş-Şamiyye, Şam, Beyrut, h. 1412, c. I, s. 882.

²⁴⁷ Tüsteri, Sehl, *Tefsirü’t-Tüsteri*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, h.1423, c. I, s. 54.

²⁴⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 517. Al-İ İmran 3/160.

²⁴⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 144. Hud 11/56.

²⁵⁰ Al-İ-İmran 3/122.

va'dine güvenir ve O'na verdiği söze vefa göstermeye çalışır. Bütün işlerini de Allah'a havale eder; çünkü her şeyiyle Allah'a ait olduğunu ve neticede yine O'na döneceğini bilir. İşte bu inançla O'nun dinine yardım edeceğine ve düşmanlarına sırtını dönüp kaçmayacağına söz vermiştir.²⁵¹

Tevekkülün hiçbir şey yapmadan, (hareket, sebep, hazırlık) sadece Allah'a işini havale etmekle olmadığını göstermek için İmam Mâturîdî, şu ayeti zikretmektedir: “*Ey iman edenler! Tedbirinizi alın.*”²⁵² Bu ayetin tefsirinde İmam Mâturîdî müminler, düşmanlara karşı durabilmeleri için hazırlıklar yapmalı ve onlara karşı korunmaya vesile olan her türden tedbir almalılar, sonra da Allah'a tevekkül etmeliler demektedir. Her ne kadar Allah, düşmanlarla savaşma emri olmaksızın mümin dostlarına yardım etmeye ve düşmanı yenilgiye uğratmaya muktedir ise de, düşmanla karşılaşmadan önce düşmana karşı hazırlanmayı emretmiş, onun için hazırlık yapmaksızın Allah'a tevekkül etmeyi yasaklamıştır. Başka bir ayetin yorumunda İmam Mâturîdî, tevekkülün güvenmek ve işini Allah'a havale etmek anlamına geldiğini, Müslümanların asker sayısının çokluğuna, hazırlık, zafer ve galibiyet gibi düşmanları yenmeye vesile olacak sebeplere güvenmek anlamına gelmediğini söyler. Duyular âleminde insanlar nazarında zafer ancak üç şekilde kazanılır: İnsan sayısının çokluğu, saldırgan kuvvetlerin fazlalığı veya savaş konusunda tecrübe ve önlemlerin çokluğu. Hz. Peygamber'in düşmana karşı elde ettiği zafer ve galibiyet ise bunlarla değil, Allah'a güvenmesi ve işini O'na havale etmesiyle olmuştur.²⁵³

Başka bir ayetin yorumunda ise Mâturîdî, insanın tedbirli olduktan sonra Allah'a tevekkül etmesinin gerekliliğini izah etme adına şöyle söyler: “*Ben yalnız O'na güvenip*

²⁵¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 468.

²⁵² Al-İ İmran 3/160.

²⁵³ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 518.

dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar."²⁵⁴ Bu beyan insanın korktuğu her şey için esas olan bir cümledir. Hz. Yakup, çocuklarına tedbirli olup sakınmalarını sonra da Allah'a güvenmelerini tembih ettiği gibi insan da tedbirli olup sakınmalı ve aynı zamanda Allah'a tevekkül etmelidir. Sakınmak yaratılanların mutat hâlidir, tevekkül ise işi Allah'a havale etmek ve O'na güvenmektir.²⁵⁵

Müminler bütün işlerinde yalnızca Allah'a güvenir ve dayanırlar, başkasına güvenmezler, sadece Allah'a tevekkül ederler. Onlar münafıklar gibi değildirler. Münafıklar, kendilerine verilen nimetlere güvenirler. Tıpkı *"Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder, öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir."*²⁵⁶ mealindeki ilahi beyan ve benzerleri gibi. Mümin ise her durumda Allah'a güvenir ve sadece O'ndan korkar. Söz konusu durumlar, her ne kadar başkasının eliyle ona ulaşsa ve gerçekleşse de hakikatte bunlar Allah'tandır.²⁵⁷

7. İHLAS

İhlas'ın sözlük anlamı itibariyle "arınmak, saflaşmak, kurtulmak" anlamına geliyor. Hulus / halas kökünden türetilmiş olup "bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak" anlamına gelen ihlâs kelimesi, terim olarak "ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak" demektir.²⁵⁸

İslâmi literatüründe ihlas daha geniş olarak şirk ve riyadan, bâtil inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusundan kalbi

²⁵⁴ Yusuf 12/68.

²⁵⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 263-264.

²⁵⁶ Enfal 8/2.

²⁵⁷ Maturidi, *Te'vilat* DKİ, c. V, s. 154-155.

²⁵⁸ Suleyman Ateş, *TDV İslâm Ansiklopedi, İhlas* md, c. XXI, s. 535-536; Ragıb el-İsfahani, *el Müfredat*, *Hls* md.

temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade eder.²⁵⁹ İmam Tüsteri ihlasla ilgili şöyle der: “Yakîn, imanın merkezi; sabır onun direği, ihlas da kemal noktasıdır. Çünkü kul, ihlasla tasdike, tasdikle tahkike, tahkikle de Allah'a ulaşır. İhlas yakînın meyvesidir. Zira yakîn, sırrın müşahedesidir. Her kim, Mevla'sıyla birlikte sırrı müşahade edemiyorsa, onun amelinin sırf Allah için olması (ihlas) mümkün değildir” şeklinde ifade etmektedir.²⁶⁰

İmam Mâturîdî'ye göre ihlas, dini Allah için temiz ve saf tutmak, O'na ortak koşmamak ve her zaman temiz ve samimi olmak, O'na itaatte devamlı olmak demektir.²⁶¹ İhlaslı kullar Allah'ın onlara verdiği nimetlere sadık olanlardır.²⁶² Muhlis i'tikadı, ameli ve inancı sağlam olan kişidir.²⁶³

Müminler Allah'a ibadet veya dua ettikleri zaman daima ihlaslı, temiz, saf ve devamlı olarak bunu yapmaları gerekiyor. Bazen insanlar zor durumda veya korku hâlinde kaldıkları zaman Allah'a daha ihlaslı olarak dua etmeye başlıyorlar, ancak bu hâl geçtikten sonra bu ihlas duygusunu unutuyorlar. “*Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlasla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar.*”²⁶⁴ İmam Mâturîdî bu ayette sadece belâyı kendinden çevirmek için Allah'a ettikleri duanın ihtiyarî bir davranış olmadığını söyler, bu sadece korkudan kaynaklanmıştır. Çünkü eğer ihtiyarî bir davranış olsaydı, o zaman hangi hâl ve durumda olsalar da imanlardan vazgeçmezler. Bu ayette küfür üzerinde olanlar zikredilir. Ancak bu aynı zaman Müslümanlar olanlar için de bir uyarıdır. Çünkü onlar zor ve şiddetli durumlarda Allah'a dua ve şükür ettikleri gibi, mutlu ve rahat

²⁵⁹ Suleyman Ateş, *TDV İslâm Ansiklopedi, İhlas* md, c. XXI, s. 535-536; Ragıb el-İsfahani, *el Müfredat, Hls* md.

²⁶⁰ Tüsteri, Sehl, *Tefsirü't-Tüsteri*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1423, c. I, s. 52.

²⁶¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 394.

²⁶² Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 394.

²⁶³ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 442.

²⁶⁴ Ankebut 29/65

durumlarda şükretmezler ve unutulur. Müslümanlar her zaman kendi amellerinde ihlaslı olup, Allah’a şükretmeli, amelleri ve ibadetleri münafıkların yaptıkları gibi sadece formal bir ibadet gibi olmamalıdır.²⁶⁵

“Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: ‘Korkmayın, üzülmeysin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin!’”²⁶⁶ Mâturîdî bu ayette Rabbimiz Allah’tır deyip de, sonra Allah’a ortak koşmadan, dosdoğru bir teslimiyetle ihlaslı amelde bulunmaları gerektiği şeklinde tefsir etmektedir.²⁶⁷

İmam Mâturîdî, başka ayetin yorumunda ihlaslı olan kulların kim ve hangi sıfatlarını taşıdığını zikreder. İhlaslı olun kul, dinde hâlis olur, onu temiz tutar, Allah’a ortak koşmaz, her zaman halislerden ve temizlerden olmaya çalışır. Dini Allah’a has kılmada da devamlı olmalıdır. Ayette denildiği gibi “*Din de daima O’nundur*”²⁶⁸ yani itaat daima ve sadece O’nadır.

İmam Mâturîdî ihlas kavramını anlatırken, en çok ihlasın tevhidde olması gerektiğini vurgular. Birçok ayette ihlas, tevhit inancı üzere olmak şeklinde tanımlar. Mesela ihlas sûresi hakkında şöyle söyler: Neden bu sûrenin ismi ihlas olarak adlandırıldı? Çünkü bu sûrede ihlaslı bir tevhit inancından bahsedilir, uluhiyet ve rububbiyette benzeri ve ortakları bulunmadığını kendisinden başka her şeyin O’nun hakimiyet ve tasarrufu altında O’na kul olma özelliği taşıdığını açıklamaktadır.²⁶⁹

İhlaslı olarak Allah’a ibadet etmek ve her zaman ihlas üzerinde olmak, aslında şeytanın vesveselerine karşı bir kalkandır. Bununla ilgili İmam Mâturîdî bir ayetin

²⁶⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 244.

²⁶⁶ Fussilet 41/ 30.

²⁶⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 77-78.

²⁶⁸ Nahl 16/52.

²⁶⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. XI, s. 652.

tefsirinde şöyle bir ayeti zikreder: “İblis, Rabbim, benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara günahları şirin göstereceğim ve aralarından senin samimi kulların hariç onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım dedi.”²⁷⁰ Yani Allah’a ihlas ile bağlananlar üzerinde şeytanın nüfuzu yoktur, demektir.²⁷¹

İmam Mâturîdî müminleri şöyle vasıflar: Müminler rahat veya şiddet, mutluluk veya zorluk vakitlerinde her zaman Allah’a içten samimidirler ve tüm gelen zorluklara sabrederler.²⁷²

8. TÖVBE

Tövbe kavramı terim olarak “günahdan dönüp Allah’a yönelme” anlamına gelir. Arapça’da tövbe (tevb, metâb) “geri dönmek, rücu etmek, dönüş yapmak” anlamındadır ve “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye layık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır. Tövbe kavramı Allah’a nisbet edildiğinde “kulun tövbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” manasına gelir.²⁷³ Allah tövbe hakkında şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Samimi ve kesin bir dönüşle Allah’a tövbe ediniz!”²⁷⁴ Bir gün Hz. Ömer’dan “nasuh tevbesi” hakkında sormuşlar, o da cevap olarak “insan kötü amelleri için tövbe edip, sonra bu günaha kesinlikle dönmemeli” diyerek cevap vermiştir.²⁷⁵ İbn Abbas’a göre “nasuh tevbesi” yaptığı günahı için kalple pişmanlığı hissetmek, dille istiğfar kılmak ve onu gizlide saklayıp geri dönmemektir.²⁷⁶ Tassavuf geleneğine mensup müfessirlerden olan İmam Bursevî (ö. 1137/1725) tövbeyi sabuna benzetir. Nasıl ki sabun insanı tüm kir ve pastan arındırırsa, tövbe de insanın gizli kirlerini siler götürür. Eğer kul, kötülüklerden

²⁷⁰ Hicr 15/39-40.

²⁷¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 441.

²⁷² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.II, s. 526.

²⁷³ Kuşeyri, *et-Tahbir fi’t-tezkir* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 84; Zeccâc, *Tefsîru esma’l-İllâhi’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yusuf ed-Dekkak), Beyrut 1395/1975, s. 61-62.

²⁷⁴ Tahrim 66/8.

²⁷⁵ Semarkandi, Ebu Leys, *Tefsîrü’l-Bahru’l-Ulum*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2011, c. III, s. 470.

²⁷⁶ Semarkandi, Ebu Leys, *Tefsîrü’l-Bahru’l-Ulum*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2011, c. III, s. 470.

döner, amelini düzeltirse, Allah da onun durumunu düzeltir. Bu kuluna, daha önce kaçırmış olduğu nimetleri tekrar verir.²⁷⁷

İmam Mâturîdî'ye göre tövbenin anlamı pişmanlık duyarak onu bir daha yapmayacağına ve ona geri dönmeyeceğine karar vermesidir. İnsan pişmanlık duyduğu zaman tövbesi gerçek tövbe olarak sayılır. İnsan günah işleyip sonra pişman olursa o işten vazgeçip tövbe etmiş demektir.²⁷⁸ Başka da bir anlatıma göre tövbe kişinin yaptığı kötülüğe kalben pişman duyması bir daha işlememeye azmetmesi, elini günden çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma talep etmesi, daha önce günaha zevk kazandırdığı bedenini bu zevkten uzaklaşma yolunda kullanması şeklinde açıklamıştır.²⁷⁹ “*Şunu bilin ki Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.*” Günahlardan tövbe edenler manevi ve maddi kirliliklerden temizlenenler demektir. Bu ayet nazil olmadan önce Allah, söz konusu fiilleri işleyen, fakat iyi amellerle kendini arındıran kimseleri sevdiğini ifade etmektedir. *Tevvab* ise işlediği günahlardan dönüş yapan, tekrar işlemeyen ve günahı ısrar etmeyen demektir. *Tevvab*'ın günah işlemeyen anlamına da gelmesi muhtemeldir. Başka bir ayette “*bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.*”²⁸⁰ “*Allah tövbe edip kendisine dönüş yapana karşı çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.*”²⁸¹ buyrulmuştur.

Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra getirenlerin tövbesidir. Allah'ın kabul edeceği tövbe, yani kulun kendisi rağbet temayül gösterdiği ve bu husus Allah'ın ilmine ulaştığı takdirde, onu, tövbe etmeye muvaffak kılmak ve kendisine yol göstermek Allah'a aittir. Tövbe Allah'a aittir mealindeki beyanı şu kul

²⁷⁷ Burusevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, c. I, s. 114.

²⁷⁸ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. IV, s. 212.

²⁷⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. X, s. 92.

²⁸⁰ Maide 5/64.

²⁸¹ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. IV, s. 354.

üzerinde bulunduğu işten ve irtikap ettiği günahdan dönüş yaptığı takdirde onu kabul etmek Allah’a aittir.

Tövbeyi geleceğe bırakmayan, tövbe ettiği günahı işlemekten aciz olacağı ve onu bir daha yapmaktan ümit keseceği vakti beklemeyen kimsenin tövbesini Allah kabul eder. Eğer bu tövbe işi onun âdeti ise Allah onun tövbesini kabul eder, hatta bu tövbe durumuna bazı zorlamalarla ulaşmış olsa bile. Veya günah işlenmesinin hemen ardında, işi hafife alıp ve aldırmaçlık gösterip günahdan dönüşü terk etme gibi bir hâli benimsemeden hemen tövbeye sarılırsa bu da kabule sebep olur. Fakat aksi bir hâle bürünüp günah işlemeyi hafife alanın tövbesini Allah kabul etmez.²⁸² İkincisi tövbeye muvaffak kılınacak ve kendisine Allah’ı yolu gösterilecek kişinin, günahı kendisini korkutan ve Allah’a dönmeye, onu rahmeti ve ihsanına nail olmaya layık olan kimselerden olmasıdır. Buna mukabil zikredilen hususlara aldırmaçmayan ve Allah’a yakarmayan kimseleri Allah tövbeye muvaffak kılmaz.²⁸³

İmam Maturidi yukarıda zikrettiği ayetlerden, birincisi küçük günahlar, ikincisi büyük günahlar, üçüncüsü de küfür hakkında olduğunu söyler. Birinci ayet “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip te...”, İkinci ayet “Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında ‘Ben şimdi tevbe ettim...’, Üçüncü ayet: “Kafir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur” ayetidir.²⁸⁴ İmam Mâturîdî küçük günah sahibinin kalbi daha ince ve Allah’ı zikretmeye ve O’na dönmeye daha yatkındır.

²⁸² Bunu geniş olarak beyan eden *Te’vilatu’l-Kur’ân*’ın şarihi İmam Semarkandi şöyle söyler: “Tövbesini geleceğe bağlamayan ve tövbesi için günah işlemekten aciz kalacağı vakti beklemeyen, tövbe etmeyi, tekrar yapabilme imkânına sahip olduğu halde yapmaktan umut kesilecek vakte kadar tehir etmeyen kimsenin tövbesini Allah şu şartla kabul eder: Bu hususu adet ve alışkanlık. Bundan şunu kastediyorum: Günah işleme umudunun kesildiği halde bulunsu ve günahı yapmaktan aciz kalacak vakte kadar ulaşsa da Allah kulun içine düştüğü her günahdan en yakın zamandaki tövbeyi kabul eder. Çünkü kulun alışkanlığı işlediği her günahdan Allah’a dönüş yapmaktır, zira bu günaha tabiatı sebebiyle itilmiştir... O, bu halde iken tövbe edince Allah lütfuyla kabul eder. Fakat kişi günahı küçümsemek ve onu işlemeye devam edip hemen tövbe etmemek adet haline gelmişse ve artık günahı işlemeyeceği duruma gelirse Allah böylesinin tövbesini kabul etmez. (Semerkandi, *Serhu’t-Te’vilat*, vr.153b; Maturidi, *Te’vilat*, Ensar Vakfı Yayınevi, c. III, s. 91).

²⁸³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 91.

²⁸⁴ Semerkandi, *Serhu’t-Te’vilat*, vr.153b.

Büyük günah işleyenin kalbi birinciye göre daha katı, daha karanlıktır; böylesi şiddet karşısında yahut uzun bir sıkıntı ve kalp daralmasından sonra ancak pişmanlık duyar. Bu durumda iken tövbe edenlerin veya Allah'ın her tövbeyi kabule mecbur olduğunu düşünenlerin yaptıkları tövbeyi kabul etmek Allah üzerinde vacip değildir. O kişinin tövbesini Allah'a yaklaştıran sebepler arasında yer alan hayır ve güzel ameller sebebiyle kabul eder ve onu muvaffak kılar. Kâfirin tövbesi meselesinde, Mâturîdî'ye göre Allah kâfirin tövbesini asla kabul etmez. Çünkü o ölünceye ve azabı yakından görünceye kadar tövbe etmez.²⁸⁵

Kâfirlerin tövbeleri neden kabul edilmeyeceğini İmam Mâturîdî, şu ayetin tefsirinde de açıklıyor: *“Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapkınların ta kendileridir. Tövbeleri asla kabul edilmeyecektir.”*²⁸⁶ ayetin tefsirinde bir kez tövbe edip sonra terk edenlerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğini söyler. Yani onlar sadece dilleriyle tövbe edip, kalplerinde tövbe fikri olmayan insanlardır. Onlar aslında tövbe etmiş değildir, yoksa tövbe edip reddedilmiş anlamına gelmez.²⁸⁷ Onların içinde zaruret durumunda ve imkânların kalktığı dönemde tövbeye başvuranlar bulunabilir. Böylesi artık kendisine karşı günah işledikleri varlığa ulaşmanın başka çaresinin bulunmadığını kabul ederler. Ancak Allah bunların tövbesini kabul etmez, çünkü bu, gerçekte imkân verilen kimsenin tövbesi değil, aksine zor durumda kalan veya başına gelen bir durumu atlatmak için teşebbüste bulunan kimsenin tövbesidir. Çünkü bu, delilleri araştırmaktan ve düşünüp araştırıp sebeplere vakıf olmaktan kişiyi alıkoyan bir konumdur. Böylesi

²⁸⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 91.

²⁸⁶ Al-İ İmran 3/90.

²⁸⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 395.

kendisine yöneldiği şeyden başkasını göremez ve samimi tövbe yerine koyduğu şeyle kurtulacağını zanneder.²⁸⁸

Allah bilmeyerek kötülük yapan sonunda da tövbe edenler hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*²⁸⁹ İmam Mâturîdî bu ayeti bir kimse bilmeyerek kötülük yapıp sonra bundan tövbe edip kendisini düzeltirse, Allah onun yaptığı hatayı bağışlayacaktır. Allah tövbe edene rahmet edeceğini ve onu bağışlayacağını kendine vacip kılmış olması olarak tefsir eder.²⁹⁰ Başka bir ayette *“Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar de hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler”*²⁹¹, *“Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır.”*²⁹² İmam Mâturîdî’ye göre, müminin işlemiş olduğu bütün kötülükler cehalet ürünüdür. Çünkü mümin onu ya şehvî arzularının baskısı ile yapmış ya da Allah’ın affına, cömertliğine ve keremine güvenerek yapmıştır veyahut da sonunda tövbe ederim ve bir daha yapmamaya azmederim niyetiyle yapmıştır. Müminin yaptığı kötülükler, bu üç sınıftan birine girer. Ancak o kasıtlı olarak kötülük yapmaz, diye tanımlar.²⁹³

İnsanlar kıyamet günü azabını kendi gözleriyle gördükleri zaman, o zamanda iman etmeleri veya tövbeleri kabul olmaz. Bununla ilgili İmam Mâturîdî bir ayetin yorumunda İbn Mes’ud’un şu rivayetini getirir: *“Tövbe güneş batıdan doğuncaya kadar geçerlidir.”* Bu ayeti zikrettikten sonra sonra şunu da ekler: *“Yaşadığınız her yıl, bir*

²⁸⁸ Maturidi, *Te’vialt*, EN, c. II, s.396.

²⁸⁹ En’am 6/54.

²⁹⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. V, s. 92-93.

²⁹¹ Al-İ İmran 3/135.

²⁹² Enfal 8/38.

²⁹³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. V, s. 94.

*öncekinden daha kötüdür.”*²⁹⁴ Yani bununla kişinin tevbeye her zaman hazır olması gerektiğini söylemek ister.²⁹⁵

İmam Mâturîdî, Peygamberlerin zelle mahiyetinde küçük hatalar yaptıkları zaman Allah’tan mağfiret istediklerini söyler. Devamında ise “Onlar bu küçük hataları işlediklerinde, bu onlara çok büyük görünür ve kalpleri, kendilerince büyük olan o şeyle sürekli meşgul olur. Bunun için Allah’tan mağfiret istediklerinde, Allah artık onu akıllarına getirmez ve onu insanlara örter; onu gizlemesi de tövbelerini kabul edip görmezden gelmesinden sonra gerçekleşir. Allah bunları açıklayıp ifşa etmekle bu konuda insanları ikaz edip uyarmayı dilemiştir. Allah katında peygamberlerin şanlarının büyüklüğüne ve makamların üstünlüğüne rağmen onları kayırmadığını, aksine yaptıkları küçük hatalardan dolayı kınayıp azarladığını insanlar bilsinler diye açıklamıştır. Dolayısıyla peygamberler bile bu muameleyi görürlerse, onlardan daha alt konumunda olanların aynı muameleyi görmeleri daha çok gereklidir. Allah hiçbir şeyden gafil olmadığını ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını insanlar bilsinler diye açıklamıştır” olarak tefsir etmiş.²⁹⁶

*“Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resülün çağırısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasında girer.”*²⁹⁷ ayetinin yorumunda İmam Mâturîdî şöyle buyurmaktadır: “Bu ilâhi beyan iki yoruma açıktır, bunlardan birisi kişiye ölüm gelmeden önce tövbe yapmakta acele etmesidir. Allah şöyle

²⁹⁴ Abd.b.Humeyd ve Taberani, İbn Mesudun şöyle dediğini rivayet eder: Şu üç alamet ortaya çıkıncaya kadar ademoğlunun tövbesi müteberdir: Güneş batıdan doğuncaya veya Dabbe ortaya çıkıncaya veya Yacuc ve Mecuc zuhur edinceye kadar. Artık ondan sonra yaşadığınız her yıl bir öncekinden daha kötüdür. (Suyuti, *ed-Dürri’l-Mensur*, III, 393).

²⁹⁵ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.V, s. 291.

²⁹⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. V, s. 339-340.

²⁹⁷ Enfal 8/24.

buyurmuştur: “*Kişiye tövbe arasına ölüm engel olarak girmeden önce Allah ve resulüne uyun.*”²⁹⁸ Yani insanlar tövbede gecikmemeli ve her zaman hazırlıklı olmalıdır.

İmam Mâturîdî, İbn Abbas’ın rivayetini zikrederek Allah’ın insanlara bu dünyada iki güven unsuru verdiğini söyler. Bu ikisi onların arasında azabın afetlerinden korunmuş olacaklardır. Bir güven unsurunu Allah kendi katına almıştır. Bir güven unsurunu da aranızda devam etmektedir. Bu da istiğfar²⁹⁹ ve tövbedir.³⁰⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İmam Mâturîdî’ye göre insanın Allah’a karşı ahlâk yükümlülüğünden ilk olanı, Allah’a iman etmek ve onu tanımaktır. Allah’a iman etmek ise insanın kalbiyle gerçekleşir. İnsan Allah’ı kendi kalbiyle tasdik etmelidir. İnsan Allah’ın birliğini ve Hz. Muhammed’in resul olduğunu gönülden benimsemesiyle mümin ve Müslüman sıfatını kazanır. İmandan sonra da Allah’ı zikretmek, onu hatırlamak, onun verdiği nimetlerine şükretmektir. Elbette Allah’ın verdiği nimetlerini anlayıp kavrayabilmek için Allah bize akıl vermiştir. Asıl nimet ise o da insanın aklısıdır, çünkü akıl ile Allah’ı tanır ve akıl ile doğru yolu bulur. Akıldan sonra en büyük nimet, sağlık, sıhhat, görebilme, işitebilme gibi nimetlerdir. İmam Mâturîdî’ye göre namaz içindeki olan zikir, sade ibadetten daha büyüktür. Zikirden sonra ise ahlâkî sorumlululardan Allah’a şükretme duygusudur. Aslında İmam Mâturîdî zikir ve şükürün aynı olduğunu söyler. İmam Mâturîdî’ye göre şükür kavramı: “Verilen nimetin karşılığını ödemek ve mükâfatlandırmaktır.” Ona göre şükür sıfatı, sabır sıfatıyla aynı anlamı taşırlar. Şükür kavramı her türlü itaat etmek, sabır ise her çeşit gûnahtan kendini tutmaktır. İnsan her türlü gûnahtan kendini uzak tuttuğunda itaatkâr davrandığını gösterir, itaata dair fiillerini yaptığında da her çeşit gûnahtan ve masiyetten kendini uzak tutmuş olur. Sabır lezzetlere

²⁹⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 213.

²⁹⁹ Suyuti, *ed-Dürri’l-mensur*, c. IV, s. 57.

³⁰⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 227.

ve şehvetlere karşı kendini koruyup tutabilmektir, şükür ise hayır yolunda çalışmaktır.³⁰¹ Şükrü gerektiren âzalar vücut organlarından göz, kulak, kalp, uzvularımız ve bizi sorumlu kılan aklımızdır. İnsan bunlardan dolayı Allah’a her gün şükretmelidir. Çünkü insan kendi âzaları sayesinde ona fayda verecek şeyleri zararlı şeylerden, iyiyi kötünden ve doğruyu yanlıştan ayırabilir. Şükürden sonra ise sabır sıfatı geliyor. İmam Mâturîdî’ye göre sabır sıfatı Allah’ın emirlerine kendi nefsinin hapsedmek ve tüm şehvet ve lezzetlerden kendini korumaktır. Belâ ve musibetleri kabullenmektir, kendini tahammülsüzlükten tutmak ve alıkoymaktır.³⁰² Sabır itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılık, günah işlemekten kendini tutmak ve belâyâ karşı dayanıklı olmaktır.³⁰³ İmam Mâturîdî’ye göre, Allah insana kendini geliştirebilmek için, onun tabiatına eğitime ve geliştirme gücünü yerleştirmiştir. Bunlar da övülen ve yerilmeyen yönlerdir. Bunların birincisi insanın kendisini sabır, hilm ve vakar sahibi olmaya alıştırmasıdır. İkincisi ise acelecilik özelliğini acele etmesi sayesinde kişinin övülmesini sağlayan hayırlı işlere ve Allah’a itaatlara harcamasıdır. Sabırdan sonra takva ise sıfatı geliyor. İmam Mâturîdî takvalı olmayı her fenalığı terk edip, her çeşit kötülüğe son vermek olarak açıklar. Bir diğer ifade ile Allah’ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda O’na muhalafet etmeyi terk etmektir.³⁰⁴ İmam Mâturîdî *takva* ve *birr* kavramının aynı anlama geldiğini söyler. “*Birr*” her türlü hayrı kazanmaktır, “*takva*” ise, her türlü kötülükten ve masiyetten sakınmaktır. Takvaya götüren üç yol vardır. Allah’ın büyüklük, celâl ve yüceliğini hatırlamaktır. Bu hatırlama onun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyi yardım eder. İkincisi Allah’ın lütfunu ve ihsanını hatırlamaktır. Bu da Allah’tan hayâ ederek yasakladığı şeyleri yapmasını engeller. Üçüncüsü ise Allah’ın intikamını hatırlamaktır. İnsan bu yolla Allah’ın azabından ve

³⁰¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 12.

³⁰² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VI, s. 219.

³⁰³ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. II, s. 568.

³⁰⁴ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 443-444.

intikamından sakınmaya çalışır.³⁰⁵ Allah takva ile hareket edenlerin, O'nun haram kıldığı ve yasakladığı fiilleri yapmaktan sakınanların yanındadır. Yardım ve nusretiyle muamele ederek onların yanında olur. Takvalı olmaktan sonra Allah'a karşı olan davranış ise tevekküldür. İmam Mâturîdî tevekkülü Allah'a güvenmek ve işini ona havale etmek, bütün yaptığımız işlerde Allah'a dayanmak onu vekil kılmak olarak yorumlar.³⁰⁶ İnsan tedbirli olduktan sonra Allah'a tevekkül etmelidir. Tevekkülden sonra, insan ihlaslı olmalıdır. İmam Mâturîdî'ye göre ihlas, dini Allah için temiz ve saf tutmaktır, O'na ortak koşmamak ve her zaman temiz ve samimi olup, O'na itaatte devamlı olmaktır. İhlstan sonra tövbe gelir. İmam Mâturîdî, tövbenin anlamı pişmanlık duyarak onu bir daha yapmayacağına ve geri dönmeyeceğine karar vermesi olduğunu söyler. İnsan günah yaptığı zaman eğer sonra kalbinde pişmanlık hissi olursa, tövbe olarak sayılır.³⁰⁷ Allah tövbe edenleri sever. Allah tövbe edip kendisine dönüş yapana karşı çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.³⁰⁸ İnsanlar tövbede gecikmemeli ve her zaman hazırlıklı olmalıdır. Yukarıda zikrettiğimiz ahlâkî kavramlar, insanı mutluluğa ve Allah'ın rahmetine kavuşturan kavramlardır.

II. II. İNSANI BU DÜNYADA BAŞARIYA VE AHİRETTE SAADETE ULAŞTIRAN AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR

Kur'ân sadece belli bir topluluğa ait olmayıp, tüm insanları kucaklayıcı bir nitelikte nazil olmuş son kutsal kitaptır. Sadece belli bir zaman için değil, her zaman insanın sorularına cevap verebilecek bir kitaptır. Kur'ân'ın hedefi insanları düştükleri düşünce ve sapkınlardan kurtararak, onları en üstün ahlâkî değerlerle tanıştırmak ideal bir insan ve

³⁰⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 481.

³⁰⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 144.

³⁰⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. IV, s. 212.

³⁰⁸ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. IV, s. 354.

toplum oluşturmaktır. Allah insanın bu dünyada mutlu ve ahirette mutlu yaşamaları için Kur'ân'da insanlara başarı elde etmek ve mutluluk kazanamak için bilgiler vermiştir. İnsan bu bilgiler sayesinde bu dünyada mutluluk ve ve ebedi ahiret saadetini kazanır. Antik çağın filozofu Aristo bile, insanın mutluluğu için maddi doluluğu, refah ve fiziksel sağlık yeterli değildir, yaşamın en yüksek sevinci, manevi yaşamın sevinci olduğunu savunmaktaydı. İnsanın maddî ve dünyevî tarafı, ruhî ve manevî tarafıyla eşit şekilde gelişmesinin gerekli olduğu görüşündedir.³⁰⁹ Bu bölümde insanı başarıya ve ebedi mutluluğa götüren Kur'ân'ın ahlâk kavramlarını, İmam Mâturîdî'nin tefsirindeki te'villeri açısından değerlendireceğiz.

1. AHLÂKİ GAYRET

1.1 . GAYRET, ÇABALAMAK, ÇALIŞMAK

Gayret; çabalama, çalışma, uğraşma, dikkatle sebatla çalışmak, hareketli ve temiz hislerle çalışmak, din için çalışmak çaba göstermektir.³¹⁰

Hz. Peygamber gayretle ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır.”*³¹¹ Bu hadiste odaklandığımız kavram *gayrettir*, gücümüz yettiği kadar her işte gayret etmek ve az bile olsa devamlı olup hedefimize ulaşmaktır. Bu gayret aynı zaman ahlakı düzeltmek için de önemlidir. Bizim için bu kavramın önemli tarafı, insanın kendi ahlâkını düzeltmek için çalışması, tembellikten sakınıp çaba göstermesi, iyi bir yaşam için kendini içten düzeltip dışarıya amelî olarak aktarmasıdır. İnsanın bu dünyada başarılı olması için çaba ve gayret sıfatı ilk sıradadır, her tarafa bakarsak her şey çaba ve gayretle kazanılıyor, sadece fiziksel değil

³⁰⁹ Tugarinov V.P, *Filosofiya Soznaniya (Sovremennyye Voprosy)* M., ‘Mısl’, 1971, s. 7.

³¹⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, ‘Gayret’, Mas Matbaacılık, ‘ s. 1022. Lügat Osmanlıca-Türkçe Sözlük <http://www.luggat.com/0/gayret/1>.

³¹¹ Buhari, *Sahih-Buhari*, Kitabu'r-Rakaik, h. 6465, c. VIII, s. 98.

aklî ve ruhî gayret te buna giriyor. Ahlâksızlığın sebebi de aklî gayretin yok olması, buna tabi olarak ruhî gayret ve son olarak fiziksel gayret. İnsanın içinde her dakika her zaman nefisle ruh ve akıl arasında savaş var, kim kazanıyorsa, insanın hareketi ve davranışı o tarafa doğru meyletmeye başlıyor. Gayret ve tembellik de oradan kaynaklanmaya başlıyor. Bu bir zincire benziyor. Peki, gayret duygusunu uyandıran his nedir? Nedir o duyguyu hareketlendiren kıvılcım? Gayret için motivasyon çok önemli, ancak herkesin kendine göre bir motivasyonu var. Kimi zengin olmak istiyor, kimi güçlü, kimi birini sevip ona kavuşmak ister ve buna göre hareket eder ve kimi de Allah'ın rızasını kazanıp ahiret için gayret eder. Herkesin kendine has bir gayret etme tarafı vardır. Elbette gayreti en çok hareketlendiren taraf önde bulunan kazanç, ödül, mevki, sağlık ve yaşam gibi hedeflerdir. Gayret, düzenli ve disiplinli yaşamak, kendi hedeflerini yerine getirmek ve sözünde durmaktır. Kendini kötü sıfatlardan uzaklaşmak için her gün iyi davranışları geliştirip kendini buna alıştırmaktır. Baktığımız zaman insanın tüm ahlâkının temeli gayrete dayanıyor. Gayret ahlâkın, edebin, başarının ve mutluluğun, temelidir. Kendi ahlâkını düzeltmek için insan ilk önce kendisini tanımalı ve barışık olmalıdır. Kendisini tanıyan ve barışık olan insan ailesiyle de barışık olur. Ailesiyle barışık olan insan, çevresiyle de barışık olur. Çevresi ile barışık olan kâinat ile barışık olur. Kâinat ile barışık olan ise Allah ile barışık olur. Böylece kendisinin zihni ve kalbi çelişkilerini yok etmeye çalışan bu insan şahsiyetli bir insan olarak Allah'ın onu yarattığı gayesine uygun bir tarzda yaşar. Kendisinin zihni ve kalbi çelişkilerini yok eden insan ise şahsiyetli ve ahlâklı insandır.

Kendi ahlâkını değiştirmek ve negatif sıfatlardan uzaklaşıp iyi sıfatları geliştirmek herkesin yapması gerektiği bir çalışmadır. Ancak bunun süreci zor ve uzundur. Bunu başarabilmek için yukarıda zikredilmiş hadisteki gibi, az da olsa ancak bir işin devamlı olması şarttır, kendini alıştırıp devamlılıkla olabilecek bir şeydir. Elbette bunu

yapabilmek için insanda bir maksat ve hedef olmalıdır. Bir maksat veya hedef koymamız için, bu işte kazancımız ne olacak diye analiz yapmamız lazımdır. Bunun sonucunu düşünmeliyiz, çünkü eğer insan bunu niçin yaptığını veya yapacağını bilmezse, bunu göz önüne getirmezse hedefine ulaşamayabilir, yarım yolda kalır ve devam edemez bir duruma düşer. Bunu başarabilmek için, bize motivasyon olarak Kur’ân’da Allah’ın bize vadettiği bu dünya ve ahiret ecirlerini düşünmemiz lazımdır. İnsan kendi aklıyla da bunu anlayabilir, ancak buna destek olarak Kur’ân ayetleri bizi buna teşvik etmektedir. Bu metot daha çok iman etmiş olan insanlar için geçerlidir, çünkü hiç imanı olmayan birisi için bu ayetler okunsa da onun için Kur’ân bir delil olarak kabul görmeyecektir.

Allah Kur’ân’da gayretle ilgili şu ayet getirmektedir: *“İnsanın kendi çalışmasından başka bir şeyi yoktur. Onun çalışması, kuşkusuz ileride görülecek ve sonra da karşılığı tastamam olarak verilecektir.”*³¹² İmam Kuşeyri’nin yorumuna göre, insanlar gayret konusunda çeşitlidirler. Kimi dünya için gayret eder, sonucu ise pişmanlık, kimi de cennet için gayret eder, onun da sonucu ise mutluluktur. Bu durumu da kazançlı alışveriş olarak ifade etmektedir. Kimi ise nefsini terbiye etmek için gayret eder, Allah’ın rızasına inşallah ulaşacaktır, kimi ise Allah’a şükür etmek için gayret eder, bu gayret ise onu Allah’a ulaştıracağını ifade etmektedir.³¹³

İmam Mâtürîdî, Kur’ân’da ahlâkî gayret ve iyilik üzerine gayret etmeyle ilgili tefsirinde çokça yer vermiş ve kendi yorumlarında okuyucuyu tefekküre yönlendirmiştir. Ona göre Allah akıl ile belirlenen ahlâk ilkelerini emrederek, yerine getirenlere sevap vaad etmek, yerine getirmeyenleri ceza ile korkutmak ve tehdit etmek sûretiyle bu temel ahlâkî eylemlerin eyleme geçirilmesini, uygulama alanına sokulmasını kolaylaştırmaktadır. Akıl ile belirlenen iyilik ve kötülüklerin vahiyle emir ve yasak

³¹² Necm 53/39-41.

³¹³ Kuşeyri, *Tefsir Lataifu’l-İşaret*, c. III, s. 489.

şeklinde buyrulmasında insanı nefsiyle mücadele etmeye teşvik etmek ve onu nefsinin istemeyip uzaklaştığı şeye sevk etmek söz konusudur. İnsan nefsiyle girdiği mücadeleyi kazanmak ve görevlerini gerçekleştirmek hususunda sevap ve cezadan başka bir yardımcı bulamaz. Buna göre ahlâkî alanda sevap ve ceza, iyilik yapmaya ve gayret etmeye teşvik ve kötülük yapmaktan sakındırmak içindir.³¹⁴

1.2 GAYRET EDENİ ALLAH DOĞRU YOLA YÖNLENDİRİR

Gayret edeni Allah doğru yola yönlendireceğine dair Kur'ân'da şöyle bir ayet zikredilmektedir: *“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”*³¹⁵ İmam Mâturîdî bu ayette dünyada kendi gücünü boşa sarf edip nefsini ve amelini dünya peşine düşürüp oyun ve boş şeylere sarf edenler hakkında bahsedilmediğini söyler. Burada daha çok nefsini Allah'ın rızasını talep etmek için hayatını sarf edenlerden bahsedildiğini söyler. Allah onlar için öyle bir hayat hazırlamış ki ebediyen orada kalacaklar. Öyle insanları doğru yolu, dini, hidayeti ve Allah rızasını kazanmak için kendi nefsiyle ve şehvetiyle bu dünyada mücadele edenleri ve nefsini korumak için çaba gösterenleri Allah doğru yola yönlendirir.³¹⁶

İmam Mâturîdî bu dünyada iyilik yapma peşinde koşanları ve iyilik yapmak isteyen insanları Allah, bu dünyada onları nimetlendirir. Ve onlar için bu dünyada bedeni olarak nimet değil, (yani materyal ya da ona benzeyen bir şey) onları aklî taraftan nimetlendirir. Yani o insanların akıllarını güçlü kılar, tefekküre yönlendirir, ahiret için çalışmak ve gayret etmeye yönelik akıllarını saf tutar.³¹⁷

³¹⁴ Demirkol, Murat, “İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perespektifler” *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Murat Grafikler Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 143

³¹⁵ Ankebut 29/69.

³¹⁶ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. IV. s. 31

³¹⁷ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. IV. s. 31

Her şey akıldan kaynaklanır. Akıl ne kadar güçlü olursa insan o kadar gelişir ve hareketlerine onu yansıtır. Elbette bununla birlikte akıllı da geliştirmek gerekiyor, çünkü o da bir kas gibi, geliştirmek için kendi yönleri vardır. Asıl güçlendirme yönü de Allah'tan bir nimet olarak düşünme gücünün verilmesidir. İmam Mâturîdî ayetin yorumunda Allah neden insana aklî olarak nimetler vereceğinin nedenini açıklamaktadır. “Neden akıl, çünkü akıl nereye davet ederse insan da ona itaat edip uyar. İnsanlar akıllarına karşı kendilerini koruyamazlar. Bu dünyada onlar için akıl nimeti, ahirette de bedenî ve aklî olacaktır.”³¹⁸ Yani bu yorumuyla akıl nimeti insana Allah tarafından verilmiş en büyük nimetlerden olduğunu söylemek istiyor. Yani doğru düşünen, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran ve bilgileri analiz edebilen akıl çok büyük bir nimettir. Özellikle zamanımızda da bir sürü enformasyon, medya, sosyal iletişim ağları, gazeteler, reklam, radyo, müzik, her şey gözümüze, kulağımıza çarpıyor, akıldan bir sürü bilgi geçiyor. Ve bu bilgilerden doğrusunu seçip, gerekmeveni atması için güçlü ve analiz edebilen akıl önemlidir. İnternette din ile ilgili birçok kaynak bilgiler ve eserler var. Zamanımızda gençlerin çoğu, dini bir medrese veya üniversiteye gitmeden bilgileri oradan alıyorlar. Belki de kötü düşünceleri hiç yoktu ve ihlaslı olarak her şeyi öğreniyorlardı. Ancak düşünmeyen ve analiz etmeyi bilmeyen insanlar yanlış bilgilerden ilham alıp ve hiç farkına varmadan kendi ahlâkına zarar verip sapık yollara girmektedirler. Sonra sadece kendisi için değil başka insanlara da zarar getiriyorlar. Aklî güç ve düşünebilmek zamanımızın ahlâki sorunlarına bir çözümdür.

1.3 GAYRET EDİP DOĞRU YOLU BULANLAR

Gayret edip doğru yolu bulanlarla ilgili İmam Mâturîdî şu ayeti zikreder: “*Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar.*”³¹⁹

³¹⁸ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. IV. s. 31

³¹⁹ Muhammad 47/17.

İmam Mâturîdî “Allah onların hidayetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar” ayetinin yorumunda, hidayet yolunda olan insanlara, hidayet yolunu bulmak için gayret gösterenlere, Allah tarafından O’nun emirlerine karşı çıkmasına engelleyen güç ve korkma duygusu verileceğini söyler.³²⁰ Bizim buradan çıkarttığımız ders şudur ki, insan kendi akıyla hidayet yolunu bulmak için gayret gösterdiği zaman, Allah o insanı doğru yola yönlendirir, ona her taraftan destek verir, bu yoldan giderken önüne çıkan hata, manevi engel, şeytanın vesveseleri, Allah’a isyan etme filleri gibi, onlara karşı durma konusunda Allah ona güç ve kuvvet verir. Başka yoruma göre ise Allah onlara bu dünyada yaptıkları amelleri için ahirette sevap verir. Allah’tan gelen emirlerini kabul eden insanlar için Allah hidayetlerini arttırır ve takva duygusunu verir, yani onların yaptığı amelin ecirini verir.³²¹ Allah bu dünyada gayret edip, kendi ahlakını düzelterek, Allah’ın yolunda yaşamak isteyen insanlara bu dünyada yaşadıkları zaman, onlara yol gösterip hidayetlerini arttırır. Onların tüm bu yaptıkları çabalar karşılığında bu dünyada ve ahirette ecirler hazırlamıştır.

Elbette insanın bir şeyi elde edebilmek ve kazanmak için tek bir yolu çalışmak ve gayret etmektir. İnsan ne kadar gayret ederse o kadar elde eder. Bununla ilgili Kur’ân’da Allah şöyle buyurur: “İnsan ancak çalıştığına erişir. Onun çalışması şüphesiz görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir.”³²² İmam Mâturîdî’nin yorumuna göre, insan ancak çalıştığına erişir. Allah gayret edene fazlasıyla kendi faziletinden ve kereminden verir, bunu da “Kim iyilik yaparsa, ona on kat misli verilir”³²³ ayetle desteklemektedir.

³²⁰ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. IV s. 506.

³²¹ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. IV s. 506.

³²² Necm 53/39.

³²³ En’am 6/160.

1.4 İYİLİKTE YARDIMLAŞMA/ TEÂVUN

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanların bir arada yaşamaları mecburdur. İnsanlar yeme, içme, giyim ve barınak koonulardaki ihtiyaçlarını tek başına değil ancak başkalarının yardımıyla karşılayabilir. İnsanların sosyal bağların geliştirmeye ve onların birlik olmalarına yönelik, İslâm dininde beş vakit namazın cemaatle teşvik edilmesi, haftada bir gün birlikte olmaları için cuma namazın zorunluğu, yılda iki kez kılınan bayram namazı, zekat gibi faaliyetler insanların birlikte olmalarına ve yardımlaşmalarına yönelik Kur’ân ve hadisler tarafından teşvik edilmiştir. Allah Kur’ân’da insanları hayırlarda yardımlaşmalarını emretmektedir.

*“Herkesin (her toplumun) yüzünü çevirdiği bir yön vardır. Öyleyse hayırlarda yarışınız. Her nerede olursanız Allah sizleri bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye güç yetirendir.”*³²⁴ *“İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir.”*³²⁵

İmam Mâturîdî’nin yorumuna göre, müminler hayırda yarışmalı, yani insanlar hayır ve itaat işlerinde geçmiş ümmetlerden daha iyi olamaya çalışmalı ve önde olmalıdırlar.³²⁶ Geçmiş ümmetlerden örnek ve ibret alarak onlardan ahlâk, edep, ilim ve her konuda daha ileri olmalıdırlar. Bunu başarabilmek ve daha iyi bir şekilde yapabilmek için, toplu bir şekilde hareket etmemiz ve birbirimize destek vererek yönlendirmemiz gerekiyor. Bunu yapabilmek için insanlarda iyi ahlâka ve iyi işlerde bir rekâbet ve müsâbaka duygusu olması lazımdır. Biri birinin iyi bir iş yaptığını görerek buna gıptayla bakıp kendisi de bunu daha iyi bir şekilde yapacağım diye bir duygu içinde olması gerekir. Bununla ilgili İmam Mâturîdî “istabikû” kelimesi çoğul anlamını taşıdığını söyler. Bu

³²⁴ Bakara 2/148.

³²⁵ Maide 5/2.

³²⁶ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I s. 104.

açından şöyle buyrulmaktadır: “Birbirinizle iyi davranışlar sergilemekte yarışmalısınız.”³²⁷ *İstabikû* kelimesinde çoğul ve topluluk anlamı olduğu için, burada da insanların beraber olmalarına doğru bir işaret vardır. Beraber olup yarışsınlar, kendi ahlâklarını beraber geliştirsınler ve birbirine destek olup ileri gitsinler. Şimdi İmam Mâturîdî’nin başka bir ayet hakkındaki yorumuna göz atalım. “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın...”³²⁸ ayetin yorumundaipten maksat Kur’ân ve Müslüman toplumu olduğuna işaret etmektedir.³²⁹ Yani burada şu anlaşılıyor ki, insanlar hep birlikte Kur’ân’a sımsıkı sarılsalar, beraber Kur’ân’a dayanarak kendi ahlâkını geliştirseler, başarı elde ederler. Mâturîdî, önceki ümmetlerin tefrikaya düşüp sonunda helâk olduklarını söyler, bunu da insanlar düşünsünler diye örnek olarak vermektedir.³³⁰ Allah birlik olmayı emreder, tefrikayı ise yasaklar. Çünkü Müslümanlar tek bir topluluktur.³³¹ İmam Mâturîdî bu yorumları getirirken en çok İbn Abbas’ın ve İbn Mes’ud’un görüşünü getirmektedir. İbn Abbas, *Allah’ın ipini* “Müslüman toplumu” olarak tefsir eder, İbn Mes’ud ise “Kur’ân” ve “cemaat” olarak tefsir etmektedir. İkisinin de yorumu yaklaşık olarak aynıdır çünkü topluluk ve cemaat aynı anlamdadır. Asıl maksat birlikte olmak, birlikte hareket etmek, birlikte hedefe varmaktır ve parçalanmamaktır. Tefrikadan sakınmaya dair kendi yorumundan sonra bazı hadisleri de zikretmektedir. Mesela onlardan bir tanesi “Bir karış kadar bile cemaatten ayrılan, boynundan İslâm hakasını çıkarmış olur”³³² hadisidir.³³³ Bu halkadan maksat ise İslâm ipi olarak yorumlamaktadır. Allah’ın ipi aynı zaman din ve Allah’a verilen söz ahid olarak yorum vermektedir, beraber Allah’ın ipine sarılmak gerektiğini vurgulamaktadır.³³⁴

³²⁷ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I s. 104.

³²⁸ Al-i İmran 3/103.

³²⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 418.

³³⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419.

³³¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419.

³³² Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, III, 332.

³³³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419.

³³⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419.

2. RUHUN, KALBİN VE NEFSİN SAFLIĞI

Kur’ân ve hadislerde *fuâd*, *sadr*, *lûb*, *nühâ* ve *rû’* gibi terimler genellikle *kalb* manasında kullanılmıştır. Fuâd bazılarına göre *kalp* ile eş anlamlıdır; bazılarına göre ise kalp ondan daha özeldir. Allah Kur’ân’da *kalp* kavramını zikrettiği zaman, bununla akli ve ilmi işaret eder. Buna örnek olarak bu ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz ki bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.*”³³⁵ Ancak *sadr* kavramını zikrederken sadece kalbe değil, şehvet, hevâ, sinirlenme gibi bazı güç ve kavramlara da işaret eder. Buna örnek olarak “*Rabbim benim göğsümü şerhet*”³³⁶ ayetidir. Kur’ân’da ve hadislerde “*Kalp*” kelimesi insanın anlama, kavrama, düşünme ve şeylerin hakikatini bilme yönünü, insanı insan yapan ve değer canlılardan ayıran temel nitelik olarak tanıtılır.³³⁷

Hiz. Peygamber kalp hakkında şöyle buyurmuştur: “İnsan’ın bedeninde bir et parçası vardır. O sağlam ve salih olursa beden bütünüyle iyi, o kötü olursa beden de tamamıyla kötü olur. O da kalptir.”³³⁸ Hiz. Peygamber faydasız ilimden, huşû hissetmeyen kalpten, doymayan nefisten ve işitilmeyen duadan Allah’a sığınmıştır.³³⁹ “İnsan, organları aklının hizmetine verilmiş bir varlıktır.”³⁴⁰

2.1 KALBİN İÇİNDE NE VARSA DIŞARIYA YANSIMASI

İmam Mâturîdî kalple ilgili şöyle diyor: “İnsanın kalbinde iyilik ve takvalık duygusu varsa o zaman aynısını dışarıya ve insanın hareketlerine yansıtır. Kötülük de aynı, insanın kalbinde kötülük varsa bunu insan hareketlerine yansıtır.”³⁴¹ Günahın etki

³³⁵ Kaf 50/37.

³³⁶ Taha 20/25.

³³⁷ Suleyman Uludağ, “*Kalp*”, DİA, c. 23, s. 230.

³³⁸ İsfahani, Ragib, *ez-Zeriatü ile Mekarimi’s-Şeriatı*, Daru’s-Salam, Kahire, 2008, c. I, s. 138.

³³⁹ Abu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, Mektebetü’l-İsriyye, Beyrut, 1548, c. II, s. 92.

³⁴⁰ İbn Aşur, Muhammed Tahir, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (çev. Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, Prof. Dr. Vecdi Akyüz), 4. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 193; Müslümanların yükselişinde, bu anlayışın etkisi için bk. İbn Aşur, *Eleyse’s-Subhu bi-Karib*, Tunus 1988, s. 129-30.

³⁴¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, s. 370

ettiği yer ise kalp, kalpten de insanın tüm azalarına tesir ediliyor. Bununla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *“İnsanın içinde öyle bir parça var ki, salih olduğu zamanda beden de salih olur, bozulduğu zaman ise tüm beden de bozuluyor.”*³⁴²

Kalp hem bilginin hem de ahlâkın kaynağı olması bakımından önem taşır. Riya, kibir, nifak, küfür ve haset gibi olumsuz davranış eğilimleri kalpte ortaya çıktığı gibi, ihlâs, tevazu, takva, tövbe, sabır, şükür, muhabbet, rıza, tevekkül vb. hallerin hepsinin merkezi de kalptir.³⁴³ İnsanın kalbinde yerleşen kötü huy ve kötü davranışlar, Allah’ın rahmetine kavuşmak için ve onun yolundan gitmek için büyük engellerdir. Bu gibi davranışlardan ve kötü huylardan uzaklaşmadıkça Allah yolundaki olan makamlarına ulaşmak mümkün değildir. İlim ahlâkla bağlandığı zaman sadece o vakitte kişiye fayda sağlayabilir ve manevî anlamda büyümesine destek verebilir. Kişi ilk olarak kendi kalbini temiz tutmalı ve onu kötü ahlaki davranışlardan temizlemelidir. Namazda olduğu gibi, beden temiz olmadığı zaman namaz da sahih olmaz. Kalbin ibadeti ise olan ilim de, eğer kalp kötü huylardan ve davranışlardan uzaklaşmasa, sağlıklı ve faydalı olmaz. Ahlâk ile bağlı olmayan ilim zararlı ve öldürücü olabilir. İlim kişiyi doğru yola ve iyiye yöneltmelidir, aksi halde Allah’ın yolundan uzaklaşma sebeplerinden de olabilir. Kalbin doğru ve güvenilir bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirliliğinden, cahillikten, kör olan taklit ve taassup sıfatlarından temizlenmesi gerekir. Kur’ân’da Allah şöyle buyuruyor: *“Kendi istek ve arzularını ilah edinen, bilgisi olduğu hâlde Allah’ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü?”*³⁴⁴ İmam Mâtürîdî’nin tefsirine göre, insanın kalbi istek ve arzuları ilah ettiği için Allah bu insanın kalplerini perdelemiş, kalbine de zulmet ve karanlık yerleştirmiştir. Bu zulmet insanın doğruluğu görmek ve anlamak için gözlerini ve kulaklarını kapatmıştır. Hüceti ve

³⁴² Maturidi *Tevilat, DKİ*, c. II s. 288

³⁴³ Gazzali, *İhyau Ulumid’-Din* (çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 2011 c. III s. 3-4

³⁴⁴ Casiye 45/23.

delilleri anlayamaz hâle gelip kalple kulak arasında bir perde konulmuştur. Gözün karanlığı da ve tüm manevi perdeler insanı tefekkürden ve tedebbürden alıkoyan bir engel olmuşlardır.³⁴⁵ Allah insanın kalbini kapattığı için ne oraya nur girecek ne de bu nur çıkacak. Kalp kirli ve kapalıysa tüm bu kirlilik insanın davranışlarına ve hareketlerine yansıyacaktır.

2.2 ALLAH'A İSYAN EDEN İNSANLARIN KALPLERİ

Kur'ân Allah isyan edenlerin kalplerini şöyle anlatmaktadır: *“Fakat bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibidir, hatta ondan da serttir. Çünkü taşın öylesi vardır ki içinden ırmaklar akar, öylesi vardır ki çatlar içinden de su fışkırır. Taşların bir kısmı da Allah korkusundan yuvarlanıp aşağıya düşer. Şunu bilin ki Allah yaptığınız hiçbir şeyden habersiz değildir.”*³⁴⁶

İmam Mâturîdî'ye göre Allah bu ayette, İsrailoğulları'nın kalplerini taş temsiliyle anlatmıştır. Onlar Allah'a isyan ettikleri için onları katılık ve aşırı derecede sertlikleri açısından taşa benzetmiş, hatta ondan daha sert olduğunu söylemiştir. Çünkü taşın öylesi vardır ki sertliği, katılığı, anlama ve düşünme vasıtalarından yoksun oluşu ve başkalarına söz anlatma yeteneğinden mahrum bulunuşuna rağmen Allah'a boyun eğip korkusundan parçalanır. Allah'a inanmayan birinin kalbine gelince, anlama, düşünme, tefekkür etme vasıtalarının mevcudiyetine ve benimseme yeteneğinin enginliğine rağmen yumuşayıp Allah'a boyun eğmez.³⁴⁷

Allah'a iman etmeyenin kalbi ebediyen yumuşamaz, Allah sert ve katı oluşlarına rağmen taştan oluşan dağlarda yaratıklar için faydalanma vesileleri yaratmıştır, dağdan

³⁴⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX s. 227.

³⁴⁶ Bakara 2/74.

³⁴⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 496.

nehirler çıkar, sular fışkırır. Kâfirin kalbi ise imkân ve yeteneklerine rağmen kimseye fayda sağlamaz. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.³⁴⁸

Neden Allah ona iman etmeyenlerin kalplerini taşla benzetmiştir? Bu durumun hikmetiyle ilgili İmam Mâturîdî şöyle demiştir: Kâfirlerin kalplerinin, demir ve tunç gibi diğer sert cisimlere değil de taşlara benzetilmesinin hikmetine gelince nihaî gerçeği bilen Allah'tır. Ateş demir ve tuncu yumuşatır, hatta ikisinden de kap kaçak yapılır. Taşı ise ne ateş ne de başka bir şey yumuşatabilir. Bundan dolayı kâfirin kalbi taşla benzetilmiştir.³⁴⁹ Ne kadar vaaz ne kadar nasihat gelirse de, kalbi yumuşamaz. Elbette zamanımızda taşı da şimdi yumuşatabilirler, ancak bu söz konusu değildir. Asıl maksat insanın kalbi o kadar sert olabiliyor ki, hiç bir şey onu yumuşatamaz. Kalbi sert olunca da tüm kötülükleri işlemeye müsait bir hâle gelerek hem kendisine hem başkalarına da zararı dokunabilmektedir.³⁵⁰

2.3 . İNSANLARIN KALPLERİNİN MÜHÜRLENMESİ

Allah, Kur'ân'da kalp üzerine mühürlemeyi *tab'* ve *hatem* olarak ifade eder.³⁵¹ Bu duruma şu ayeti örnek olarak verebiliriz: “*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eristirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?*”³⁵² Bu ayette Allah mühürlemeyi *hatem* olarak ifade eder.³⁵³ “Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler”³⁵⁴ ayetinde de Allah *tab'* olarak ifade eder.³⁵⁵ İnsan, bir günah işleyip onda ısrar ettiğinde, bu onu, daha büyüğünü yapmaya

³⁴⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 496.

³⁴⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 496.

³⁵⁰ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 496.

³⁵¹ İsfahani, Ragib, *Müfredat*, c.I, s 274.

³⁵² Casiye 45/23.

³⁵³ İsfahani, Ragib, *Müfredat*, c. I, s. 274

³⁵⁴ Rum 30/59.

³⁵⁵ İsfahani, Ragib, *Müfredat*, c. I, s. 515.

sürükler; böylece daha büyüğüne doğru ilerler, kalbi mühürleninceye kadar; bundan sonra onu yapmadan edemez. Bu durumda, insan en sonunda faydasız bir inanca veya sakıncalı olanı yapmaya ve hiçbir şekilde hakka dönüp bakmayacak olursa, bu tercihi onun günahları güzel görmesine yol açar. Böylece Allah da onun kalbini mühürlemiş olur demektir.³⁵⁶

İmam Mâturîdî'ye göre, insan küfür fiilini yaptığı zaman Allah onun kalbini mühürler. Buna örnek olarak da şu ayeti getirir: “*Kur’ân’ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız.*”³⁵⁷ Başka bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Allah böylelerin kalplerine ve kulaklarına mühür basmıştır. Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Onları dehşet verici bir azap beklemektedir.*”³⁵⁸

İmam Mâturîdî, Hasan el-Basri'den rivayet ederek: “Allah’ın ayetlerini inkâr eden insanların azgınlıkta ulaşacağı bir sınır vardır. Kendisi bu sınıra vardığı ve Allah da iman etmeyeceğini bildiği vakit kalbini mühürler, o kişi artık iman edemez” diye yorumlar. Ancak burada başka da bir yorum vardır. İmam Mâturîdî bu konuda şöyle diyor: İnsan küfür fiilini işlediğinde Allah “hatm” ve “taba’a” sonuçlarını onun kalbinde yaratır. Allah inkârcının iman etmeyeceğine dair bir işaret koyar, tıpkı kitap ve risalelere konulan işaretler ve yazılar gibidir. Başka bir ayette zikredildiği gibi “*kalplerin üstüne örtüler çekti*”³⁵⁹ yani Allah onların kalbinde küfür karanlığını yaratır, küfür karanlığı her şeyi örtmekte ve perdelemektedir. İman nuru ise her şeyi aydınlatmaktadır.³⁶⁰

İmam Mâturîdî, Allah’ı inkâr edenleri bütün psikolojik yetenekleriyle akıl yürütme ve düşünmeyi terk ettikleri için Allah onların kalplerini mühürlemiş ve dolayısıyla istidlalin, onların düşünme ve duygu merkezlerinde gerçekleşmemiş

³⁵⁶ İsfahani, Ragib, *Müfredat*, c. I, s. 275.

³⁵⁷ İsra 17/46.

³⁵⁸ Bakara 2/7.

³⁵⁹ En’am 6/25.

³⁶⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 62.

olduğunu söyler. Yine de onlar hakka ve adalete çağrı yapan sesi de dinlememiş, bu sebeple Allah kulaklarına ağır işitme özelliği vermiştir. İnkârcılar Allah’a götüren, insan ve evrenin yaratılışına ilişkin delilleri de incelememiş ve bu yolla tüm mahlûkatın fâni olduğu ve değişikliğe maruz kaldığı sonucuna ulaşmamışlardır.³⁶¹ Yukarıda kalbin mühürlenmesine sebeplerden biri inkârcıların akıl yürütmemeleridir. Akıllı insan, aklını doğru düzgün kullanabilen ve Allah’ın yarattığı mahlûkatı görüp düşündüğü ve tefekkür ettiği zaman, bunları Allah yarattı diye bir sonuca ulaşır. Ancak maalesef insan, akıl yürütme konusunda tembellik gösterdiği için veya bunu araştırmaya gözünü kapattığı için, bu gibi nimetlerden de mahrum kalıyor. Allah bu yüzden Kur’ân’da darb-ı meselleri, çoğu zaman insan kendi aklını yürütsün diye getirir. Kur’ân’da bunun gibi olan misaller bir bulmaca ve akli yürütmeye yönelik bir kıvılcım gibidir.³⁶²

Allah münafıklık yapan insanları hasta diye nitelemiş ve “*kalplerinde bir hastalık vardır onların*”³⁶³ diye buyurmuştur. Bu ayette İmam Mâturîdî hastalık kelimesinin şek ve nifak manasını taşıdığını söyler. Allah’ın münafıkları “hastalar” diye nitelemesinin sebebi de onların din konusunda bir ıstırap hâli sergilemiş olmalarından dolayıdır. Şöyle ki münafıklar “iman ettik” sözünü söyleyerek müminlerle beraber olduklarını belirtmişler. Bu sûretle onların durumu ölümle hayat arasında zikzak çizen hastaya benzemiştir. Zira hasta bazen hem ölüme yaklaşır hem de ondan kurtulacağını umar, böylece ikisi arasında bir hayat seyrederek. Münafıklar da dini tutumlarında gelgit hâlinde bulundukları için Allah onları hasta diye nitelemiştir.³⁶⁴ İmam Mâturîdî’nin yorumunda anlaşılan şudur ki, insanın kalbinde bir hastalık var olduğunu gösteren sıfatlardan birisi de kararsızlıktır. İnsanlar da bu hâlden dolayı münafıklık sıfatına düşer. Allah bunun gibi insanların kalplerinde hastalık var diye zikreder. Bu durumda olan kalp ve özellikle de

³⁶¹ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. I, s. 16.

³⁶² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 62.

³⁶³ Bakara 2/10.

³⁶⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 64.

kalp beyinle bağlantı kuramadığı zaman, insanın Allah'ın varlığını anlaması imkânsız hâle gelir.³⁶⁵

Münafıklar dışında iman etmeyenler ise din konusunda böyle bir tutum benimsemeyen kalplerinde gizlediklerini sözleriyle açığa vurmuşlardır. Allah da onları “ölüler” diye nitelemiştir. Çünkü dünya hayatından faydalanmayı bilmemiş ve ebedî hayatı mamur etmemişlerdir. Allah müminleri, ona iman edenleri diriler diye nitelemiştir, zira onlar hayatından faydalanmayı bilmişler ve onun vasıtasıyla ebedî hayatı elde etmişlerdir. Müminler hem dilleri hem de kalpleriyle Allah'ın dinine karşı olumlu ve uyumlu bir tavır sergilemiştir.³⁶⁶ Bu yorumda müminlerin kendi akıllarını kullanıp bu dünyada oldukları zaman ondan faydalanmayı bilmişler diye görürüz. Elbette gerçek mümin olmak için dil ve kalple iman etmek gerekir. Dille herkes iman edebilir ancak kalple iman etmek bu şüphe ve şekten uzak olup akıl ve kalple Allah'ı tasdik etmektir.

*“Allah'a karşı ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını arttırmıştır.”*³⁶⁷ Bu ayetten de anlaşıldığı üzere, Allah münafıkların kalplerinde daha çok küfür ve nifak fiili yaratmıştır. Münafıklar müminlere karşı sözlü olarak muvafakat görüntüsü verseler de, kalben bunun zıddını benimsediği için Allah tercihleri sebebiyle kalplerindeki hastalığı artırmıştır.³⁶⁸ İnsan ikiyüzlülük davranıldığı zaman, Allah bu insanın kalbinde olan hastalığını da daha arttırır.

İmam Mâturîdî'nin yorumundan anladığımız şudur ki, insanın kişilik sıfatında ve nefsinin merkezinde kalp önemli bir yere sahiptir. Bütün duygu, düşünce, niyet ve tutumlarımızın kaynağında kalp vardır. Kalbin kendi içinde çeşitli derinlik tabakaları vardır. Kur'ân'da zikredildiği gibi bazı ayetlerde sadr, kalb, fuâd, lübb ve nühâ kavramları

³⁶⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. I, s. 64

³⁶⁶ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. I, s.17.

³⁶⁷ Bakara 2/10.

³⁶⁸ Maturidi, *Te'vilat*, MR, c. I, s. 17.

dıştan, en derin ve nihaî boyuta kadar açılan kalpteki akıl, şuur ve idrak derecelerini ifade etmektedir. Kısacası, bilme ve hissetmenin sonsuza açılan yolları kalbin içinde saklıdır. Bunları harekete geçirmek insanın doğru bir yol tutmasına ve dikkatini kendi gerçeğine yöneltmesine bağlıdır. Fıtratı bakımından temiz ve saf olan, Rabbini ve O'nun hakikatleri bilmeye ayarlı olan insan kalbi, içimizde beslediğimiz kötü arzu ve vesveseler veya çevreden aldığımız menfî tesirlerle her an kirlenmeye ve asıl rotasından çıkmaya meyillidir.

2.4 . SELİM VE TEMİZ KALP

İnsanın bedeninde gözler olduğu gibi, manevî dünyasını temsil eden kalbinde de gönül gözü vardır. Kim kalbini selim tutarsa, Allah'ın nuru eşyanın hakikatini kavrama konusunda ona yardım eder, dünyada iken yüce âlemi görür, gözleri görmediği şeyleri görecektir, kulakları işitmediği şeyleri işitecek ve insanın aklına gelmediği şeyleri kavrayacaktır.³⁶⁹

Ahiret gününde insanlara fayda verecek olan kalp selim ve temiz bir kalptir. Bunula ilgili Allah Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *“Ancak Allah’a kalbi selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).”*³⁷⁰

Kur'ân'a göre kalbin temiz olması demek, Allah'a yönelmiş ve O'na itaat etmiş olmak demektir. Kur'ân'a göre kalbi temiz olan insan, Allah'a iman eden, Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyen uyan ve O'na teslim olmuş insandır. İslâm ahlakına göre, bundan farklı bir “kalp temizliği” söz konusu değildir. İmam Mâturîdî'ye göre selim kalp, şirkten ve günahlardan sakınıp sadece Allah'a ihlaslı olarak, O'ndan başka hiç kimseye de kalbinde hakkı ve nasibi olmayan bir kalptir. Kalbi afetlerden ve günahlardan

³⁶⁹ İsfahani, Ragib, *ez-Zeria-ile-Mekarim'ş-Şeria*, c. I, s. 149.

³⁷⁰ Şuara 26/89.

koruyabilmek için Allah insanlar için Kur'ân'ı göndermiştir. Allah kendi resulüne gönderdiği Kur'ânı, onu *münib* ve *mukallib* olarak vasıflar. Kur'ân'ı okuyup üzerinden tefekkür ve tedebbür edildiğinde, Kur'ân insanların kalplerini sakinleştirir ve ferahlatır. Kur'ân ve içinde olan sevaptan insanların kalpleri ferahlanır ve sakinleşir. İnsanlar Allah'ı zikrettikleri zaman insanların kalpleri ferah ve rahat oluyor. Çünkü Kur'ân'da Allah bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Sadece Allah'ı anmayla iman eden insanların kalpleri sakin olur.”*³⁷¹ Kâfirler hakkında ise, Allah şöyle demektedir: *“Kâfirlerin zikri ise, sadece dünya ve dünya malıdır ve onların kalbi sadece ondan ferahlanmaktadır.”* Allah Kur'ân'da onlar hakkında şöyle diyor: *“Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler.”*³⁷² Başka bir ayette ise *“Mü'min Allah'ı andığı zaman onun kalbi bundan ferahlar, ancak kâfir ise Allah'ın ismini zikrettiği zaman, kalbi sıkılır, sadece başka bir şey (dünya, dünya malı) zikredildiği zaman kalbi ferah alır.”* Mü'minlerde olan zikir, Allah'ın ismini zikretme kendi kalbini ferahlatma ve sevindirmedir. Kâfirlerdeki zikir, Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman onların kalpleri sıkılır, ancak başka bir şey anıldığı zaman ferahlar. Allah bununla ilgili şöyle diyor: *“Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah'tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.”*³⁷³ Mü'minler, Allah'ı andıkları zaman kalpleri ferahlar, Allah'a inanmayanların kalpleri ise Allah'tan başka şeylerden dolayı ferahlar.³⁷⁴

Allah'a temiz kalple yaklaşan müminlerin durumlarıyla ilgili Allah Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *“Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılır, zaten uzak da değildi. Onlara: ‘İşte bu cennet, Allah'a yönelen, O'nun buyruklarına riayet*

³⁷¹ Ra'd 13/28

³⁷² Yunus 10/8.

³⁷³ Zümer 39/45.

³⁷⁴ Maturidi, *Te'vlat*, DKİ, c. VI, s. 338.

eden; görmediği Rahman'dan korkan, Allah'a yönelmiş bir kalple gelen sizlere, hepinize söz verilen yerdir. Oraya esenlikle girin; işte sonsuzluk günü budur' denir."³⁷⁵

Bu ayetteki "*Allah'a yönelmiş kalp*" ifadesini İmam Mâturîdî, Allah'ın emrettiği tüm emirlerini ve nehyettiklerini kabul eden ve ona itaat eden bir kalp olarak nitelemiştir.³⁷⁶ İmam Mâturîdî, Allah'a kalpleriyle yönelen insanlar takva ve ihsan sahipleridir diye tefsir eder. Takva sahibi Allah'ın emirlerini kabul edip yerine getiren ve yasakladıkları şeylerden uzak olup sakınandır. İhsan sahibi ise aklın iyi gördüğü şeyleri amele yansıtır.³⁷⁷ İmam Mâturîdî, Allah'a yönelen kalp, içinde takva ve ihsan olan bir kalptir diye vasıflar. Yani Allah'ın rahmetine ve O'nun vaad ettiği cennetine ulaşabilmek için insanların takva ve ihsan üzerinde olması gerekir. Takva kavramını biz başka bir bölümde genişçe açıkladık.

Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: "*Bilin ki, Allah yeryüzünü ölümden sonra diriltmektedir, düşünesiniz diye size ayetleri açıkladık.*"³⁷⁸ Bu durum, her bozulmadan sonraki tüm yeniden yaratmaları ve ilk yaratmadan sonraki yeniden yaratmaları ifade eder. Bazı müfessirler, bu ayetin, kalplerin katılaşmasından sonra yumuşatılmalarını ifade ettiklerini söylemişlerdir.³⁷⁹ Mesela İmam Mâturîdî'nin öğrencisi olan İmam Neseî bu ayette zikredilen misali, kalp üzerinde zikrin etkisini temsil ettiğini ve yağmurun toprağı dirilttiği gibi, zikrinde de kalbi bu şekilde dirilttiğini söyler.³⁸⁰ Mücahid kendi tefsirinde Hz. Peygamber'in şu sözlerini zikreder: "Vesvese, şeytanın ağzı insanın kalbinde olduğu zaman, eğer (insan) Allah'ı zikrederse şeytan uzaklaşır."³⁸¹

³⁷⁵ Kaf 50/31-34.

³⁷⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX s. 363.

³⁷⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 363

³⁷⁸ Hadid 57/17.

³⁷⁹ İsfahani, Ragib, *el-Müfredat-fi-Arabi'l-Kur'an*, c. I, s.73.

³⁸⁰ Neseî, Ebu'l-Bereket, *Tefsirü'n-Neseî*, Mektebetü't-Tevfikiyye, Mısır, c. II, s. 275.

³⁸¹ Mücahit, Ebu Haccac, *Tefsirü'l-Mucahit*, Daru'l-Fikr- İslâmiye-el-Hadise, Mısır, 1989, c. I, s. 762; İbn Vehb kendi tefsirinde Mücahi'tin rivayetine dayanarak şu hadisi nakleder: "Şeytan insanın kalbine vesvese verdiği zaman, insan da Allah'ı zikrederse şeytan uzaklaşır." (İbn Vehb, *Tefsirü'l-Kur'an-min-Camii-li-İbn-Vehb*, c.II, s.53, hadis 101.)

2.5 . KENDİ NEFSİNİ KORUMAK

Nefis (nefs) kavramının pek çok tarifleri vardır, onları kısaca özetleyebiliriz. Nefis; can, ruh, hissiyet, nüve, öz, gayret, cesaret, şahıs, kişi, benlik, kötü istek, kötülüğe meyil, hayatîyet ve canlılık gibi anlamlar içermektedir.³⁸²

İmam Mâturîdî'ye göre, Allah insanların bedenlerine hayat veren *ruhun* dışında insanın bedeninde idrakı sağlayan *nefs* yaratmıştır.³⁸³ İmam Mâturîdî bazı âlimlerin sözlerine dayanarak, nefisini (gizli nefis) tanıyan insanın, Rabbini de tanımış olduğunu ifade etmektedir. Gizli nefis, işlerin doğru ve yerinde olmasını, faziletli şeylerin yüklenilmesini, varlığın kontrol edilmesini ve mahiyeti gizli olan şeylerin onlarla ilişkin sebeplerini tefekkür ve nazar faaliyetiyle kavramayı sağlayan bir yapıdır.³⁸⁴ Allah Kur'ân'da nefisle ilgili şöyle buyurmaktadır:

*“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.”*³⁸⁵

Bu sûrede insanın yaratılışından bahsedilmekte ve onun hem iyilik hem de kötülüğünün kendisine ilham olunduğu dile getirilmektedir. Bu durum, insanın birtakım iyi ve kötü ahlâkî vasıflarını yaratılıştan getirdiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu ayetlerde geçen iyilik ve kötülüğün ilham edilmesi ile nefsi arzu ve isteklerin insanı yönlendirici özelliği olduğuna dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, nefisini kötülüklerden arındıranın kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömenin de ziyan etmiş olduğu dile getirilmektedir. İmam Mâturîdî'nin yorumuna göre, Allah insanın nefesine

³⁸² Firuzabadi, el-Kamus el-Muhit, (Tahir Ahmel Zayi Tertibi) 4/413, Asım Efendi tercümesi 21300 (büyük boy cilt).

³⁸³ Maturidi, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, DM, c. XII, s. 342.

³⁸⁴ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, (trc. Bekir Topaloğlu), 13.bs. Ankara, DİB Yayınları, 2018.

³⁸⁵ Şems 91/8-10.

kötülük ve iyiliği ilham edip, nefse kötülüğü ve iyiliği fıtrattan bildirmiştir. İyiliği kötülükten ve kötülüğü iyilikten ayırabilme özelliği de yerleştirmiştir. İyilik ve kötülük kolay akılla anlaşılan apaçık bir şeydir, ancak akıl her şeyin kötü veya her şeyin iyi olduğunu net şeklinde kolayca anlayamaz. Onun için bir destek ve yönlendirici olması gereklidir. Aklın bunu anlayabilmek için, ya peygamberlerin sözlerine ya da aklın ciddi bir şekilde tefekküre ihtiyacı vardır. Nefis her zaman kendine menfaat ve lezzetli bir şey arar, zorluk ve azaplardan kaçınır ve nefret eder. Nefis her şeyin üzerine işaret ederek onların faydalı olduğunu anlayamaz, ancak bunu anlayabilmek için onun tadına bakarak öğrenebilir. Aynı bizim gözlerimiz gibi, onlar da renkleri görüyorlar, ama onlar bu renklerin iyi veya kötü olduğunu bilemezler. Sadece akıl yardımıyla bunları ayırabilir.³⁸⁶

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı üzere, insan doğası itibarıyla hem iyilik hem de kötülüğe yatkın, özgür ve fatalizm meselesi itibarıyla, kendini arıtmayı da fenalıklara gömmeyi de seçme ve yapma özgürlük ve sorumluluğuna sahip bir varlıktır. Onun ahlâklı biri olmasının temel nedenlerinden biri, bu dünya ve ötesinde ziyana uğramayıp aksine ebedi saadete kavuşma, bir başkası da her türlü fayda kaygısından uzak olarak Allah tarafından sevilme ve razı olunma gibi yüksek ve aşkın bir inanç ve umuttur. Kur'ân iyilik ve kötülüğün zerre kadarının bile önemli olduğunu belirtir. Her ikisinin de karşılığının görüleceğini belirterek ahlâkî eylemler için sarsılmaz bir temel, sağlam bir gerekçe ve uhrevî yaptırıma dayalı çok güçlü bir motivasyon sağlar.

İmam Mâturîdî'ye göre akıl, iyinin, kötünün, güzelin ve çirkinin kavranmasını sağlayan bir ölçüdür. İnsan, akıl ile yararlıyı zararlıdan, iyiyi kötüden ayırt eder. Fakat sosyal hayattaki yoğun meşguliyetler, akli karıştırır ve üzüntü, acı, şehvet, ümit ve haz gibi birçok etken aklın doğru karar vermesine engel olur. Bu sebeplerin etkisiyle şüpheye

³⁸⁶ Maturidi, *Tevilat*, MR, c. V, s. 464-465.

düştüklerinde insanlara doğruyu göstermek üzere Allah'ın peygamber göndermesine ihtiyaç duyulur.³⁸⁷

İyilik ve kötülüğü anlayabilmek için akıl yeterli olsa da, insanın ruhî ve fizikî şartları aklın doğru karar vermesine engel oluşturabilmektedir. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında Allah'ın peygamber gönderip vahiyle, emir ve yasaklarını bildirmesi akıl için bir yardım, irşad ve hatırlatma olmaktadır. Bu, akıl yürütmeyi teşvik ve düşünmeye davet eden bir tutumdur.³⁸⁸

2.6 . NEFSİNİ ARZULARDAN KORUMA YÖNTEMİ

İmam Mâturîdî'ye göre akıl, insanın ve nefsin doğası olarak meylettği şeylere yönelik bir engel olarak yaratılmıştır. Kötü fiillere yönelmesine karşı ilk mücadele gücü olarak akıl öne çıkartılmalıdır.³⁸⁹

*“Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”*³⁹⁰ İmam Mâturîdî ayette geçen *nefsini alıkoyma* ifadesini, nefsinin arzularından ve şehvetten alıkoyma ve nefsinin ahiret azabını hissettirme olarak tefsir eder. Eğer insan bu dünyadayken kendi nefsinin ahiret azabını hissettirirse, yani öyle bir duygu halinde yaşayıp ahiret azabını tefekkür ederse, gelen şehvet ve arzuları terk etmesi ve ahirete götüren amelleri yapması daha kolaylaşır. İnsanların kendi nefislerini arzularından koruması konusunda ikiye ayrılır: Onlardan kendi nefis ve heveslerine galip gelirler ve onun istediği şehvet arzularına yaklaşmazlar. Bu tür insan tipi her zaman gelişim ve çaba halinde olur. Diğerleri ise nefislerine yaptıklarının akıbetlerini hatırlarlar, itaat edenlere ahirette neler hazırlandığını düşünürler ve zulmet

³⁸⁷ Demirkol, Murat, “İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler,” *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2014, 2. baskı, s.142-144,

³⁸⁸ Demirkol, Murat, “İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler,” *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2014, 2. baskı, s.142-144,

³⁸⁹ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 180.

³⁹⁰ Naziat 79/40-41.

içinde olmalarından dolayı hangi hâllere düşebileceğini düşündürür. Bunu yaptıktan sonra gözüyle görmüş gibi olurlar ve dünya yerine ahiret lezzetlerini tercih ederler. Çünkü ahiret lezzeti devamlı ve daha lezzetlidir. İşte böyle bir yolla onların ahiret için amel yapmaları daha da kolaylaşır.³⁹¹

İmam Mâturîdî ayette yer alan “*hevâ*” kelimesini kendi şehvetlerine ve arzularına düşkün olma anlamına geldiğini söyler. Nefis doğası gereği şehvete düşkün ve heveslere meyilli olarak yaratılmıştır ve yukarıda zikrettiğimiz yollardan hariç hiçbir zaman bunlardan vazgeçmez.³⁹²

Nefis yaratılışı itibariyle şehvânî şeylerin arkasından gitme eğilimindedir. İman nuru inip de onun gözünü açmadıkça, nefis aslı hali üzere olmaya devam eder. Mümin hayatı boyunca Allah’ın nurundan yardımını alıp nefsine karşı mücadele verir. Her ne zaman şeytanî bir vesvese geçse, hemen Allah’a sığınır. Allah’ın celâl ve azametini hatırlar, itaatkârlar için vaad buyurduğu sevabı, isyankârlar için hazırladığı azabı düşünür. Bunun üzerine kalbinde ve aklında hak şimşegi çıkar ve o batıl düşüncenin kafasına indirir ve o batıl düşünce sanki hiç olmamış gibi olur.³⁹³

3. DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK (SİDK)

Doğruluk ve dürüstlük, sadakattir. Doğruluk söz, iş ve davranışlarında gerçeği gözetmektir. Doğruluk Allah’ın emirlerine ve yasaklarına uygun bir yol izleme, insanların haklarını gözetme ile gerçekleşir.³⁹⁴ Kur’ân’da, hadislerde ve kaynak eserlerde “hakikati söylemek, gerçek bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek” anlamında mastar; “hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük,

³⁹¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. X, s. 415.

³⁹² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. X s. 415.

³⁹³ Şah Veliyullah Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi (Hüccatullahi’l-Balîğa)*, c. 2, s. 263

³⁹⁴ *Dini Terimler Sözlüğü*, T.C Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, Ankara 2009, s. 61.

güvenilirlik” anlamında isim olarak kullanılır.³⁹⁵ Allah doğrulukla davranan insanlar hakkında şöyle buyurmuştur: *“Bu sadıklara doğruluklarının fayda sağlayacağı bir gündür. Onlar için içinden ırmaklar akan ve ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte en büyük ödül budur.”*³⁹⁶ Hz. Peygamber doğrulukla ilgili şöyle buyurmuştur: “Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıddık (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüye götürür. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzab (çok yalancı) diye yazılır.”³⁹⁷

Kur’ân’da, doğrulukla ilgili birçok ayet vardır. İstikamet, sıdk, hidayet gibi çeşitli türevleri içine alan doğruluk, ahlâkî sıfatların tümünü kendinde toplar. Özünde Allah’a, meleklerle, ahirete, kitaplara, peygamberlere inanan, mallarını akrabaya, yetimlere, yoksullara harcayan, namaz kılan, zekât veren, oruç tutan, sabreden, sözünde duran, Allah yolunda gayret eden müminlerin bütün bu vasıfları, kişinin doğruluk hâlinin tezahürleridir.

İmam Mâturîdî doğruluk kavramının zikredildiği ayetlerde doğrulukla ilgili detaylı ve açıklayıcı yorumlar getirir. Allah doğrulukla ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür. Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır.”*³⁹⁸ Bu ayette zikredilen *“Doğruluk yapanların doğruluklarının fayda vereceği gündür”* ifadesinde İmam Mâturîdî doğru kimsenin sadakati sadece ahirette değil aynı zaman dünyada da fayda verir. Çünkü insanın

³⁹⁵ Çağrı, Mustafa, “Sıdk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, c. 37, s. 98

³⁹⁶ Maide 5/119.

³⁹⁷ Buhari, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr”, 103, 104.

³⁹⁸ Maide 5/119.

doğru biri olduğu bilindiğinde, söylediğinin doğru olduğu ortaya çıkmasa bile sözüne itibar edilir diye tefsir eder.³⁹⁹ Bu ayette zikredilen doğruların kimler olduğu ile ilgili İmam Mâturîdî bazı âlimlerin farklı rivayetlerini zikreder. Bazıları doğruları tüm müminlerdir diye tefsir ederler. Yani bununla müminlerin her zaman doğru ve sadık olmalarının gerekliliğine işaret eder.⁴⁰⁰ Çünkü buna yönelik Hz. Peygamber, “Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz”⁴⁰¹ buyurmuştur. Başka bir hadiste de “Mümin yalan söyler mi?” sorusuna ise şu cevabı vermiştir: “Konuştuğu zaman yalan söyleyen kimse, Allah’a ve ahiret gününe tam manasıyla inanmamıştır.”⁴⁰² Başka bir hadisinde de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Yalancılıktan kaçının. Çünkü ister ciddi olsun, isterse şaka yollu olsun yalan söylemek Müslümana yakışmaz.”⁴⁰³

Başka bir ayette Allah müminlere doğrularla beraber olmalarını emredip, şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve doğrularla beraber olun.*” İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda birkaç vecih olduğunu söyler: Birincisi, Allaha verdiğiniz sözünüzde doğru olunuz ve verdiğiniz sözü koruyunuz, zayi etmeyiniz. Bunu yerinde getirebilmek için sadıklarla beraber olunuz. İkincisi, Allah’ın size gönderdiği imtihan ve mihnetler için Allah’a karşı gelmekten sakının. Üçüncüsü de Allah’a ve O’nun resulünün size emrettiği şeylerde karşı gelmekten sakının ve onların emirlerini yerine getirenlerle beraber olunuz⁴⁰⁴ diye tefsir eder.

Allah’ın emirlerini yerine getirebilme ve onlara devam edip tekrarlama konusunda hiç kimse olmadan bunu insan tek başına da yapabilir. Ancak bunu daha hızlı başarabilmek ve devamlılığını sağlamak için sadıklarla beraber olmak gerekir. İnsan

³⁹⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 655.

⁴⁰⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 655.

⁴⁰¹ “Doğru Sözlü Olmak”, *Hadislerle İslâm*, DİB, Ankara, 2013, c. III, s. 398.

⁴⁰² “Doğru Sözlü Olmak”, *Hadislerle İslâm*, DİB, c. III, s. 398.

⁴⁰³ “Doğru Sözlü Olmak”, *Hadislerle İslâm*, “DİB, c. III, s. 398.

⁴⁰⁴ Maturidi, *Te’vilat*, MR, s. 335, c. II.

sadıkların yaptığını görerek kendisi de bunu yapmayı ister, ya da onların yaptıklarını görüp, kendisi yapmadığı için utanarak onlar gibi Allah'ın emirlerini yerine getirmeye başlar. Hz. Peygamber bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: “İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!”⁴⁰⁵ Aynı bunun gibi eğer sadıklarla beraber olursa onlar gibi sadık olur, kötülerle beraber olursa zamanla onların duruma dönüşür. Sadıklarla beraber olduğu zaman insan, Allah'a verdiği sözde durmayı öğrenir veya eğer unutursa bunu ona hatırlatırlar. Yani onlar hadislerde anlatıldığı gibi birbirine ayna ve direk gibi olurlar. Sadıklarla beraber olunca sadece Allah'a verdiği sözde değil, başka insanlara da verdiği sözde de durmayı öğrenir. Bir kimse iyi insanlarla dost olursa, kendisi kötü bile olsa iyi olur. Çünkü onların himmeti ve sohbeti, onu hayırlı bir insan hâline getirebilir. Kötülerle dostluk kuran kişiler, kendi muhitinden kopup sefih zümrelerle düşüp kalkmaya, bayağı şahsiyetlerin etkisinde kalmaya başlarsa o zaman, kendisi iyi bile olsa zamanla kötü olur.

İmam Mâturîdî Allah'ın verdiği imtihanlar için insanların Allah'a karşı gelmekten sakınmaları gerektiğini söylüyor. İmam Mâturîdî'nin buna vurgu yapmasının sebebi de şudur: Hangi zorluk ve mihnet gelirse gelsin insan bunu akıllı olarak değerlendirmeli ve Allah'a karşı gelmekten sakınmalıdır. Elbette ilk önce hangi mihnet ve zorluk olursa olsun bunun kaynağı insanın kendisidir. Bu sorunların kaynağını kendinde aramalı ve bunu çözmelidir. Başka mihnetler ise Allah'tan insana bir imtihan olarak gelir. Çünkü mihnet ve zorlukların hepsi Allah'tan insanı imtihan etmesi için gelir. Elbette sadece imtihan için değil bazen de insanın başarıya ulaşması için Allah zorluk ve mihnetler verir. İnsan da bu zorluklara sabredip birer birer çözerse, güçlenir ve başarıyı elde eder.

⁴⁰⁵ “Kişi Dostunun Ahlakı Üzeredir” *Hadislerle İslâm*, DİB, c. IV, s. 347.

Doğruluk üzerinde olanlara “sıddık” denilir. Allah Kur’ân’da Meryem sûresinde gönderdiği tüm peygamberleri sıddık sıfatıyla niteler.

Hz. İbrahim’in zikredildiği ayeti İmam Mâturîdî şöyle tefsir etmiştir: “*Sıddık*” sıfatı her zaman doğruluk üzerinde olana denir. Kelime üzerine teşdit geldiği zaman, onun bu doğruluğu çok yaptığını ve alışkanlık hâline getirdiğini anlatır. Çünkü Allah’ın ona gönderdiği emirleri, kendisine açıklanmış gibi yerine getiriyordu.⁴⁰⁶ Başka bir ayette Allah Hz. İsmail’i “*sadıku’l-va’d*” sıfatıyla zikretmiştir. Bunun da anlamı, verdiği sözünde durandır. Elbette sözünde durmak, övülmeye değer bir özelliktir. Nebi ve resullerin ahlâkındandır. Bunun zıttı yani sözünü yerine getirmemek ise yerilmiştir. Allah, peygamberi Hz. İsmail’den övgüyle söz ederek onu sözünde durmakla nitelendirmiştir. Bunun nasıl olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir açıklamaya göre o boğazlanmaya sabredeceğine dair söz vermiş ve onun yerine fidye olarak koç getirilinceye kadar buna sabretmiştir. Bir diğer açıklamaya göre o, birisine bir yerde karşılaşmak üzere söz vermişti. Hz. İsmail geldi ve sözleştiği adamı bir gün bir gece bekledi. Ertesi gün adam geldi ve ona, “dünden beri burada seni bekliyorum”, dedi. Bir diğer görüşe göre onu orada üç gün beklemiştir.⁴⁰⁷ İmam Mâturîdî “*sadıku’l-va’d*” kavramını, Allah’tan gelen emirleri yerine getiren birisi olarak nitelemiştir. Çünkü her müminin imanının temelinde ilk olarak, emredilmiş ve nehyedilmiş hususlarda Allah’a itaat niyeti olmalıdır.⁴⁰⁸

Başka bir ayette İmam Mâturîdî “*sıddık*” sıfatını her zaman doğru söyleyen ve yalandan kaçınan bir insan olarak niteler. Yukarıda anlatıldığı gibi, sıddıkın teşditle

⁴⁰⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VII, s. 238.

⁴⁰⁷ İmam Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’ân*, Buruc Yayınları, İstanbul 2014, c. II s. 214-215.

⁴⁰⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VII, s. 224

gelmesinin sebebi de, her zaman doğru söyleyen ve alışkanlık hâline getiren birisine siddık denilir.⁴⁰⁹

Yukarıda İmam Mâturîdî'nin de zikrettiği gibi, siddık sıfatı sürekli doğruluk üzerinde olan insanlara verilen bir sıfattır. Kur'ân'da peygamberlerle ilgili zikredilen bu sıfatlar bizim için bir örnek ve derstir. Bunlar bizim için bir şekil ve şablondur. Onları Allah bu sıfatla neden sıfatlandırıldığını merak ettiğimiz ve araştırdığımız zaman biz de bu sıfatları yavaş yavaş kendimize de uygularız. Sürekli doğruluk üzerinde ve siddık olmak için her zaman Kur'ân'a bağlı olmalı ve kendimizi Kur'ân'la meşgul etmeliyiz. Eğer biz Kur'ân'a sımsıkı sarılırsak, Allah bizi hidayete ve doğru yola iletir. Bununla ilgili Allah şöyle diyor: *“Şüphesiz ki bu Kur'ân en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.”*⁴¹⁰ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda Kur'ân, adil ve doğruluk üzerinde olan insanları hidayete iletir, insanları adil ve doğru işleri yapmaya yönlendir diye tefsir eder. Elbette Kur'ân ve ondan başka Allah'tan gelen diğer kitapların hepsi bir hidayet ve rahmettir. Kur'ân insanları üç şeye davet ediyor: Birincisi, yüce işler yapmaya; ikincisi, güzel ahlâka; üçüncüsü ise, hayırlı ve salih amellere.⁴¹¹ Bununla birlikte kötü amellerden, kötü işlerden ve kötü ahlâktan alıkoyar. O bir hidayet ve rahmettir, ancak ondan hidayet ve doğru yol isteyene hidayet verir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 249.

⁴¹⁰ İsra 17/9.

⁴¹¹ İnsan salih olduğu zaman onu kötü sözler nasıl etkilediğini İmam Maturidi tefsirinde Abdullah b. Mes'ud şu sözlerini getirir: “Kötü söz salih adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve hemen onu dışarı atar. Pis adam ise onu duyar ve kendi yanında bulunan şerre onu da katar. Güzel söz pis adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve onu hemen dışarı atar. Salih adam onu duyar ve yanında bulunan hayra onu da katar. Sonra Abdullah bu ayeti okudu: *Pis şeyler, pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere layıktır. Temiz şeyler, temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır.*” (Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. 10, s. 155)

⁴¹² Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VII s. 12.

4. NEFSİN ARZULARINA HÂKİMİYET

Nefis insanın özü, kendisi, kötü huyların ve arzuların kaynağı anlamında bir terimdir. Sözlükte ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzuları ifade eder. Kur’ân’da “nefs” ruh, zat ve öz varlık manasında da kullanılmıştır.⁴¹³

İmam Mâtûrîdî nefsi, hareket eden ve akla aykırı fiillere meyilli olan insanî bir güç olarak niteler. İnsan ahlâkî bir varlık yapan nefsin özellik ve eğilimlerini ahlâkî açıdan ele alan Mâtûrîdî, sırf anlık hazları isteyen, acıdan ve güçlüklerden kaçan, dolayısıyla iyi ve kötüyü bu açıdan değerlendiren nefis üzerinde psikolojik tahliller yapmaktan çok, onu iyice tanıyarak tuzaklarına ve zaafılarına karşı uyanık olmaya önem verir. İmam Mâtûrîdî, bireyi ahlâkî açıdan iyi eylemlere yönlendiren akıl gücüne rağmen, nefsin özü gereği şehvî şeylere, zevklere ve aklen kötü görülen eylemlere yöneltmesine dikkat çekerek kişinin nefis ve tutkularının yapmaya kışkırttığı eylemler yerine, akla uygun fiilleri yapmasını öğütleyerek kişinin ancak bu yolla başarıya ulaşacağını ve ahiretteki sonsuz cezadan kurtulacağını dile getirir.⁴¹⁴ İmam Mâtûrîdî, Kur’ân’da zikredilen “...insanlardan gücünün yettiğini çağrıyla tahrik et”⁴¹⁵ ayetinde, şeytana yapılan hitaptaki ses, çağrı, davet vs. anlamındaki “savt” kelimesini varlık yönüyle ele alarak şeytanın kendine has bir sesi bulunduğunu söyler. İmam Mâtûrîdî şeytanın insanlara çağrıda bulunmasında bir sese sahip olduğunu söyler. Ona ait bu sesler, insan bedeninde gizli bulunan nefsi ışıtmakta ve kişinin nereden ve nasıl geldiğinin farkına varmadığı vesveseler böylece kalbine yerleşmektedir. İşte bu vesveselerin varlığı,

⁴¹³ Uludağ, Suleyman, ‘Nefis’, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, c. 32, s. 527;

⁴¹⁴ Sami Şekeroğlu, *Maturidide Ahlak*, Ankara Okulu Yayınevi, Ankara 2014, s. 175-176.

⁴¹⁵ İsra 17/64.

şeytanın görünüşte işitilmese bile, nefis tarafından işitilen bir sesinin bulunduğunun bir delilidir.⁴¹⁶

İmam Mâturîdî bazı bilginlerin sözlerinden “gizli nefsin tanıyan Rabbini de tanımış olur” ifadesine yer vermiştir. Çünkü gizli nefis, işlerin doğru ve yerinde olmasını, faziletli şeylerin yüklenilmesini, varlığın kontrol edilmesini ve mahiyeti gizli olan şeylerin onlara ilişkin sebeplerini tefekkür ve nazar faaliyetiyle kavramaya sağlayan bir yapıdır.⁴¹⁷

İmam Mâturîdî Yusuf sûresinde yer alan bir ayetin yorumunda nefsin tabiat olarak nasıl bir varlık olduğunu anlatır. Allah Kur’ân’da Hz. Yusuf’un zikrettiği sözlerini şöyle buyurmaktadır: *“Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu Rabbim bağışlayandır, merhamet edendir.”*⁴¹⁸ İmam Mâturîdî bu ayette söz konusu olan nefis, şehvî arzulara, lezzetlere ve hevâya meyilli ve arzulu olarak, hoş olmayan şeylerden ve zorluklardan da sakınmak tabiatı üzere yaratılmıştır. Zaten Allah onunla ilgili şöyle buyurmaktadır: *İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer, şüphesiz cehennemdir. Ama kim Rabbinin azametinden korkup da kendini kötülükten alıkoymuşsa, varacağı yer şüphesiz cennettir.”*⁴¹⁹

Nefsin esiri olmamak için Allah insana bu durumu önlemesi adına Kur’ân’da birçok metoda yer vermiştir. Onlardan birisi Allah insana nefsinin hevâ ve istekleri peşinden gitmesini yasaklıyor. Çünkü biraz yaklaşıncaya onun hevesleri, artık insanı mıknatıs gibi çeker ve dilediği yere götürür. Allah Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır:

⁴¹⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VII, s. 78.

⁴¹⁷ Maturidi, *Tevhid*, nşr. Fethullah Hüleyf, İstanbul 1979, s. 103-104.

⁴¹⁸ Yusuf 12/53.

⁴¹⁹ Naziat 79/37-41.

“...hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”⁴²⁰

İmam Mâturîdî, bu ayeti, Allah insanı nefisten bütünüyle alıkoymuyor, Allah onun hevâ ve hevesleri peşinden gitmemesi için uyardığı anlamında tefsir eder. Çünkü insan hüküm verirken nefsin hevâsına düşebilir. Nefis tabiat olarak hevâ, lezzet ve şehvete meyilli olarak yaratılmıştır. Eğer nefis hevâ halinde olsa artık ona karşı durmak çok zor olur. Bu yüzden Allah onu hevâsının peşinden gitmekten alıkoyuyor. Hevâ ve heveslere karşı insan sadece akılla veya Allah'ın hak yoluna tabi olarak karşı durabilir. Eğer insan hevâ ve hevesleri peşinden gitse, nefis onu doğru yoldan saptırır. Bir defa hevâyâ uyduğu zaman belki de direk yoldan sapmaz, ancak hevâyâ adım adım yaklaştığı zaman hiç beklemeden nefis yoldan saptırır. Kim doğru yoldan sapmışsa demek ki o nefsin hevâlarına uyarak sapmıştır. Allah Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: “Hevesini kendine tanrı edineni gördün mü?”⁴²¹ Kim Allah'tan başka bir ilâhı seçtiyse, demek ki o bir delile dayanarak değil, nefsin hevâsına tabi olarak bunu seçmiştir.⁴²² Yoldan sapmış olanlar için Allah şöyle buyurmaktadır: “Doğrusu, Allah'ın yolundan sapanlara, onlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azap vardır.”⁴²³ Bu ayette İmam Mâturîdî unutmak kelimesini, nefise uymak olarak tefsir eder, yani nefislerin hevâlarına uyup ahiret için yapmak gerektiği amelleri bıraktıkları için, Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır, olarak tefsir eder.⁴²⁴

Namaz, zikir ve ibadet, insanı nefse karşı durabilmesini sağlayan desteklerdir. İmam Mâturîdî, Allah'ın namazı insanlar için onları gûnahtan ve fuhşiyata dair işlerden alıkoyması adına emrettiğini söyler. Eğer Allah onu emretmeseydi, insanları o

⁴²⁰ Sad 38/26.

⁴²¹ Furkan 25/43.

⁴²² Maturidi, *Te'vilat*, DKİ c. VIII, s. 620.

⁴²³ Sad 38/26.

⁴²⁴ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VIII; s. 620.

zikrettiğimiz kötülükten alıkoyan hiç bir şey olmazdı diye tefsir eder.⁴²⁵ İmam Mâtûrîdî'nin yorumuna baktığımız zaman insanı gûnahtan ve kötülükten alıkoyan en güçlü silahın namaz olduğunu görürüz. Bu durumda elbette namazlarımızı kılarken, huşû halinde olmalıyız, yoksa dediği gibi namazın tesiri olmaz. Namazı kılarken nefsin yönlendirmelerine karşı daima uyanık halde olmalıyız. Namaz, secdeleri, rukûleri ve zikirleriyle nefsi Allah'a karşı kibirli olmaktan temizler. Namaz kılmak kibir, gurur ve her türlü kötülüğün kökünü kurutur. Yeter ki doğru ve eksiksiz kılınsın. Namaz ancak bütün farzları ve sünnetleri yerine getirilerek kılındığı takdirde bu şekilde olmaktadır.

İmam Mâtûrîdî, namaz insanlar arasındaki kardeşliğini güçlendirir, kul ile Allah arasındaki yakınlığı sağlar, bütün iyi davranışları bünyesine topladığını söyler. Kulun Allah'a olan boyun eğiş ve itaat fiilinin doruk noktası, namaz içinde yer alır.⁴²⁶ Hatta Allah insanlar arasındaki kardeşliğin namaz ve zekâtla oluşacağını şöyle beyan etmiştir: *“Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir.”*⁴²⁷ Namaz ile zekât aklen de gerekli görülen iki ibadettir. Çünkü namaz bütün iyi davranışları bünyesinde toplamaktadır. Namaz ibadetinin farz kılınmasının sebebi şudur ki Allah bütün insanlara çeşitli nimetler lûtfetmiştir. Mesela insanı tür olarak üstün konumda yaratmış, yeryüzündeki her şeyi onların emrine ermiş ve sayısız nimetleri ayaklarının altına sermiştir. Öyle ki bizzat çalışıp hak edileceklerin dışında, verilmemiş bir nimetin bulunduğunu kimse kabul etmez, işte bundan dolayıdır ki lûtfettiği nimetlere mukabil Allah'a şükretmek insanlar için gerekli olmuştur. Namaz, üzerinde Allah'a şükür borcu bulunan bedenın bütün organlarını çalıştırmayı içeren bir ibadettir. Namazda insan bedeninde yaratılış gereği bulunan bütün yetenekleri son noktasına kadar irâdi olarak kullanmak, kalbi niyet ve Allah'a çevirme yoluyla meşgul etmek, azabından endişe edip

⁴²⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VIII, s. 231.

⁴²⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 537-538.

⁴²⁷ Tövbe 9/11.

rahmetini ummak, korku ve reca gibi, hem zihni hem de aklı tazim ve saygı ile uyanık halde tutmak gibi davranışlar bulunmaktadır. Namaz kılanın her davranışı Allah'ın o noktadaki sınırsız nimetine mukabil bir şükür konumunda bulunur.”⁴²⁸ Namazın önemli ve mühim bir batını tarafı da, huşûdur. Huşû temizlenmek hususunda namaz için büyük bir incidir. İmam Mâturîdî huşûyu şöyle anlatır: “Huşû o her zaman kalp içinde bir korku hissidir. Huşûnun aslı, sanki korkudan dolayı insanın yüzünde ve tüm organlarında oluşmuş bir tevazu eseridir. Kalbin niyetiyle meşgul edilmesi, havf ve reca duygularının sürdürülmesi, zihnin ve aklın tazim ve saygıyla uyanık tutulması gibi.”⁴²⁹ Namazın içindeki olan huşû da, namaz kılarken sağda veya solda kim ve ne olduğunu bilmemesi görmemesidir. Çünkü bu huşûyu kontrol altında tutmasını engeller.”⁴³⁰

İmam Mâturîdî'ye göre huşû, devamlı ve hiç ayrılmayan kalben bir korku hissidir. Elbette korku da Allah'tandır.⁴³¹ İmam Mâturîdî'nin yorumundan anlaşıldığı üzere, huşû namazın incisi ve özüdür, namazı huşû içinde kılmak konsantrasyon ve uyanık halinde olmak, nefsin hevâlarına uymayıp kendi aklını ve kalbini sadece Allah'a yöneltmektir. Demek ki sadece huşû halinde olan namaz nefsi terbiye eder ve huşû olmayan namazın, nefis için bir engel teşkil etmedi anlaşılmaktadır. Zaten günümüzde de bunu görüyoruz ki, insan yıllarca namaz kılar, ancak ne ahlâkı var ne de nefsin peşini bırakmış. Bu duruma düşmemek için namazlarımızı sadece huşû içinde kılmak gerekiyor.

Namaz aynı zamanda bir zikirdir. Zikir ve fikir insan kalbini Allah'ın ayetlerine açma konusunda eşittir. Bunun için tefekkür, nefis temizlenmesi için sebeplerden birisidir. Her ne zaman nefis, Allah'ın kapısından uzaklaşırsa büyükenerek kibir gösterip gaflete düşse, ölümü hatırlamak onu kulluğuna geri döndürür. Kendisine hakir olduğunu

⁴²⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. I, s. 538.

⁴²⁹ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. I, s. 235.

⁴³⁰ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. V, s. 451.

⁴³¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. V, s. 451.

hatırlatır. Her gün yapılan nefis muhasebesi ve murakabesi de insanın nefsini temizler ve onu yeniler.

Allah, Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: “Allah’tan korkun ve herkes yarın için önden ne gönderilmiş olduğuna baksın.” İmam Mâturîdî bu ayeti şöyle tefsir eder: “Kim bu ayette denilen emirlerle amel ederse, ahiret zorluklarından kaçınır. Eğer kalp bugün yaptığı amelin sonucunu, ona ahirette öne koyacaklarını hissedip idrak ediyorsa, onun amelini bitiren ve Allah karşısında utandıran şeylerden uzaklaşır ve onun günahlarını kapatacak olan amellere yönelir.”⁴³²

Bazen nefis üstün gelir de insan, gaflet, şehvet ve isyana düşebilir. Bu halinden dönünceye kadar nefis üzerinde çalışmak şarttır. Allah bununla ilgili Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: “*Bize itaat uğrunda mücahede edenlere, (iç ve dış düşmanlarla savaşanlara) gelince, elbette biz onlara (bize götürecekt) yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyilik yapanlarla beraberdir (daima onlara yardımcıdır.)*”⁴³³ İmam Mâturîdî, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Doğru yolu, dini, hidayeti, Allah rızasını kazanmak için kendi nefsi ve şehvetiyle bu dünyada mücadele edenleri ve nefsini korumak için çaba gösterenleri Allah doğru yola iletir.⁴³⁴

İyiliği emredip kötülüğü yasaklamak da nefsi temizleme sebeplerden bir tanesidir. Allah onlarla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Onlar birbirlerini yaptıkları fenalıktan alıkoymazlardı. Gerçekten ne kötü iş yapıyorlardı.*”⁴³⁵ İmam Mâturîdî, İbn Mes’ud’un rivayetine dayanarak ayeti şöyle tefsir etmiştir: “İsrailoğulları günaha düştükleri zaman, onların âlimleri onlara bunu yasaklamış fakat onlar bu işten yine de vazgeçmeyince buna tekrar devam etmişlerdir. Vakit geçtikçe âlimler de onlarla birlikte oturmaya başladılar,

⁴³² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX s. 598.

⁴³³ Ankebut 29/69.

⁴³⁴ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 246.

⁴³⁵ Maide 5/78-79.

birlikte yiyip içtiler, Allah da sonra onların kalplerini birbirlerine benzettir.”⁴³⁶ Yani bu ayetin yorumundan anlaşılan şudur ki, eğer âlimler kendi nefis ve hevâlarının peşine düşüp, insanlara iyiliği emretmeyip, onların yaptığı kötülöklere razı olarak onları doğru yola yönlendirmek için hiçbir şey yapmazlarsa, Allah onların kalplerini birbirleriyle benzetir.

Nefsin temizlenmesi için başka yollardan bir tanesi de tövbedir. Çünkü tövbe insanın her sapmasında nefsinin yönünü düzeltir. İmam Mâturîdî bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Eğer biri yaptığı günahları için ağlayıp tövbe ediyorsa ve yaptığı kötölüklerini iyi amellerle kapatmaya uğraşıyorsa, Allah insanın bu yaptığı gayret karşısında kötü amellerini iyiliğe çevirir.”⁴³⁷

5. ÖFKEYE HÂKİMİYET

Öfke, başta vücudu korumaya yönelik işlevi olmak üzere insanda önemli fonksiyonları yerinde getiren reaksiyonlardan biridir. İnsan öfkелendiğinde, kendini koruyabilecek veya hedefinden alıkoyacak şeyleri alt edebilecek şekilde kas hareketleri sertleşmektedir. Kur’ân, İslâm’ın yayılmasına engel olan kâfirlere karşı şiddet göstermeye çağırmaktadır. Ancak eğer öfke doğru kontrol edilmese, insan üzerine öfke hâkim olduğunda, sıhhatli düşünce yetisini yok etmekte, kendisinden bazı eylemlerin çıkmasına veya öfkesi dindiğinde pişman olacağı bazı düşmanca sözler söylemesine yol açabilmektedir. Öfkenin taşınması ve genel olarak kuvvetli reaksiyonlar esnasında insan, sıhhatli düşünce yetisinin kaybedeceğinden dolayı öfke anında sonradan pişman olacağı fiilleri yapmaktan kaçınması lazımdır. Nitekim aynı şekilde öfkesini nasıl kontrol altına almasının gerekli olduğunu da bilmelidir. Bundan Allah’ın, insanlara öfke reaksiyonlarını

⁴³⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 571.

⁴³⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DM, c. 10, s. 277-278.

egemenlik altına alma, öfkeyi yutma hususundaki tavsiyesinin hikmeti ortaya çıkmaktadır.⁴³⁸

İmam Mâturîdî tefsirinde öfkeyi şöyle yorumlar: “Öfke bir hüznün ve kızgınlık arasında sallanır gibi bir hâldir. İnsan ondan daha büyük olana hüznün duyar, ondan küçük olana ise kızar. Öfke ne hüznün, ne de kızma arasında bir haldir. Kendi öfkesini yenen ve kontrol altında tutabilen insanlarla ilgili İmam Mâturîdî, Hz. Peygamber’in şu hadisini zikrediyor: “Kim kendi öfkesini yenebiliyorsa ve bunu kontrol etmeye muktedir ise Allah o insanı emin kılar ve imanını güçlendirir.” Allah onları kendi içlerinde olan hüznüne ve öfkelerine galip geldikleri için onları metheder.⁴³⁹

İmam Mâturîdî kendi öfkesini yenen insanların sıfatlarından birisi, affetmedir, der. Ayette zikredildiği gibi “*onlar insanları affederler*”⁴⁴⁰ ayetinin yorumu olarak, kimler onlara zulmetmişlerse onları affederler. Bununla ilgili Hz. Peygamber’in sözlerini de nakleder: “Eğer insan kendisine zulmedenı affederse, Allah o insanın gücünü arttırır.”⁴⁴¹ Demek ki kim içindeki alev gibi olan öfkeyi yenebildiyse, Allah ona manevî bir güç verir. O gücün ne olduğunu sadece Allah bilir.⁴⁴²

Allah, Furkan sûresinde öfkeyi uyandıran şeylere karşı gerçek müminlerin buna nasıl karşılık verdikleri hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Rahmân'ın has kulları ki, onlar yeryüzünde tevazu ve vekar içinde yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler kendilerine laf atacak olsa, (sadece) selâm! derler.*”⁴⁴³ İmam Mâturîdî bu ayette insanlardan birileri alay ettikleri zaman nasıl davranmak gerektiğini şöyle açıklar: “Ne zaman kötü niyetli cahiller veya sefihler müminlere bir laf atacak olsa, müminler onlara

⁴³⁸ Necati, Osman, *Kur’ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2011, s. 64.

⁴³⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.II, s.470-472.

⁴⁴⁰ Al-İ İmran 3/134.

⁴⁴¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 470-472.

⁴⁴² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 470-472.

⁴⁴³ Furkan 25/63.

karşı hiç kızmadan onlara sadece selam verirler, bu onlar için mühim değilmiş gibi davranırlar. Aslında bu çok iyi bir metot ve insanın enerjisini çalan enerji vampirlere karşı bir psikolojik korumadır. Bununla ilgili zamanımızda yaşayan bir Rus psikolog olan Mihail Yefimoviç Litvak “Psikolojik Vampirizm” diye bir kitabında şöyle anlatır: “Sizinle birileri alay ediyorsa ona önem vermeye çalışmayın: Cahile cahil olarak cevap vermeye çalışma, yoksa sonra onun gibi olursun.” Mihail Litvak insanlar üzerinde alay eden ve öfke çıkartmak isteyen insanları enerji vampiri olarak vasıflar. Belki de alay eden bunu kasten ben vampirim diye yapmaz, ancak kendisi hiç bilmeden nefsi, karşıdaki insanı öfke haline getirip bundan zevk alır. Bunlara karşı durabilmek için, Kur’ân’da Allah’ın dediği gibi, onlara cahilce cevap vermemek gerekir, onların zehrinden kurtulabilmek için onlara selam, basit ve sanki onların dediğini kabul ettin gibi cevap vermek gerekir.⁴⁴⁴

İmam Mâturîdî müminlerin alay edenlere karşı nasıl davranması gerektiğini Kasas sûresinden de ayet zikrederek şöyle tefsir eder: *“Onlar ki, boş ve anlamsız sözler işittikleri zaman ondan hemen yüz çevirip, ‘Bizim yapıp-ettiklerimizin hesabını biz vereceğiz, sizin yapıp-ettiklerinizin hesabını da siz vereceksiniz. Size selâm olsun; bizim, (doğru ile yanlışın anlamından) habersiz kimselerle işimiz yok’ derler.”*⁴⁴⁵ İmam Mâturîdî alay edenlere nasihat edip vaaz vermenin faydasız olduğu için, Rahman’ın kulları onlara sadece selam verir, diye tefsir eder. Yani bizim yapıp-ettiklerimizin hesabını biz vereceğiz, sizin yapıp-ettiklerinizin hesabını da siz vereceksiniz.⁴⁴⁶ Selam söylemelerinin sebebi de öfke ve kavgaya düşmeyip onlarla barış halinde olmak ve onları kendi halinde bırakmak içindir. Elbette bu en iyi davranıştır. Çünkü küçük bir şeyden

⁴⁴⁴ Mihail Efimoviç Litvak, *Psihologiçeskiy Vampirizm*, Feniks Yayınları, 2017, s. 205-206.

⁴⁴⁵ Kasas 28/55.

⁴⁴⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 40.

büyük bir savaş çıkabilir, ancak bu savaşı durdurabilmek öfkeyi yenmek ve onu yok saymak ile mümkündür.

Dini gerçek anlamda yaşayan, geniş bakışlı, zeki ve hayatta hedefleri olan insanlar, eğer öfkeyi uyandıracak bir olay varsa, öfkeye kapılmadan affedip kendi yoluna devam ederler. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz sıfatlara sahip insanların hedeflerinde daha önemli maksatları vardır. Hedefledikleri maksatları yerine getirebilme konusunda stres, sinir ve öfke onlar için bir engel, dikkatlerini ve huzurunu bitiren eylemlerdir. Elbette affetmek insan için daha hayırlıdır. Affetmek kişinin kendi sinirlerini ve kalbini korumaktır. Çünkü yukarıda bununla ilgili İmam Mâturîdî Hz. Peygamber'in sözlerini zikretmişti: "Eğer insan ona zulmedenı affederse, Allah o insanın gücünü arttırır."⁴⁴⁷ Psikolog Mark Goulston⁴⁴⁸ ise şöyle diyor: "İnsan beyni üç kattan oluşur. Onlar da birbiriyle bağlıdır, ancak onlar ayrı ayrı beyin olarak çalışır. Alt beyinin işlevi birini ısırma ve kaçmaktır. O beyin, tefekküre ihtiyaç duymayan işlevine bakar, hareket ve reaksiyon gibi. Orta beyin ise, duyguların deposudur, iç dramın tiyatrosudur, o da aşk, sevgi, mutluluk, zevk, hüzn, öfke, kıskanma gibi duygulara bakar. Yukarı olan beyin ise tefekkür, düşünme ve rasyonel bir analiz, geliştirme ve plan oluşturma gibi taraflarına bakar. Pratik kararları alır, iyi ve başarıya ulaştıran çözümleri bulur. İnsan stres, korku, hüzn veya öfke halinde olduğu zaman direk alt beyin kontrolü altına düşebilir, yukarıdaki beyin ise etkisini kaybeder. Ve onun davranışı bir kurt davranışına benzemeye başlar. Alt beyin kontrol altına aldığı için tefekkür ve hafıza kilitleniyor, kan sistemine de stres hormonları dökölüyor. Tefekkür ve düşünme yoğunlaşma gücünü kaybediyor, duygular kendi sınırını aşmaya başlıyor. Adrenalinin kana dökölüşü de saf düşünceyi birkaç dakikaya bloke ediyor, sakinleşmesi için birkaç saat gerektirir."⁴⁴⁹ İşte bu yüzden

⁴⁴⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. II, s. 486-485.

⁴⁴⁸ Mark Goulston, *Ya slišu vas naskvoz*, Mann İvanov i Ferber Yayınları, Moskova 2012, s. 27-28.

⁴⁴⁹ Mark Goulston, *Ya slišu vas naskvoz*, s. 27-28.

H. Peygamber bununla ilgili şöyle buyurmuştur: “Biriniz ayaktaiken öfkelenirse, hemen otursun. Öfkesi giderse iyi, gitmezse hemen yatsın.”⁴⁵⁰

6. SABIR VE SABIRLI OLMA YOLLARI

Sabır kavramı, men etmek, hapsedmek, belâ ve meşakkatlere göğüs germe,⁴⁵¹ dayanmak⁴⁵² gibi anlamlara gelir. İslâm ahlâkında bir terim olarak, zorluklara göğüs germe ve Allah’a teslim olarak O’ndan gelen her türlü sıkıntıya katlanmak demektir.⁴⁵³

İmam Mâturîdî sabır ve şükür kavramlarının aynı anlam taşıdığını söyler. Zaten şükürün anlamı ile ilgili olarak daha önce yani şükür bahsinde zikretmiştik. Sabır kavramı, belâ ve musibetlere karşı metanet göstermektir. Allah, Hz. Âdem’i ağaca yaklaşmamakla imtihan ettiğİ gibi, onun oğullarını da her zaman sabır ve şükürle imtihan etmektedir.⁴⁵⁴ Allah sabırla ilgili Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah’a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.*” ayetin yorumunda şöyle diyor: “Zorluklara ve nefsanî arzuları terk etmeye çaba gösterip tahammül edin ki, çünkü cennet zorluklarla, cehennem ise nefsanî arzularla sarılmıştır.”⁴⁵⁵ Mealindeki hadiste de açıklandığı üzere cennete ancak güçlükleri aşmak ve arzulardan uzaklaşmak suretiyle girilebilir.

Yukarıda İmam Mâturîdî sabrın zorluklara ve nefsanî duygulara dayanma olduğunu söyler. Çünkü insan, nefsin kötü isteklerine, ahlâk dışı davranış ve eğilimlerine ancak sabırla mukavemet edebilir. İnsan hayatında farklı ölçü ve şekilde olsa da, her zaman az ya da çok sıkıntı, darlık rahatsızlık, huzursuzluk olabileceğine göre, sabır ve

⁴⁵⁰ Ebu Davud, *Sunanu-Abi Davud*, Mektebetü’l Gasriye, Beyrut, c. IV, s. 249.

⁴⁵¹ Ragıp İsfahânî, *el-Müfredat*, s.274; İbn Manzur, *Lisanu’l –Arab*, ‘‘Sabr’’ md.

⁴⁵² İlhan Ayverdi, *Misali Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı lügati yayınları, c. III, s. 2651.

⁴⁵³ Muhsin Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 128.

⁴⁵⁴ Osman Oral, *Mütefekkir Dergisi*, ‘‘Maturidi’de Sabır, Şükür ve Hikmet ilişkisi’’, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 2015, c. II, sayı: 4, s. 343-362.

⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 333,354; Müslim, ‘‘Cennet’’, 1; Ebu Davud, ‘‘Sünnet’’, 21.

sebattan uzak bir yaşam pek mümkün görünmemektedir.⁴⁵⁶ Allah'ın emirlerinin yerine getirebilmek için, insanın sabra büyük ihtiyacı vardır. Allah'ın insana verdiği takdirine rıza göstermek ancak sabırla olur. Sabır insanı çeşitli hastalık, zararlar, kötüye götüren şehvet ve dünyanın çekici cazibesi karşısında istikametini bozmamasını sağlayan en büyük erdemdir.⁴⁵⁷ İmam Mâturîdî insan fakirlikle musibetle, nefislere gelen belâlarla sınıandığını söyler. İmtihan hikmeti de insanın acziyetini hissettirip sabretmeye dolayısıyla yaratıcıya şükretmeye yönlendirmektedir.⁴⁵⁸ Korku, açlık, fakirlik gibi durumların verilmesinin hikmetinin emniyet, tokluk ve zenginlik gibi güzel görünen durumların kıymetinin anlaşılması, şükür ve sabır vesilesi olması içindir. Kötülükler, iyilikleri, güzellikleri, sıhhat ve selameti bilmek içindir.⁴⁵⁹ Eğer korku açlık ve fakirlik gibi haller olmazsa sabır gerçekleşmez, dolayısıyla da mükâfat durumu hikmetsiz olur.⁴⁶⁰

Allah Kur'ân'da insana gelen musibetler insanın kendisinden kaynakladığını gösteren ayette şöyle buyurmaktadır: “*Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.*”⁴⁶¹ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda musibetlerin günahların karşılığı olarak görür. Yani insan geçmişte yaptığı günahlarından dolayı Allah ona musibetler vermektedir.⁴⁶²

İnsanların kendi nefislerini kontrol altına almaları için Allah, insanlar için onları nefsin heves ve arzularından sakındıran ve onların manevi ve ruhî güçlerine destek veren orucu meşru kılmıştır. Bununla ilgili İmam Mâturîdî şöyle bir açıklama veriyor: “Umulur ki bu yolla sakınırsınız, nefsinizi arzu ettiği gıdalardan uzak tutmak suretiyle çeşitli maddi lezzetlerden sakınırsınız, bu dünyada kendi fiil ve davranışınızla Allah'a muhalefet

⁴⁵⁶ Gazali, *İhya-Ulumu't-Din*, IV, 56.

⁴⁵⁷ Demirci, *Kur'ân'da toplumsal düzen*, s. 128.

⁴⁵⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c.VII, s.77. Şaban Ali Düzgün, “Maturidinin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, Maturidinin Düşünce Dünyası, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 2011, s. 422.

⁴⁵⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c. IX s.128.

⁴⁶⁰ Maturidi, *Te'vilat*, DM, c. I. s. 597.

⁴⁶¹ Şura 42/30.

⁴⁶² Maturidi, *Te'vilat*, DM, c. III. s. 339.

etmekten ve dolayısıyla ahiretteki azabından korunmuş olursunuz. Şüphe yok ki şanı yüce olan Allah ibadetleri, sürekli yerine getirenler için kendisine asi olmaktan ve beşeri arzulara O'na muhalefet etmekten kaçınma eylemini destekleyici konumda kalmış ve bu husus için şöyle buyurmuştur: “Sabır, namaz ve dua ile Allah’tan yardım isteyin”⁴⁶³ “Şüphe yok ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar”⁴⁶⁴ Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.”⁴⁶⁵

Mâturîdî ayetin devamında ise şöyle diyor: Gerçek şudur ki ibadetler, onları yapanlara, iradesini her durumda yürüten yüce varlığın huzurunda çıkacakları zamandaki dehşet verici hallerini hatırlatır. Ayrıca ahiret hayatı için kendilerine vaad edilen mutluluğun nazlarını hissettirir. Bunlar etkileyici iki önemli faktördür. Birincisi, huzur-u ilâhîde duruşu ve kahhar olan Allah’ın bütün sırlarına vakıf oluşu bilincinin sağlayacağı “kötülükten sakınma” faktörüdür. İkincisi de ebedî hayat için vaad edilen zevkten yana kalbi hissiyatının ilham edeceği “iyilik yapma” faktörüdür.⁴⁶⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki insanı bu dünyada başarıya ve ahiret saadetine ulaştıran ahlaki kavramların ilki gayrettir ve en önemli olanı ise ahlâki gayrettir. Her insan kendi nefsinin düzeltmeye gayret etmelidir. Yukarıda gayret bahsinde İmam Mâturîdî’nin ahlâkî gayretle ilgili yorumları gördük. İmam Mâturîdî, Allah’ın rızasını talep etmek için hayatını sarf edenler hakkında anlatır. Doğru yolu, dini, hidayeti ve Allah rızasını kazanmak için kendi nefsi ve şehvetiyle bu dünyada mücadele edenleri ve nefsinin korumak için gösterenleri Allah doğru yola yönlendirir.⁴⁶⁷ Bu dünyada iyilik yapma peşinde koşanları ve iyilik yapmak isteyen insanları Allah bu dünyada akıl ile nimetlendirir, yani akıllarını daha güçlü kılar ve tefekküre yönlendirir. Ahiret için

⁴⁶³ Bakara 2/45

⁴⁶⁴ Ankebut 29/45

⁴⁶⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DM, c. I, s. 344.

⁴⁶⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DM, c. I, s. 345.

⁴⁶⁷ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. IV, s. 31

çalışmak ve gayret etmeye yönelik akıllarını saf tutar. İnsanın bir şeyi elde edebilmek ve kazanmak için tek yolu çalışmak ve gayret etmektir.⁴⁶⁸ Çünkü Kur’ân’da zikredildiği gibi *“İnsan ancak çalıştığına ulaşır, Onun çalışması şüphesiz görülecektir, sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir.”*⁴⁶⁹ Gayretten sonra, insanın kalbi ve ruhu saf olmalıdır. Kendi kalbini ve ruhunu saf tuttuğu zaman insan bu dünya ve ahiret saadetine ulaşır. İnsanın kalbinde iyilik ve takvâlık duygusu varsa o zaman aynısını dışarıya, kendi hareketine ve davranışına yansıtır. Kalp vücudun beyni gibi, kalbe sinyal verildiği zaman tüm azalara tesir eder. Eğer insanın vücudunda olan bu parça sağlam ve salih olursa, o zaman beden de salih olur. İnsanın kalbi istek ve arzuları ilâh edindiği zaman, Allah bu insanların kalplerini perdeler, kalplerine zulüm ve karanlık yerleştirir. Bu zulmet ise insanın doğruluğu görmek ve anlamak için gözlerini ve kulaklarını kapatır. Gelen ayetleri ve delilleri anlayamaz hâle gelir, kalple kulak arasında bir perde konulur. Gözün karanlığı da ve tüm manevî perdeler insanı tefekkürden ve tedebbürden alıkoyar ve bir engel olur.⁴⁷⁰ İnsan sürekli Allah’a isyan ettiği zaman onun kalbi katılaşır ve taş gibi olur. Allah isyan eden İsrailoğullarının kalplerini taş temsiliyle anlatmış, onların kalplerini taşla benzetmiştir. Allah’a inanmayanların kalpleri ise ebediyen yumuşamaz. Taş, kâfirlerin kalplerine göre daha yumuşaktır. Çünkü taşlı dağlardan nehirler veya sular fışkırır ve insanlara faydalı olur. Ancak kâfirlerin kalpleri ne kendilerine ne de başkalarına fayda sağlar. Allah Kur’ân’da münafıkların kalplerini hasta olarak niteler. İmam Mâturîdî de bu hastalığı şek ve nifak olarak tefsir eder. Münafıklar dinin tutumlarında gelgit halinde bulundukları için Allah onları hasta diye nitelemiştir. İmam Mâturîdî selim ve temiz kalbi şirkten, günahlardan sakınan, sadece Allah’a ihlaslı olup, ondan başka hiç birisine de kalbinde hakkı ve nasibi olmayan bir kalp olarak niteler. Kalbi afetlerden ve günahlardan

⁴⁶⁸ Maturidi, *Te’vilat*, MR, c. IV, s. 31

⁴⁶⁹ Necm 53/39.

⁴⁷⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 227.

koruyabilmek için Allah insanlara Kur'ân'ı göndermiştir. Onu okuyup onun üzerinden tefekkür ve tedebbür edildiği zaman insanların kalpleri sakinleşir. Allah'ı zikrettikleri zaman da kalpleri ferahlanır ve rahat olur. Temiz kalpten sonra, doğruluk ve dürüstlük kavramı gelir. İmam Mâturîdî bu dünyada ve ahirette mutlu olabilmek için, doğruluk sıfatına büyük önem verir. Doğru kimsenin doğruluğu ve sadakati sadece ahirette değil bu dünyada da fayda verir. Çünkü insanın doğru biri olduğu bildiğinde, söylediğinin doğru olduğu ortaya çıkmasa bile sözüne itibar edilir. İmam Mâturîdî'ye göre Kur'ân, insanları âdil ve doğruluk üzerinde olan insanları hidayete iletir, insanları doğru işleri yapmaya yönlendirir. İnsanları üç şeye davet ediyor: yüce işler yapmaya, güzel ahlâka, hayırlı ve salih amellere. Bununla birlikte kötü amellerden, kötü işlerden, kötü ahlâktan da alıkoyar.⁴⁷¹ Kendini doğruluk üzerinde tutabilmek için, nefsin heveslerine hâkim olmak gerekir. İmam Mâturîdî “gizli nefsini tanıyan, Rabbini de tanımış olur” diye ifade eder. İmam Mâturîdî nefsi, hareket eden ve akla aykırı fiillere meyilli olan insani bir güç olarak nitelemiştir. Nefis sırf anlık hazları isteyen, acıdan, güçlüklerden ve zorluktan kaçan, dolayısıyla iyi ve kötüyü bu açıdan değerlendiren nefis üzerinde psikolojik tahliller yapmaktan çok, onu iyice tanıyarak tuzak ve zaaflarına karşı uyanık olmaya önem verir.⁴⁷² Nefsini kontrol altında tutmak, kendi öfkesini yenmeye yardımcı olur. İmam Mâturîdî'ye göre, kendi öfkesini yenebilen ve bunu kontrol etmeye muktedir olan insanı, Allah emin kılar ve imanını güçlendirir. Kendi öfkesini yenen insanın sıfatlarından bir tanesi, insanları affetmedir. Bu gibi insanları Allah sever ve onlara manevi güç verir.⁴⁷³ Onlar üzerinden cahil insanlar alay ettikleri zaman buna hiç bakmadan ve kızmadan sanki önemli değilmiş gibi kenardan geçirirler ve onlara sadece selam verirler. Bu gibi davranışlar, onların ciddi ve sabırlı olduklarını gösterir. Sabırlı olmak ise iman

⁴⁷¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VII, s. 12.

⁴⁷² Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 175-176.

⁴⁷³ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 470-472.

yarısıdır. Sabır kavramını da İmam Mâturîdî, belâ ve musibetlere karşı metanet göstermek, zorluklara ve nefsânî duygulara dayanmak olarak tarif eder. İnsan nefsin kötü isteklerine, ahlâk dışı davranış ve eğilimlerine ancak sabırla mukavemet edebilir. Sabrın ne olduğunu, onun inceliklerini ve sabırlı olma yollarını, geçen bölümlerde de anlatmıştık. Yukarıda zikredilen tüm kavramlar insanı hem dünya hem de ahiret saadetine götüren kavramlardır.

III. BÖLÜM: FERDÎ AHLÂKLA İLGİLİ İYİ VE KÖTÜ HUYLARA YAKLAŞIMLAR

İslâm ahlâkı dört temel üzerine dayanmaktadır. Bunlar adalet, muavenet, iffet ve merhamettir.⁴⁷⁴ İmam Gazali ve İbn Miskeveyh'e göre insanın nefsinde üç tane erdem vardır. Bunlar “hikmet, şecaat ve iffet”tir. Bunlar birbiriyle paralel ve belirli bir ahenge sahiptir. Dördüncüsü ise “adalet” erdemdir.⁴⁷⁵ Ferdin ahlâki karakter kazanması hiçbir zaman sona ermeyen devamlı bir mücadele sürecidir. Ancak insan yukarıda zikrettiğimiz erdemlere uyduğu zaman ahlâki bir karakter kazanır. Zikredilmiş olan erdemler insanın ferdî ahlakının temelini oluşturmaktadır. Bizim bu bölümümüzde İmam Mâturîdî'nin tefsirinde ahlakın dayandığı temel erdemler hakkında, insanın hayatına zarar veren kötü huy ve davranışlar, insanın ruhî hayatına ve topluma zarar veren kavramlar hakkında söz edilecektir.

III. I. AHLÂKIN DAYANDIĞI TEMEL ERDEMLER

1. HİKMET

Hikmet kavramı sözlükte, sağlam kılmak, her şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak edene vermektir.⁴⁷⁶

İmam Mâturîdî'nin tefsirinde hikmet kavramının tariflerine baktığımız zaman, birden çok tanım yaptığını görmekteyiz. Mesela hikmet kavramının en çok Kur'ân anlamında olduğunu söyler. Çünkü Allah çeşitli ayetlerde nitelendirdiğine göre Kur'ân

⁴⁷⁴ Karaman, Hüseyin, “İslâm Ahlakında Temel Erdemler”, *İslâm Ahlakı Esasları ve Felsefesi*, Grafikler Yayınları, Ankara s. 207.

⁴⁷⁵ Karaman, Hüseyin, “İslâm Ahlakında Temel Erdemler”, *İslâm Ahlakı Esasları ve Felsefesi*, s. 209.

⁴⁷⁶ Sait Kavşut, İnsan: “Teolojik Antropoloji”, *Maturidinin Düşünce Dünyası*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 236.

nur,⁴⁷⁷ hidayet,⁴⁷⁸ ruh⁴⁷⁹ ve şifadır.⁴⁸⁰ Kişi, nur vesilesiyle eşyanın hakikatini görür, hidayetle bütün hayırları görüp ve idrak ederek helâk olma yerlerinden korunur. Ruhla bütün canlı varlıklar hayat bulur. Şifa ile her hasta sağlığa kavuşur ve her türlü afet yok olup gider.⁴⁸¹

Hikmetin başka bir anlamı ise, Kur’ân’da bulunan helâl ve harama dair hükümlerdir. Hikmetin sünnet anlamını da taşıdığını söyler. Yine hikmeti sözde ve fiilde isabet olarak tarif eder. Hasan el-Basri’ye göre *hikmet* kavramı, Kur’ân’dır.⁴⁸² Başka bir ayetin yorumunda ise İmam Mâturîdî, hikmet kavramını dini konuları tam anlamıyla kavramak olarak tarif eder.⁴⁸³

Mesela “*Allah hikmeti dilediğine verir*”⁴⁸⁴ ayetinde zikredilmiş olan “hikmet” kavramıyla ilgili İmam Mâturîdî, tefsirinde birçok açıklama yapmıştır. İlk anlamı tefsir etme kabiliyetidir. Yani Kur’ân’ı bilip tefsir etme anlamına geldiğini söyler. Kur’ân’ı anlamak, dini konular hususunda tam bilgi sahibi olmaktır. Başka bir anlamı ise doğruya hedefli ve isabetli olmaktır. İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda bilinmeyen meselelerin hükümlerini ortaya koyabilmek için içtihadta bulunmanın meşruiyeti ve müçtehidin içtihadına isabet ettiğinin delili bulunmakta olduğunu söyler.⁴⁸⁵ Hikmetin başka bir anlamı ise bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir. Bütün işleri isabetli, dikkatli ve sağlam bir şekilde yerine getirmektir.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Nisa 4/174.

⁴⁷⁸ Bakara 2/2.

⁴⁷⁹ Şura 42/52.

⁴⁸⁰ Yunus 10/57.

⁴⁸¹ Maturidi, *Te’vilat*, c. II, s. 215.

⁴⁸² Maturidi, *Te’vilat*, c. I, s. 272.

⁴⁸³ Maturidi, *Te’vilat*, c. I, s. 301.

⁴⁸⁴ Bakara 2/269.

⁴⁸⁵ Maturidi, *Te’vilat*, c. II, s. 215.

⁴⁸⁶ Maturidi, *Te’vilat*, c. II, s. 216.

İmam Mâturîdî'ye göre bu evren ve içinde olan her şey boşa yaratılmamıştır. Mutlaka yaratılmış olan her şeyin bir hikmeti var olduğunu söyler.⁴⁸⁷ Allah Yunus sûresinde Kur'ân'ı hikmet olarak nitelemektedir. Çünkü Kur'ân kendi sıfatı olarak hâkim bir kitaptır, hüküm ve emirler içerdiğinden dolayı hâkim olarak adlandırılmıştır. Bu kullanım Kur'ân'ın tutarsızlık, yalan ve batıldan uzak ve münezzeh olduğunu ifade etmektedir. Allah Kur'ân'ı hâkim olarak isimlendirmiştir. Çünkü üzerinde düşünen ve fikir yürütenler hikmet sahibi olurlar. Bu, şerefli olarak nitelenen Kur'ân üzerinde düşünenlerin şeref sahibi olması gibidir.⁴⁸⁸

2. ADALET

İslâm ahlâkının temel erdemlerinden biri de adalettir. Adalet kavramının sözlük anlamı, hüküm ve davranışlarda doğru olmak, dürüst hüküm vermek, herkese verilmesi lazım olanı vermek, eşit olmak ve eşit davranmaktır. Eğer Kur'ân ve hadislerle göre adalet kavramına bakarsak düzen, eşitlik, denge, doğru hükmetme, doğru yolu izleme, eşitlik, takvaya yönelme ve tarafsızlık gibi anlamlarda kullanıldığını görürüz.⁴⁸⁹ Adaletin gerçekleşebilmesi için ilk önce insanda üç erdem olmalı. Bunlar: hikmet, şecaat, iffettir. Adaletin içine birçok alt erdemler de giriyor: Doğruluk (sıdk), ülfet, vefa, yakınlarla iyi muamelede olmak, ödüllendirmek, bir şeyi güzel şeklinde yerine getirmek, dindarlık, kötülüğe karşılık olarak iyilikle cevap vermek, ölçülük, ılımlılık, emanete riayet, sözünde durmak gibi erdemlerdir. İmam Mâturîdî'ye göre adalet birkaç anlama gelir, en açık ve doğru anlamı ise “bir şeyi ait olduğu yere koymaktır.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönlerle İmam Maturidi”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, s. 57; Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 125.

⁴⁸⁸ Aslan, İbrahim, “Maturidi'nin Ulûhiyet Tasavvuru”, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara s. 44.

⁴⁸⁹ Karaman, Hüseyin, “İslâm Ahlakında Temel Erdemler”, *İslâm Ahlakı Esasları ve Felsefesi*, s. 207.

⁴⁹⁰ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 360-361.

Örnek olarak Bakara sûresinde “*Kimseden fide alınmaz, o gün inkârcılara herhangi yardım da bulunmaz*”⁴⁹¹ ayetinde “adl” kavramının “fide” anlamına geldiğini söyler.⁴⁹² Başka bir ayette ise “*...Bir yazıcı aranızdaki borçlanmayı tarafsız olarak kaydetsin...*”⁴⁹³ buyrulmuştur. Bu ayette zikredilmiş olan “adl” kelimesi tarafların anlaştığı miktarda ilave ve eksiltme yapmamak anlamında gelir. “Adl” kavramının anlamı ise her şeyi yerli yerine koymaktan ibaret olduğunu söyler.⁴⁹⁴ Mesela: “*Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin*”⁴⁹⁵ ayetinde “müşterek söz”⁴⁹⁶ cümlesini adil kavramıyla tanımlar. Müşterek söz, Allah’ı tanımaktır, tevhittir ve bu da adalettir. Adalet ise sözlükte bir şeyi ait olduğu yere koymak anlamına geldiğini söyler. Kulluk ve tevhide sadece Allah’a tahsis etmektir.⁴⁹⁷ Yani burada kulluğu sadece Allah’a tahsis etmekle İmam Mâturîdî, bir şeyi yani kulluğu, ait olduğu yere yani Allah’a tahsis etmeyi bu adalet kavramıyla tanımlar. Bu örneklerle İmam Mâturîdî’ye göre, adalet kavramı bir şeyi ait olan yerine koymaktan ibarettir. Mesela İmam Mâturîdî, Hasan el-Basri’nin adaletle ilgili şöyle yorumlarına da yer verir: “Adl kelimesi, her çeşit iyi ve hayırlı amel anlamına” geldiğini söyler.⁴⁹⁸

Kur’ân’da adaleti emreden birçok ayet vardır. Onlardan birkaç tanesine değinelim: Allah “*...insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder*”⁴⁹⁹ veya “*Allah adaleti ve ihsanı emreder*”⁵⁰⁰ “*Ey İman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şehitlik eden kimseler olun!*”⁵⁰¹ İnsanlar arasına herhangi bir işe veya hükme sahip olan kimse emanete de sahip olmuştur ve onun emaneti ehline vermesi

⁴⁹¹ Bakara 2/48.

⁴⁹² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 360-361.

⁴⁹³ Bakara 2/ 282.

⁴⁹⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 237.

⁴⁹⁵ İmran 3/64.

⁴⁹⁶ İmran 3/64.

⁴⁹⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 360-361.

⁴⁹⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. V, s. 119.

⁴⁹⁹ Nisa 4/58.

⁵⁰⁰ Nahl 16/90.

⁵⁰¹ Maide 5/8.

gereklidir. Bu konuda bazı hadisler de nakledilmiştir: “Herhangi bir kişi şu işlerden bir hakkında az veya çok yetkili olur da adaletli davranmazsa Allah mutlaka onu yüzüstü cehenneme atar.”⁵⁰² İmam Mâturîdî adalet kavramını “*Adaletli olun, bu takvaya daha uygundur.*”⁵⁰³ ayetine dayanarak takva kavramıyla da tarif eder. Yani adil olun, adil olmak ise takvadır. Adalet takvanın ta kendisidir.⁵⁰⁴

3. ŞECAÂT

Şecaât kavramı sözlükte cesaret, yiğitlik ve kahramanlık anlamına gelir. Ahlâk kitaplarında ise insan öfkelendiği zaman akılla hareket etmesine şecaat denilir. Çünkü kendi öfkesini yenmek cesaret gerektiren bir durumdur. Şecaât kavramının bağlamı ilgili olarak hamâset, basalet, batulet, cürret, mürüvvet kavramları da kullanılır.⁵⁰⁵

Cesaret, kendi nefisini kontrol altında tutmaktır. İnsan tabiat olarak kötülük ve şehvetlere meyillidir. Nefis insanı, şeytanın telkinleriyle beraber insanın aklını ve kalbini meşgul eder. Bu gibi zor durumlarda bu duygulara karşı durabilmek için zor bile olsa mücadele etmek gerekiyor. İnsan her zaman nefsiyle mücadele edip onunla savaşmalıdır. Onunla savaşabilmesi için de cesaret gerektirir. Mesela nefis hakkında biz “Nefsin Heveslerine Hâkimiyet” adlı ayrı bir başlık altında geniş bir şekilde bu konuya değindik. Bazen nefis üstün gelir de insan gaflet, şehvet ve isyana düşebilir. Bu hâlden dönünceye kadar nefis üzerinde çalışmak şarttır. Allah bununla ilgili Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*Bize itaat uğrunda mücahede edenlere, (iç ve dış düşmanlarla savaşanlara) gelince, elbette biz onlara (bize götürecek) yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyilik yapanlarla beraberdir (daima onlara yardımcıdır.)*”⁵⁰⁶ İmam Mâturîdî, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: “Öyle insanlar doğru yolu, dini, hidayeti ve Allah rızasını

⁵⁰² Buhari, “Ahkam”, 8; Müslüm, “İman”, 227.

⁵⁰³ Maide 5/8.

⁵⁰⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. IV, s. 182.

⁵⁰⁵ Çağrı, Mustafa, “Şecaat”, *DİA*, c. 38, s. 403-404.

⁵⁰⁶ Ankebut 29/69.

kazanmak için kendi nefsi ve şehvetiyle bu dünyada mücadele edenleri ve nefisini korumak için çaba gösterenleri Allah doğru yola yönlendirir.”⁵⁰⁷

Bir başka anlamda ise cesaret, kendi öfkesini yenmektir. Bu konuya da geniş bir şekilde “*Öfkeye Hâkimiyet*” bölümünde yer verdik. İmam Mâturîdî kendi tefsirinde öfkeyi şöyle yorumlar: “Öfke, bir hüznün ve kızgınlık arasında sallanır gibi bir hâldir. İnsan ondan daha büyük olana hüznün duyar, ondan küçük olana kızar. Öfke ne hüznün, ne de kızma arasında bir hâldir. Kendi öfkesini yenen ve kontrol altında tutabilen insanlarla ilgili İmam Mâturîdî Hz. Peygamber’in şu hadisini zikretmektedir: “Kim kendi öfkesini yenebiliyorsa ve bunu kontrol etmeye muktedir ise Allah o insanı emin kılar ve imanını güçlendirir.” Allah onları kendi içlerinde olan hüznüne ve öfkelerine galip geldikleri için onları metheder.⁵⁰⁸

Üçüncü anlamda ise cesaret kendi vatanını korumak ve düşmanlara karşı durabilmektir. Allah Kur’ân’da “*Mü’min iseniz onlardan korkmayın, benden korkun*”⁵⁰⁹ buyurmaktadır. Yani Allah’ın emrine muhalefet etmekten korkun. Düşmanlardan hiç korkmayın. Asıl cesaretin temeli imandadır. Çünkü Allah’a iman artınca, insan daha cesaretli olur. İnsanın cesareti imana bağlıdır. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “*Birtakım insanlar onlara ‘İnsanlar size karşı asker toplamışlar onlardan korkun’ dediler de bu onların imanlarını artırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir’ diye cevap vermişlerdir.*”⁵¹⁰ İmam Mâturîdî bu ayette müminlerin imanlarını arttıran düşmanların sözleri değil, Hz. Peygamber’in sözleridir diye tefsir etmektedir. Onun onlara vadettiği nimetler onların imanlarını arttırıp, cesaretleri, moralleri ve dayanma güçleri savaştan öncekinden daha çok arttırdı anlamı da verilmektedir. Onların

⁵⁰⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 246.

⁵⁰⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 470-472.

⁵⁰⁹ Al-İ-İmran 3/175.

⁵¹⁰ Al-İ-İmran 3/173.

imanlarının kuvvetini, sağlamlığını, tasdikini arttırdı anlamına da gelmektedir. Onların imanlarını arttırdı, düşmana karşı gösterdikleri cesaretin Rablerine tam ve kesin bir şekilde güvenmeleri ve peygamberlerinin çağrısına koşmaları, bu daveti kabul etmelerini arttırdı.⁵¹¹

Yani yukarıda zikredilmiş olan yorumları incelediğimiz zaman, insanın cesaretini imanın desteklemekte olduğunu görüyoruz. Çünkü Allah’a iman güçlü olduğu zaman, Allah’a dayanma, tevekkül etme ve güvenme gücü artmaktadır. İnsan kendini daha güçlü hisseder ve onun destekçisi Allah olduğunu bilir. İmam Mâturîdî, Hz. Peygamber’in sözleri onların imanlarını arttırmış olarak yorumlamaktadır. Bizim kanaatimize göre bu da bir gerçektir ki insanın imanını arttırmak ve güçlendirmek için bir kıvılcım olmaktadır. Hz. Peygamber’in sözleri, sünneti, hayatı, hadisleri ve onun adabı, Allah’ın yolundan gitmek için bizim için bir kıvılcımdır. Ve bu yüzden onun sözleri müminlerin imanlarını arttırıp, cesaretlerini güçlendirmiştir. Tevekkül de onların cesaretlerine destek vermektedir. Mümin tüm kalbiyle Allah’a güvendiği zaman cesaretli ve kararlı olur. Tevekkül kavramını da “*Tevekkül*” bahsinde inceledik.

4. İFFET

İffet insanın nefsinin içinde olup onun şehvetlerine engel olan bir kalkandır.⁵¹² Kur’ân’da iffet kavramı hayâ, vakar, onur korunması,⁵¹³ kendine has olmayan mala el uzatmaması,⁵¹⁴ ırz ve namusun korunması⁵¹⁵ olarak zikredilir.⁵¹⁶

İmam Mâturîdî hayâ ve vakar anlamına gelen iffet kavramını Hz. Peygamber’in şöyle bir hadisiyle açıklamaktadır: “Allah gönlü tok olanı zengin yapar, iffetli davrananın da

⁵¹¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 530.

⁵¹² İsfehani, Ragıb, *el-Müfredat fi garibi’l-Kur’ân*, (thk. Muhammed Seyyid Keylani) Beyrut, s. 339

⁵¹³ Bakara 2/273.

⁵¹⁴ Nisa 4/6.

⁵¹⁵ Nur 24/33; Casiye 45/23.

⁵¹⁶ Demirci, Muhsin, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, İFAV Yayınları, 2013, s. 114.

saygınlığını arttırır”⁵¹⁷ Burada iffetli olan, yani hayâ sahibi olan insanlar tevazu ve teslimiyet halinde olurlar, yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler, onlar uyumlu ve hazımlıdır.⁵¹⁸ İnsanlar onları gördükleri zaman zengin olduklarını zannederlerdir. Hâlbuki onlar zahirî olarak zengin değil, gönülleri itibariyle zengindir. Asıl hayâ ve iffetli Müslüman böyle olmalıdır.

İnsanın gayr-i meşru ilişkilere girmemek ve kendi iffetini koruyabilmek için, Allah insanlara evlilik emrinde bulunmuştur. Allah Nur süresinde şöyle buyurmaktadır: *“Evlenme imkânını bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar.”*⁵¹⁹ Bu ayetin yorumunda İmam Mâturîdî, iffetlerini korusunlar olarak zikredilen ifadeyi, iffetli olmayı istesinler olarak tefsir etmektedir. Yani evlenme imkânı bulamayan kişi Allah’tan ihtiyaçlarını giderecek zenginlik verinceye kadar kendisini zinadan alıkoyan ve kendisini iffetli kılan sebepleri arasın, diye yorumlamaktadır. İffetli olabilmek için birçok yol vardır ve onlardan birincisi evliliktir. Bununla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeteniniz hemen evlensin! Çünkü o gözü daha iyi sakındırır ve iffeti daha iyi korur. Kimin de gücü yoksa o zaman oruç tutsun. Çünkü oruç onun için kalkan olur.”⁵²⁰ İkincisi ise istek gücüdür, yani iffeti koruyabilmek için Allah’tan yollar istemeli ve kendisi yollar aramalıdır. Yani Allah onu zengin kılanı kadar, gerekli sebepleri arasın ki zinaya düşmesin.⁵²¹ Bir hadiste iffetle ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Kim iffetli olmak isterse Allah onu iffetli kılar.”⁵²² Bu hadise baktığımız zaman istek gücünün ne kadar güçlü olduğunu görüyoruz. Yani pozitif düşündüğümüz zaman her şey pozitif olacak ve buna dayanarak yol ve kapılar açılacak, eğer negatif olarak düşünürsek her şey negatif

⁵¹⁷ Tahavi, Şerhu ma’ani’l-asar, c. IV, s. 372.

⁵¹⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 222-223.

⁵¹⁹ Nur 24/33.

⁵²⁰ Buhari, “Savm”, 10; “Nikâh”, 2; Müslim, “Nikah”, 1, 3; Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.IX, s.180.

⁵²¹ Maturidi, *Te’vilat*, c. IX, s.180.

⁵²² Ahmed.b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 3; Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.IX, s. 180.

olacaktır. İmam Mâturîdî ayette zikredilen “velyste‘fiv” kelimesini, nikâh imkânı bulamayanlar iffetli olmak için çabalsın şeklinde anlaşılması mümkün olabileceğini demektir.⁵²³

Kur’ân’da iffet anlamına gelen başka kelimeler de vardır. Onlardan bir tanesi “h-s-n” kökünden türeyen kelimelerdir. Mesela bir ayette Hz. Meryem’le ilgili zikredilmiş ayette “ahsanet” olarak zikredilmektedir. Kendi iffetini korudu anlamına gelir. Mesela arapçada “imraatun hasanun” ifadesinin anlamı iffetli kadın demektir. “Muhsanetün” ise iffeti kocası tarafından korunmuş olan kadın demektir. “Nisvatun Hasinatun ve Havasın” iffetli kadınlar anlamına gelmektedir.⁵²⁴ Müminün sûresinde, müminlerin niteliklerinin zikredildiği ayetlerde, İmam Mâturîdî, “*kendi tenasül azalarını korurlar*” ifadesini “*iffetlerini korurlar*” olarak tefsir etmektedir.⁵²⁵

III. II. İNSANIN HAYATINA ZARAR VEREN KÖTÜ HUY VE DAVRANIŞLAR

1. HASET

Haset, bir kimsenin elindeki nimetin ondan alınmasını ve çıkmasını arzu etmektir.⁵²⁶ Bazen bu istekle beraber, onun elinden alınması için çalışmada da bulunur.

Rivayete göre, mümin gıpta eder; münafık ise, haset eder.⁵²⁷ İmam Şafiî haset

⁵²³ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. X, s. 180.

⁵²⁴ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. IX, s. 418.

⁵²⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. X, s. 17.

⁵²⁶ Haset, insanların çoğu arasında yaygın olan bir tepki halidir. İki çeşittir: Kişinin herhangi bir nimet konusunda, başkasını kendisinden daha üstün görerek, onun kendinde olmasını; sahip olandan da gitmesini isteyerek, hoşlanmadığını ortaya koymasındır. Bu tür haset dinen yasak, haram ve kötü olanıdır. İkincisi, kişinin herhangi bir nimet konusunda, başkasını kendisinden daha üstün görerek, onun kendinde de olmasını arzulaması, fakat sahip olandan gitmesini istemeyerek, hoşlanmadığını ortaya koymasındır. Bu tip hasede imrenme denir, yasak olmadığı gibi, hayırlı ve iyi işlerde teşvik edilmiştir. (Necati, Osman, *Hadis ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2008)

⁵²⁷ Ragib İsfahani, *el-Müfredat fî Aribi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kelam Daru's-Şamiyye, c. I, s. 234.

hastalığının, insanın alçak yapısından olduğunu söyler. Haset duygusu, insanın doğru tabiatından uzak durmadır. Aynı zamanda haset, insanın yapısına karşı gelen bir şeydir. Haset, insanın karakter temelini bozuk ve aklının zayıf olmasıdır. Haset eden insan büyük bir hüznün halinde olup, her zaman rahatsızdır olarak tarif eder.⁵²⁸

İmam Mâturîdî'ye göre haset kavramı bir kimsenin, kendisinde olmayan bir şeyin başkasında olduğunu görmesi ve bunu çekememesidir veya benzerini kendisi için istemesidir.⁵²⁹ Veya kendisinde olmayan bir şeyi başkasında görüp, o şeyin başkasının değil kendisinin olmasını temenni etmesidir.⁵³⁰ Bununla ilgili bir ayetten örnek getirir:

*“İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felaket gelirse, ‘Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunamadım’ der. Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, ‘Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim’ der.”*⁵³¹

Bu ayetin yorumunda münafıklar ve münafık sıfatları taşıyan insanlar müminler üzerine bir musibet geldiği zaman sevinip mutlu olduklarını söyler. Yani bununla aynı zaman şunu da göstermek istiyor ki, haset hastalığı münafıklara ait bir hastalıktır. Çünkü gerçek mümin birisi kendisiyle ve bir diğeriyle sevgi bağı bulunan kimseye musibet gelirse o kişi üzülür ve elem hisseder. Yani kaygıyı paylaşır ve kendisi de bunu hissedip ona destek vermeye çalışır. Allah müminlere bir musibet verdiği zaman sözü edilen münafıklar sanki aralarında hiçbir sevgi ve sohbetin bulunmadığı kimselermiş gibi üzülmeyerek aksine sevinirler. Eğer onlara Allah’tan ganimetten bir pay erişirse, onlar da

⁵²⁸ Şafii, Muhammed b. İdris, *Tefsir İmam eş-Şafii*, Daru't-Tedmiriyye, 2006, c. III, s. 1471.

⁵²⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VI, s. 498.

⁵³⁰ Maturid, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 209.

⁵³¹ Nisa 4/ 72-73.

keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim derler, yani ganimetten büyük bir pay alsaydık derler.⁵³²

*“Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin.”*⁵³³ Haset türüne giren bir davranış da “temenni”dir. Temenni iki anlam içeriyor. Birinci anlam, başkasındaki iyi duruma bakıp temennide bulunan kişi o iyiliğin kendisine de verilmesi gerektiğine dair bir beklenti içine girmek suretiyle o şeyi kendisine değil de başkasına verdiği için sanki Allah’a sitemde bulunmaktadır. İkincisi ve en önemlisi, temennide bulunmakla insan, kendisine verilen diğer pek çok nimeti gözardı ederek onları hafife almış demektir. Bu açıdan bakıldığında zaman temenni hasetten daha da kötüdür. Çünkü haset birinde bulunan iyiliğin aynısından kendisinde de bulunmasını istemek iken, temenni iki yönlü bir talep olup o nimetin öncelikle karşı taraftan alınmasını ve ardından kendisine verilmesini istemektir.⁵³⁴ Hatta İmam Mâturîdî temenni hastalığı sahibi olan kişi başkalarında gördüğü nimetin kendisine verilmesini istemesiyle bitmeyip, o kişilerin sahip olduğu dini fazilete, yaratılış yönüyle ortaya çıkan çeşitli üstünlüklere ve diğer bütün faziletli davranış türlerine kadar varacağını söyler.⁵³⁵ Temenniyle ilgili İmam Mâturîdî *“Allah sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin”* ayetinin tefsirinde kişi kardeşinin malını, karısını, evini ve ona ait olan tüm olan herhangi bir şeyi elde etmeyi temenni etmemesi gerektiğini söyler. Ancak öyle bir nimet sahibi olan birisini gördüğü zaman *“Allah’ım bana da bunu lütfedip ver”* ve arzu ettiği şeyleri gıpta ile istemelidir.⁵³⁶

İmam Mâturîdî, dini işlerde bir kimsenin seviyesinin, diğer insanlardaki ilim, zühd ve benzeri hususlardaki seviyesi kadar olması temenni etmesini Allah’ın yasakladığını

⁵³² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 252-253.

⁵³³ Nisa 4/32.

⁵³⁴ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 205.

⁵³⁵ Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 206.

⁵³⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.

söylüyor. Çünkü özenilen kişi birçok zorluklar görüp, çaba sarf edip nefsin hoşlanmayacağı şeylere katlanarak bu mertebeye ulaşmıştır. Dünyevi taraftan da aynen bunun gibi, kardeşinin malını, eşini ve tüm zenginliklerini temenni etmesidir. İmam Mâturîdî temenniye Allah'ın insana verdiği nimetlere nankörlük ve O'nun verdiği hükmüne rıza göstermeme olduğunu söyler. Temenni ve özenme kıskançlıktan daha ürkütücüdür. Çünkü kıskançlık nimetin ötekenden uzaklaştırılmasını, alından alınmasını istemektir, temennide ise hem bu anlam vardır, hem de kendisinin o nimet sebebiyle başkasına üstün kılınmasını istemek söz konusudur.⁵³⁷

Eğer insanda bu temenni hissi varsa ve ondan vazgeçemiyorsa İmam Mâturîdî buna şöyle bir çözüm var olduğunu söyler. Kişi başkasına verilen bir nimeti gördüğü zaman ve o anda onun nefsi bunu temenni ederse, o zaman bu kişi dua etmeli ki, ta ki belâ ve ceza yerine nimet olmaya devam etsin.”⁵³⁸

İmam Mâturîdî, Allah bazen nimetleri insanın üstünlüklerinden değil sınamak için bir imtihan olarak verdiğini söyler. Bu yüzden insan başkasının malına bakıp göz dikmesin. Çünkü bu malın niçin verildiğini bilmez. İnsanın aklı çoğu zaman sınanmak için değil, ikram edilmek için gündemde tutulmasını ister. İnsan kardeşinin bu lütfâ sahip olduğu gördüğü zaman, her şey benim olsun temennisinde bulunmasın. Ve bilsin ki erkeklerin elde ettikleri sadece çalışmakla veya kadınların elde ettikleri de çalışmakla olur. Yani insan çalışıp bunu kendisi kazansın, sadece temenni edip te kendine zarar ve Allah'tan ceza elde etmesin. Yani insan gayret etmeli ve elbette tembellikten kaçınıp kendisi hareket etmeli ve çaba göstermelidir.⁵³⁹

⁵³⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 149.

⁵³⁸ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 150.

⁵³⁹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 151.

Kıskançlık⁵⁴⁰ aynen haset gibi olduğu için İmam Mâturîdî, kıskanan kimse kıskandığı kişinin dünyadaki bir konuma sahip olursa ona kötülük yapmaya gücü yetmeyeceğini ve ondan sadece gelen kötülük, gözünün şerrinden olabilir, yani nazar dokunabileceğini söyler. Yine İmam Mâturîdî, haset etkinliği kıskanılan kimsedeki nimetlerin yok olmasını ve mutluluğunun ortadan kalkmasını istemekten ibaretten olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın sezilmez kudretiyle bazı gözlerde esrarengiz bir etkinlik yaratması da mümkündür, bu etkinlik gözlerin bakıp da güzel telakki ettiği nimetlerin yok olmasını ve kişinin sahip bulunduğu mutluluğun ortadan kalkması sonucu yaratabildiğini söyler. Bu yüzden Allah bu gözün şerrinden kurtulabilmek için, insanın O'na sığınmasını emrediyor. Allah bu tür fiillere insan bilgisini ulaşamayacağı zarar ve yararları yerleştirmiştir. İnsanlar yönelip baktığı takdirde kısa bir zaman içinde gökle yer arasında bulunan birçok şeyi algılayabilen göz organına yerleştirmiş ilâhî hikmeti anlamak isteseler buna muktedir olamazlar.⁵⁴¹

İkinci olarak İmam Mâturîdî kıskananın kapıldığı haset olgusunun entrikalara ve fitnelere yol açacak çeşitli faaliyetlere sebep teşkil etmesidir ki bunlar aslında basit faktörler durumunda bulunmalarına rağmen sonuçta bozgunculuk meydana getiren hususlara başvurma şeklini alabildiğini söyler. Allah münafıkların niteliği hakkında şöyle buyurmuştur: *“Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır, kendilerinden sakının.”*⁵⁴² Allah yılgınlık ve zaaflarına rağmen münafıklara karşı dikkatli olmayı emretmiştir. Yine Allah *“Şeytanın hile ve tuzağı kesinlikle zayıftır”* buyurduğu halde şerrinden sığınmayı de emretmiştir. Haset edenin durumu da bunun gibidir.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Kıskançlık davranışı bir yönüyle cimrilik ve bencillik davranışıyla örtüşür. Çünkü bir anlamıyla kıskançlık, elden kaçırmak ve yoksun kalmak korkusuyla işlevsel bir davranıştır. Kıskanan insan başkasında olanı kaybetmesi veya zarar görmesi pahasına da olsa isteyebilmektedir. Adler, kıskançlığın temelinde derinliğine ve güçlü bir aşağılık duygusu yattığını söyler. (Yılmaz, Sema, “Dini Davranışlar ve İnançla İlişkiler”, *Din Psikolojisi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2012, s.160.)

⁵⁴¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 658.

⁵⁴² Münafikun 63/14.

⁵⁴³ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 658.

2. İSRAF

İsraf, her ne kadar infak veya harcama konusunda olsun, insanın yaptığı herhangi bir işte haddi aşmaya denir.⁵⁴⁴

İmam Mâturîdî israf kelimesini, bir şeyi çok yapmak ve haddi aşmak anlamına geldiğini söyler.⁵⁴⁵

İsraf,⁵⁴⁶ tayin edilen sınırı aşmaktır.⁵⁴⁷ Buna delil olarak Mâturîdî, birkaç ayet zikretmektedir. Allah Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*İsraf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”⁵⁴⁸ Başka bir ayette ise “*O iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler, harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur.*”⁵⁴⁹

Elbette israfın en büyük olan tarafı da, çok yemek ve aşırı yemek tüketmektir. Bununla ilgili İmam Mâturîdî şu ayetin yorumunda şöyle söyler: “*Yiyin için fakat israf etmeyin*”⁵⁵⁰ yani yiyin, için fakat bunun sınırını koruyun ve haddi aşmayın anlamına geldiğini söyler, bu ayet fazla yemek yemeyi yasaklamaktadır. Şüphesiz Allah israfı ve haddi aşmayı sevmez.

Bir ayetin yorumunda İmam Mâturîdî, Lut kavmiyle bağlı olan bir konuda, israf hakkında şöyle yorumda bulunmuştur. “*Çünkü siz, kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz haddi aşan bir topluluksunuz.*”⁵⁵¹ Buradaki israf

⁵⁴⁴ Ragib İsfahani, el-Müfredat fî Aribî'l-Kur’ân, c. I, s. 407.

⁵⁴⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VII, s. 39.

⁵⁴⁶ Rus yazarlardan olan Lef Tolstoy kendi eserinde israfla ilgili şöyle der: “Sokrates, acıkmadan sadece iştah veya lezzet için yenilen rızıktan uzak durmuştu ve kendi öğrencilerini de aynısını yapmaya tavsiyede bulunuyordu. Sadece beden için değil, insanın ruhu için de fazla yemek tüketmek zararlıdır ve karnı fazla doymadan masadan kalkmak gerektiğini tavsiye ederdi.” (Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Pritçi, Skazki, Aforizmi*, İzdatelstvo Amrita-Rus, Moskva 2009, s. 208-209)

⁵⁴⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c.V, s. 251.

⁵⁴⁸ En’am 6/141.

⁵⁴⁹ Furkan 25/67.

⁵⁵⁰ A’raf 7/31.

⁵⁵¹ A’raf 7/81.

kelimesi, bir şeyi çok yapmak ve haddi aşmak anlamına geldiğini söyler. “O iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler, harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur.”⁵⁵² Bu ayette geçen “*katr*” fiili kısmak demektir, *israf* ta çok yapmak anlamına gelir. Çünkü ayetin sonunda “*Bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur*” buyurmaktadır. İsrâf bir şeyi çok yapmak olduğuna göre, Lut’un kendi kavmine müsrif demesi, o ahlaksızlığı çok yaptıklarından ve haddi aştıklarından dolayıdır. İmam Mâturîdî “*müsrifun*” kelimesini üç farklı anlamda yorumlar. Birincisi bir fiili çok yapmak anlamına gelir. İkincisi Allah’ın verdiği nimetleri zayi etmeleri anlamına gelir. Çünkü Allah Lut kavmine bir nimet ve lütuf olarak eşler vermiş, ancak onlar Allah’ın kendilerine verdiği nimetlere şükretmemişler. Bunun aksine onları bırakmışlar, onların yerine olmaması gereken şeyleri koymuşlardı. Bu fiil onların yaptığı israfı gösterir. Üçüncüsü, israf kendileri için tayin edilen sınırı aşmaktır, onlar da o sınırı aşmışlardı.⁵⁵³

Başka bir ayetin yorumunda İmam Mâturîdî insanların haram kılınmalarını ve Allah’ın verdiği nimetlerden faydalanmayı terk etmelerini yasaklamaktadır. Allah’ın helâl kıldıklarını haram saymak, O’nun verdiği nimetlerden yüz çevirmek ve haddi aşmaktır. Çünkü Allah israfı ve haddi aşmayı sevmez.

Yani İmam Mâturîdî’nin anlattıklarına göre her israf fazlasıyla bir şeyi yapmak, tüketmek ve haddini aşmaktır. Her şey makul bir oranda tüketilmeli ve kullanılmalıdır. İsraftan vazgeçebilmek için sadece bir hap alımıyla olmaz, egzersiz gibi bunu bir alışkanlığa getirmek gerekir. Ancak bunun ilk temeli de bilgide, ilk olarak israf insanı ne hâle getirdiğini ve Allah’ın bunu neden sevmediğini araştırıp bilgi edinmek gerekir. İmam Mâturîdî buna çok önem gösterir ve ona göre ahlâkın ilk temeli bilgidedir. Elbette

⁵⁵² Furkan 25/67.

⁵⁵³ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV, s. 489.

değişim ve gelişime ilk yol kişinin kendi özelliklerinin farkında olmasıdır. Bilmek, değişim ve gelişime giden yolu başlatsa da tek başına yeterli değildir. Elbette bilinen şeyin teoriden pratiğe, kuvveden fiile dönüştürülmesi de aynı ölçüde gereklidir. İsrâf zararlarının bilgisine sahip olan birisi artık bu aşamada kendisini bu eğilimlerden kurtaracak çizgiye çekmelidir. İmam Mâtûrîdî'ye göre, insanı yükselten ve erdeme ulaştıran bir asıldır. *Kitabu't-Tevhid* kitabında *Sefeh* terimini kullanır, buna göre *Sefeh* hikmetin zıddıdır. Bilgisiz ve beyinsizce iş yapmayı, hareket etmeyi ifade eder. Hikmet ise bilgi ve fiili birlikte içerir. Bilerek, şuurunda olarak iş yapmak demek olan hikmet, bilgi ve ahlâkın bir ahengi olarak karşımıza çıkar. İmam Mâtûrîdî fiilin bilgiye uygun olmasını ve bilginin kişiyi fiile sevk etmesini vurgular. Bilginin yöneleceği yer ve gayesi fiildir. İnsan fiilleri açısından kemale ve erdeme ancak bilgi doğrultusunda ulaşabilir. Onun sistemine göre ilk önce bilgi, sonra fiil gelir.⁵⁵⁴

Akıl davranışımızda egemen olursa davranışlarımız güzelleşir ve gelişir. İradenin önceliğinde bilgi ve eylem bizi kötü davranışlardan alıkoyar. Kişi kendi eksiklerini bizzat bildiği ve farkında olduğu ölçüde değişim açısından başarıya ulaşabilecektir. Çoğu insan bu bilişten uzaktır. Böylesi bir biliş ve farkındalık sürecinde yetersizlik gösteren kişilerin kendilerine iyi ve aklî olanı hatırlatacak birine dayanmaları ve böylesi bir uyarı imkânı karşısında kızgınlıktan çok teşekkür etmeleri gerektiği söylenebilir.

3. FUHUŞ

İmam Mâtûrîdî'ye göre *fahş* kavramı kötülükte haddini aşmak,⁵⁵⁵ haram kılınan her şeyi yapmaktır,⁵⁵⁶ "*fuhuş*" ise zina yani gayr-i meşru ilişkiyi yapmaktır. İki türlü

⁵⁵⁴ Özcan Hanifi, *Maturidi'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1983, s. 165; Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, s. 222.

⁵⁵⁵ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IV, s. 401.

⁵⁵⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IV, s. 400.

fuhuş vardır ya açık veya gizlidir. Açık olan fuhuş dış organlarla yapılan, gizli fuhuş ise kalple düşüncelerle yapılandır. “Fahiş” aklen ve dinen çirkin olan her şeydir.⁵⁵⁷

Fuhuş filinden olan zina ile ilgili Allah, Kur’ân’da insanları uyarak zinaya yaklaşmasınlar diye şöyle buyurmaktadır: *“Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”*⁵⁵⁸ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda zinanın mübah kabul edilmesi hâlinde hikmet ve ilme ulaşılan bilgilerin yok olması söz konusu olduğunu söyler. Zinanın hikmet açısından iğrenç ve hayâsız bir iş olduğunu vurgular. Allah bununla ilgili Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: *“Allah çirkin işleri emretmez.”* Çünkü eğer çirkin iş olmasaydı sadece *“Allah emretmez buyururdu.”* Adam öldürmenin haram kılınmasında, bu âlemin yaratılış amacının yok olması söz konusudur. Allah evlat öldürme hakkında onun büyük bir günah olduğunu haber vermiştir. Bu durum akıl yönünden çok büyük bir hatadır. Zina hakkında çirkin iş anlamına gelen “fahişeten” kelimesini kullandı. Fahişe, akıl ve hikmet bakımından çirkin ve iğrenç işlemdir. Allah adam öldürme hakkında israf etmemeyi belirterek “öldürmede haddi aşmasın”⁵⁵⁹ buyurdu. Zinaya yaklaşmayın mealindeki *“vela takrabu’z-zina”* cümlesinin zina etmeyin çünkü o çirkin iştir veya zinaya götüren sebeplere yaklaşmayın anlamına geldiğini söyler. Zinaya yaklaşma yani zinanın kendisini yasaklamaya ihtimali olduğu gibi, öpmek, dokunmak ve benzeri zina sebeplerini yasaklama ihtimali vardır. Bir hadiste bu hususla ilgili şöyle belirtilmiştir:⁵⁶⁰ *“İki göz zina ederler, iki el zina ederler, cinsel organ da bunları hepsini ya tasdik eder ve ya yalanlar.”*⁵⁶¹

Aslında tarihe baktığımız zaman fuhuş her yerde ve her zamanda yaygındı. İslâm bunu engellemek için ve bu çirkin davranışları bitirebilmek için belirli cezalar uygulamış

⁵⁵⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV, s. 400.

⁵⁵⁸ İsra 17/33.

⁵⁵⁹ İsra 17/33.

⁵⁶⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VII, s. 39.

⁵⁶¹ Buhari, “İstizan”, 12; “Kader”9; Müslim, “Kader” 21.

ki insanlar cezanın verildiğini görüp fuhuş işlerden uzak olsunlar. Bununla ilgili geniş olarak İmam Mâturîdî bir ayetin tefsirinde şöyle söyler: “İslâm’ın başlangıç döneminde halkın bir türü için zinanın ilk cezası olarak evlerde hapsedilmeyi koydu.”⁵⁶² Başlangıçta zina halkın bir kısmında açıktı, onunla dünyevi menfaat elde ediyorlardı ve bu cariyelere uygulanıyordu. Allah bununla ilgili şöyle buyurmuştur: “*Cariyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın.*”⁵⁶³ Zina o derece açık duruma gelmişti ki yollarda Müslüman olduklarını görmezden gelerek hür kadınlarla şakalaşıyorlardı. Bunun üzerine Allah şu ayet indirmiştir: “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle dış giysilerini üzerine bürünsünler. Bu tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır.*”⁵⁶⁴ O zaman cariyelerin durumu bu olunca, ortalıkta çok göründükleri için veya sesleri çok duyulduğu için zinaya düşme korkusu kendilerine galip geldi. Hür kadınlara da aynı şekilde bu korku galip geldi. İşte bu öyle bir manadır ki nefsânî meyilleri kabaran ve akıbeti hakkında az düşünen kimseyi alçaltacak ve kendisini ayıplayacak işlere sevk eder. Aslında bu şehvet duygusu insanların hepsinin yapısında var edilmiştir. Bu sebeple başlangıçta Allah onun cezasını hafifleterek hapis ve evlerde dışarı çıkmama şeklinde belirledi. Sonra insanlar bu zorluk çekip bu durum gözlerinde büyüyünce cezaya sopayla dövmeye çevrildi. Allah katındaki kötülük derecesinin büyüklüğünü anlamaları ve aynı fiilden kaçınmaları için zinanın yerilmesi gereken bir suç olması sebebiyle onu yapana had cezası verdi. Bazı durumlarda da zinanın cezası recm olarak belirlendi. Recm cezasının uygulanacağı durum öyle bir hâldir ki, bütün mazeret yolları onda yok olur, bütün şüpheler ortadan kalkar.”⁵⁶⁵

⁵⁶² Alaetdin es-Semerkandi şöyle diyor: Halkın bir türünde İslâm’ın ilk zamanlarda zinanın cezası evlerde hapsedilmek, bir türünde de dil ile eziyet vermek, bir türünde sopa atmak, recmedilmek şeklinde belirlenmişti. Başlangıçta, nihai cezai belirlememiş, sadece bu mertebelere göre teşri’ kılmıştır. (Semerkandi, *Şerhu’t-Te’vilat*, vr.151b.)

⁵⁶³ Nur 24/33.

⁵⁶⁴ Ahzab 33/59.

⁵⁶⁵ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 72-73.

Başka bir ayette Allah “*Kötülüklerin açığına ve gizlisine yaklaşmayın*” diye buyurmaktadır. İmam Mâturîdî bu ayetteki olan “*fevahiş*” kavramı da zina manasına geldiğini söyler. Kötülüklerin açık olanı da, yani kadınlarla konuşmak, oturmak ve kaynaşmak anlamına geldiğini söyler. Gizli olanı da zina olduğunu da söyler. Yani şunu söylemek istiyor ki onlar kadınlarla birlikte oturup kalkıyorlar, ancak herkesin önünde onlarla ilişkide bulunmuyorlar, yalnız kaldıklarında onlarla zina ediyorlardı, yaptıkları bu eylem ayetle onlara haram kılındı.⁵⁶⁶

Kötülüklerin açık olanı dış organlarla yapılan zina, gizli olanı ise kalple, düşüncelerle olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber bununla ilgili şöyle buyurmuş: “*Gözler zina eder, eller de zina eder.*”⁵⁶⁷ İmam Mâturîdî gizli olan zinaya bu hadise dayanarak gözün ve kalbin zinası olduğunu söyler. Çünkü bizzat görenden başkası onu bilemez.⁵⁶⁸

İmam Mâturîdî erkeklerin erkeklerle yetinip homoseksüellik hareketi içinde batan Lut kavmiyle ilgili bir ayetin yorumunda geçen “*fahişatun*” kelimesini akılda, haram kılınan bir çirkinlik anlamına geldiğini söyler. Fahiş aklen ve dinen çirkin olan her şeydir. İnsanlara Allah’tan gelen her yasakta ve her helâlde insanları denemek için Allah’tan bir imtihan vardır. Yemekte, içmekte, kadınlardan ve cariyelerden yararlanmanın helâl kılınmasında, bu âlemin devam etmesi amacı vardır. Eğer insanlar bundan yüz çevirselerdi o zaman yok olup giderlerdi. İnsanlar da helâk olduklarında nesillerinin kesileceği için bu âlem de yok olurdu. Allah insanların bünyesine, bu âlemin devamı için kendilerine helâl kılınan şeylerden yararlanmayı sağlayan şehvî arzular ve ihtiyaçlar yerleştirdi. Onlara bunu özellikle şehveti tatmin için helâl kılmadı, söylediğimiz sebeplerden dolayı helâl kıldı. Onların yapmış oldukları o çirkinliğin sadece şehveti tatmin için olduğunu haber verdi. Çünkü bunda, âlemin devamı ve bekası gibi bir şey söz

⁵⁶⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV, s. 314.

⁵⁶⁷ Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992, c. I s. 412.

⁵⁶⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV, s. 314.

konusu değildir. Dolayısıyla hakkında bir yasak bulunmasa bile o iş, aklen çirkin ve haram bir fiildir.⁵⁶⁹

Başka bir ayetin tefsirinde İmam Mâturîdî “*fahişetun*” kavramın zulmetme anlamına geldiğini söyler. “*Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlamasını dilerler.*”⁵⁷⁰ Bu Allah’ın beyanı zulmün çirkin bir iş yapmaktan farklı olduğunu akla getirmektedir. Her ikisinden de aynı şeyin kastedilmiş olması ihtimali de vardır, çünkü asi olan her insan kendine zulmetmiştir anlamına gelir, her ikisi de insana zarar vermekte ve elde edeceği mükâfatı azaltmaktadır. Çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış, bunların ikisi de kendisine kötülük etmiş manasına gelir. Allah’ın koyduğu sınırları aşanların veya aklın ve şeriatın kabul etmediğini yapmayı tercih edenlerin bu yaptıkları da çirkin bir fiildir. Bu da özellikleri anlatan zülüm anlamına gelir. Çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış ve iradesinin kendi lehinde olmayan bir fiile yöneltmiştir. Bu da hem aklın hem de dinin yasakladığı şeydir olduğunu söyler.⁵⁷¹

III. II. İNSANIN RUHÎ HAYATINA VE TOPLUMA ZARAR VEREN KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR

1. NİFAK

Nifak⁵⁷² kelimesi kısaca, yer altı geçidi veya yer altı tüneli anlamına gelir. İki taraftan çıkış olduğu için ikiyüzlü kelimesinin tam karşılığını vermektedir. Nifak fiilini

⁵⁶⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IV, s. 487-488.

⁵⁷⁰ Al-i İmran 3/136.

⁵⁷¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II s. 487-489.

⁵⁷² Kur’ân’a göre ikiyüzlü olmak, münafıklıktır. Kur’ân bu özelliği, Müslüman kişiliği ile asla bir araya getirmediği gibi, ikiyüzlü kişili üzerinde de çokça durarak, ikiyüzlülüğün insanı ne tür bir olumsuz psikoloji içine ittiğini sıkça gösterir. Dünya ve ahiret hayatının, en zararda olan bireyleri olarak bu insanları görmek, Kur’ân’a göre pek de yanlış olmayacaktır. Çünkü münafıkların ahiretteki cezaları hakkında uyarılar yapan Kur’ân, dünya hayatlarını da analiz ederken, onların ne kadar sorunlu ve korkak bir kişilik yapısına sahip

yapan insana, münafık denilir. Münafık dışarıdan bakıldığında dindar bir Müslüman olarak görünse de, kalben inanmamıştır ve aslında Allah ve peygamberin amansız bir düşmanıdır.⁵⁷³

İmam Mâturîdî'ye göre münafık, kâfirler ve müminler arasında bocalayan kimsedir.⁵⁷⁴ Onlar bolluk ve darlık durumlarında karakter değiştirirler. Kim bollukta ise onun yanında yer alır, istikrar göstermezler. Münafıklar kendi karınlarını doyurmaya ve kendi şehvetlerine taparlar. Allah'ı inkâr etmenin dışında, aldatma ve hainliklere sahiptirler.⁵⁷⁵ Münafıkların benimsedikleri bir din ve mezhep yoktur. Bunlar birbirlerine de destek ve yardımcı olmamaktadırlar. Bunların arasında yardımlaşma söz konusu değildir. Münafıklar nimet ve refahın kullarıdır. Nimet ve refah neredeyse oraya yönelirler. Bu hususlardan dolayı onlar arasında bile dostluk yoktur. Ellerini yumarlar, sıkı tutarlar, iyilik yapmak için ellerini açmazlar, cimridirler, iyilik yapmaya yanaşmazlar, Allah'ı ve onun verdiği nimetleri unuturlar, ona şükretmezler.⁵⁷⁶

Münafıkların birkaç tane alametleri vardır. İmam Mâturîdî bununla ilgili sahabelerin rivayetlerine yer verir. Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Münafıkların birtakım alametleri vardır ki onlarla tanınırlar: Selamları lanet okumaktır, yemekleri yağmadır, ganimetleri çalmadır, camilere terk etmek için yaklaşırlar, namazları da ancak son vaktinde kılarlar.”⁵⁷⁷ Abdullah b. Amr'in rivayeti şöyledir: Kimde şu dört haslet bulunursa, o halis münafıktır olur: “Konuşunca yalan

olduklarını belirtir. (Yılmaz, Sema, “Dini Davranışlar ve İnançla İlişkisi”, *Din Psikolojisi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2012, s. 160.)

⁵⁷³ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2013, s.168.

⁵⁷⁴ Maturidi, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr Fethullah Huleyf), Beyrut 1982, s.352; 399.

⁵⁷⁵ Hüseyin Atay, “*Maturidinin Düşünce Dünyası*”, *Toplumsal Yaşam İlkeleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 337.

⁵⁷⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ c. V, s. 421-422.

⁵⁷⁷ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. III, s. 395. Ahmed b. Hanbel, el-Musned, II, 293.

söyler, söz verince cayar, anlaşma yapınca bozar, kendisine bir şey emanet edilince hıyanet eder.”⁵⁷⁸

Allah, Kur’ân’da münafıkları hastalar diye nitelemiştir. “*Kalplerinde bir hastalık vardır onların.*”⁵⁷⁹ İmam Mâturîdî hasta olduklarını şöyle yorumlar, yani kalplerinde şek ve nifak vardır. Onlar *iman ettik* sözünü söyleyerek müminlerle beraber olduklarını belirtmişler fakat kalplerinde buna ters düşen duygular beslediklerini söyler. Bu yüzden onların durumu ölümle hayat arasında zikzak çizen hastaya benzemiştir, zira hasta bazen hem ölüme yaklaşır hem de ondan kurtulacağını umar, böylece ikisi arasında seyreder. Münafıklar dini tutumlarında gelgit halinde bulundukları için Allah onları “hastalar” diye nitelemiştir.⁵⁸⁰ “*Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını arttırmış.*”⁵⁸¹ İmam Mâturîdî’ye göre Allah onların kalplerinde daha çok küfür ve nifak fiili yaratıyor. Münafıklar müminlere karşı sözlü olarak muvafakat görüntüsü verdiği, fakat kalben bunun zıddını benimsediği için her zaman dilimi içinde Allah bu tercihleri sebebiyle kalplerindeki hastalığın artışını halk etmiştir.⁵⁸²

Hız. Peygamber döneminde münafıkları imtihan etmek için gerçekte iman edenlerin ise doğrulukları çıksın diye savaş emredilmiştir. Bu durum gerçek iman edenleri ve münafıkları görmek içindir. Çünkü savaş münafıkların münafıklıklarını ortaya koyan en yüksek göstergelerden biridir. Onlar da savaşta ölüm korkusu var diye ondan kaçınmışlardır.

Münafıkların Allah ile alay ettikleri için Allah da onlardan alay edecektir. Bununla ilgili İmam Mâturîdî, İbn Abbas’ın rivayetini getirip bunu şöyle açıklar: Allah müminlere sırat köprü üzerinde müminlere bir nur vereceği gibi münafıklara da verecektir. Sonra

⁵⁷⁸ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. III, s. 395. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 200.

⁵⁷⁹ Bakara 2/10.

⁵⁸⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. I, s. 383.

⁵⁸¹ Bakara 2/10.

⁵⁸² Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. I, s. 383.

insanlar sıratı geçerken, münafıkların nuru sönecek, müminlerin nuru kalarak devam edeceklerdir. Münafıklar müminlere seslenerek onlara “Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım” ve “onunla sıratı geçelim” diye sesleneceklerdir. Melekler de onlara “Geriye dönün de başka bir nur arayın”⁵⁸³ diyeceklerdir. O zaman sıratı geçmelerinin mümkün olmadığını anlayacaklardır.⁵⁸⁴

2. CİMRİLİK

İslâm ahlâk kitaplarında cimrilik kavramı *Şuh* ve *Buhl* olarak zikredilir. Ancak bu terimlerin arasında fark vardır, çoğu dilciler bunları şöyle yorumlar: *Şuh* kavramı kişiyi mülk edinmeye sevk edip harcamadan ve yardım etmeden alıkoyan bir duygudur. *Buhl* ise yukarıda zikrettiğimiz şuh kavramı altında etkilenip iyilik ve cömertlik yapmaktan uzaklaşmaktır. Müfessirler ise *buhl* sıfatını kişinin kendi malını hayır yoluna harcamaktan kaçınması, *şuh* kavramı ise başka insanların elindekine göz dikip onların iyilik yapmalarından hoşlanmayacak derecede cimri ve iyilik duygusundan yoksun olmak olarak açıkladılar.⁵⁸⁵

İmam Mâturîdî’ye göre “buhl” kendi malına cimri olup başkasına da cimriliği emretmektir. Hatta her insanın tabiatında öyle bir sıfat var olduğunu söyler, insan cimri olur ve başkasına da aynısını emreder. Diğer bir anlamı da, insanın sahip olduğu ilim ve hikmette cimri olmak, başkasına öğretmemek ve onlara da aynı davranışı emretmektir. Tarihe baktığımız zaman Hz. Peygamber’in döneminde Yahudiler onun sıfatlarını ve özelliklerini bilerek insanlardan gizleyerek açıklamaya ve anlatmaya cimri olmuşlardı ve başkalarına da aynısını emretmişlerdi. Allah onlarla ilgili şöyle buyurmuş: “*Allah’ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler*” yani Hz. Peygamberin sıfatlarını gizlerler.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Hadid 57/13.

⁵⁸⁴ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. 1, s. 387.

⁵⁸⁵ Mustafa Çağrıci, “Cimrilik”, *DİA*, c. VIII, s. 4.

⁵⁸⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 206.

Yukarıda zikrettiğimiz ayetin başka yorumu da öyle insanlar var ki ilim ve hikmeti gizlerler. Onlar Allah'ın fazlından verdiği mallardan cimrilik ederler ve onları Allah yolunda harcamazlar. Hatta öyle insanlar vardır ki cimrilik yapıp kendilerine bile harcamazlar, bununla ilgili İmam Mâturîdî, Hz. Peygamber'in bir hadisini zikreder, "Allah'ın nimet verdiği kimsenin üzerinde o nimet görülmemiştir."⁵⁸⁷ Burada yer alan "o nimet görülmemiştir" yani kendisine harcama yapması ve giydirmesi kastedilmiştir veya Hz. Peygamber burada başkalarına harcamada bulunma veya sadaka vermeyi de kastetmiş olabilir.⁵⁸⁸

Cimrilik malda ve mülkte olduğu gibi ilim ve bilgilerde de olabilir. Bununla ilgili İmam Mâturîdî "*Cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler.*"⁵⁸⁹ ayetin yorumunda cimrilerin kendine has âdetleri var olduğunu söylemektedir. Kendileri cimri olup başkalara da cimriliği emretmektedirler. Onlar sahip oldukları ilimlerini ve hikmetlerini başkalarıyla paylaşmazlar, öğretmezler ve başka insanlara da böyle davranmayı emrederler.⁵⁹⁰ İmam Mâturîdî bu ayetin Kab b. Eşref hakkında indiğini söyler. Çünkü o Hz. Peygamber'in güzel sıfatlarını ve özelliklerini gizlemiştir ve diğer Yahudi reislerine de bu sıfatları gizlemeleri için yazı yazmıştır⁵⁹¹ Onlar kendi kitaplarında zikredilmiş olan Hz. Peygamber'in sıfatlarını gizledikleri için, bu davranış onları küfre sevketmiştir. Çünkü onlar bu davranışı helâl olarak görmüşler ve inkâra sapmışlardır.⁵⁹²

Başka bir ayette "*Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve*

⁵⁸⁷ Ebu Davud, *Libas*, 17; Tirmizi *Bir* 63. Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 206.

⁵⁸⁸ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 206.

⁵⁸⁹ Nisa 4/37

⁵⁹⁰ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 206.

⁵⁹¹ Taberi, *Camii'l-Beyan*, V, 85; Suyutî, *et-Dürri'l-Mensur*, II, 538; Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 206.

⁵⁹² Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 206.

yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır”⁵⁹³ buyurmaktadır. Bu ayetin tefsirinde İmam Mâturîdî zekât vermek istemeyen kişiler hakkında indiğini ve bu ayet cimri olan insanlar için tehdit anlamı taşımakta olduğunu söyler. İmam Mâturîdî aynı önceki ayeti tefsir ettiği gibi bu ayetin de Hz. Peygamber'in sıfatlarını gizleyip tahrif eden Ehl-i Kitap bilginleri hakkında indiğini de söyler. Ve onların bu cimrilik faaliyetini yaptıkları için, bu dünyada ve ahirette de zararda kalacaklarını söyler. Eğer onlar bu cimrilik işe bulaşmayıp onun sıfatlarını gizlemeselerdi dünyada şan ve şeref elde etmeleri, ahirette de sevap ve mükâfat kazanmaları için daha hayırlı olurdu diye tefsir eder.⁵⁹⁴

Yukarıda zikredilmiş insanların cimrilik davranışları yüzünden, ahirette onların cimrilik ettikleri mal, boyunlarına dolanacaktır. İmam Mâturîdî, Hz. Peygamber'in niteliklerini gizleyen insanların boyunlarına onların bu günahları boyunlarına dolanacak olduğunu söyler. Cimrilik yüzünden zekât vermeyenlerin malı kıyamet gününde dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli, büyük, erkek bir yılanı dönüşür ve sahibinin boynuna sarılır, yanaklarına ısırır ve ellerine dolanacaktır. Bu hâl insanlar arasında hüküm verilene kadar devam eder sonra birlikte cehenneme atılırlar.⁵⁹⁵

3. GURUR VE KİBİR

İmam Mâturîdî'ye göre kibir⁵⁹⁶ kavramı kendisinde bulunan davranışı ve sıfatı başkasında görmeme ve kendini kusursuz başkasını kusurlu görmedir.⁵⁹⁷ Övünmeyi, kibirlenmeyi ve kendini beğenme davranışını mümine yakışmayan bir davranış olarak

⁵⁹³ Al-İ İmran 3/180.

⁵⁹⁴ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 544-545.

⁵⁹⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 544-545.

⁵⁹⁶ Allah'ın en sevmediği davranışlarından olan kibirlik sıfatıdır, kendini üstün görmek, başkalarını hor görmektir. Kibirli İnsan, doğal ve samimi değildir. Kendini ve başkalarını olduğundan farklı ve bir aldanma ile algılar. Bu çerçevede Kur'an, kibirli insanı normal olarak değil, sorunlu bir kişilik olarak görür ve onu alçak gönüllü ve doğal davranmaya davet eder. (Yılmaz, Sema, “Dini Davranışlar ve İnançla İlişkisi”, Din Psikolojisi, Grafikler Yayınları, Ankara 2012, s. 160.)

⁵⁹⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VI, s. 76.

görür. Bu sıfatları taşıyan kimseyi Allah sevmez ve kibirli davranış mutluluğa ulaşmayı engelleyici bir unsur olduğunu söyler.⁵⁹⁸ Ona göre bu sıfatları taşıyan insan kendisini her zaman haklı başkalarını da düşük seviyede ve kusurlu olarak görür. Hâlbuki insanlar eşittir ve hiçbirisi başka kimseden büyük olamaz. Büyüklenme sadece Allah’a aittir. O her kusurdan ve ihtiyaçtan münezzehtir. İmam Mâturîdî kibirlilik sıfatları taşıyan insanların gözleri hak yolu görmez ve hak yolu gördükleri zaman doğru diye bilseler bile liderlikleri ve rızalıklarını kaybedecekleri korkusuyla onu izlemezler ve ona uymazlar. Ancak eğrilik yolunu gördükleri zaman onu batıl bile bilseler hemen ona saparlar, diye söyler.⁵⁹⁹

Kişinin kibirlilik ve kendini beğenme duygusu aslında kendi varlığı hakkında tefekkür etmediğinden kaynaklandığındandır. İmam Mâturîdî der ki kendi varlığı hakkında tefekkür eden düşünen birisi öyle bir duygu içine düşemez. Onu bu hâlden koruyan gelecekte ölümle karşılaşacağı ve toprağa gömüleceği tefekkürdür. Bugün övünür, kibirlenir, bir gün gelir ki bu övünmenin hiçbir eseri kalmadan, ayak altındaki toprak olacaktır. Bu yüzden gerçekten tefekkürle meşgul olan insan hiçbir zaman kibirlenmez ve övünmez olduğunu söyler.⁶⁰⁰

İmam Mâturîdî “*Allah ululuk taslayanları sevmez*”⁶⁰¹ ayetinin yorumunda insana bu davranışın yakışmadığını ve bu davranışın Allah’ın hoşuna gitmediğini söyler. Çünkü insanlar birbirlerine benzerdir, hepsi mahlûktur, birbirinin benzeridir, kimselerin kendisi gibi olan insanlara karşı büyüklük taslaması caiz değildir. Çünkü birinin diğerine karşı büyüklük iddiası yalandır, Allah hepsini aynı şekilde ve birbirinin benzeri yaratılmıştır.

⁵⁹⁸ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 210-211.

⁵⁹⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 76.

⁶⁰⁰ Sami Şekeroğlu, *Maturidi’de Ahlak*, s. 211.

⁶⁰¹ Nahl 16/23.

Bunun için bir insanın diğer insana karşı büyüklük taslaması aslında yalan ve kendine iftiradır. Çünkü Allah bütün insanları birbirinin benzeri ve denge olarak yaratmıştır.⁶⁰²

İnsan aslında küçük bir varlıktır. Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilir. Kur'ân'da bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ne yeri yarabilir ne de dağlarla ölçüşebilirsin.*”⁶⁰³ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda şöyle demektedir: “Yarattıkların öyleleri vardır ki yeri yırtarak içine girerler hatta dağların boyuna ulaşırlar, onlar meleklerdir. Buna rağmen onlar ne Allah’a karşı ne Hz. Peygamber’e karşı kibirlendiler, ne de kendilerini büyük gördüler, sadece ona boyun eğmişlerdir. Ancak insan öyle değil, yeri yırtıp onun içinde bulunan hazineleri ve menfaatleri çıkartıp ondan yararlanamaz, dağların yüksekliğine de erişip dağ başlarında bulunan menfaatlerinden yararlanamaz. O hâlde insan onun gibi olan başkalarına karşı nasıl kibirlenir. Kibir hakkında bilmemiz gereken şudur. Kendisini bilen, içinde bulunduğu olayları, afetleri ve türlü ihtiyaçların farkında olan kimse kendisi gibi olan birine karşı kibirlenemez” olduğunu söyler.⁶⁰⁴

“*Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalımlı çalımlı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.*”⁶⁰⁵ Bu ayetin yorumunda İmam Mâturîdî, insanlar kendini büyük görerek, kibirlenerek insanlardan yüzünü çevirmesinler ve yerde çalımlı çalımlı yürümesinler, yani insanları küçümseyerek, yaptıkları kötülüklerle övünerek, kendilerini beğenmiş ve büyük görmüş halinde yerde dolaşmasınlar diye tefsir etmiştir. Çünkü Allah kibirli olanları ve kendi malıyla övünenleri sevmez.⁶⁰⁶

⁶⁰² Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VIII, s. 111.

⁶⁰³ İsra 17/37.

⁶⁰⁴ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VIII, s. 307.

⁶⁰⁵ Lokman 31/18.

⁶⁰⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. VIII, s. 309.

4. GÖSTERİŞ (RİYA)

İmam Mâturîdî'ye göre gösteriş, insanın bir ameli Allah için değil başkaları görüp övsünler diye yapmasıdır. Bu gibi fiiller insanın bu dünyada yaptığı tüm iyilikleri boşa götürür ve ahirette de azaba sebep olur. İmam Mâturîdî bu konuya önem vererek çoğu ayetlerin yorumunda bu konuya değinmiştir. *“Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz, orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.”*⁶⁰⁷ İmam Mâturîdî bu ayetin, iman eden ve insanlara gösteriş olsun diye salih ameller yapanlar hakkında olduğunu söyler. Allah gösteriş yapan insanlar için istediklerini bu dünyada eksiksiz vereceğini söyler. Yani Allah onların namını ve şereflerini artırır, yaptıklarıyla dünyada övülme ve benzeri arzular gerçekleştirir. Allah yaptıkları o amellerin karşılığını onlara dünyada verir, ancak onların bütün yaptıkları geçersizdir diye tefsir eder. Bunun da nedeni şudur ki onlar o işleri Allah'tan başkası için yapmışlardı, bu yüzden bu yaptıklarıyla ahirette Allah'tan hiçbir ecir alamazlar. Allah gösteriş yapanları da ahirette cezalandırır, bununla ilgili şu ayette buyurmaktadır: *“Onlar ahirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir, yapıp ettikleri de geçersizdir.”*⁶⁰⁸ İmam Mâturîdî bu ayette müminlerden olanlar gösteriş için amelleri yapanlar için sadece cehennem olacağını söyler. Çünkü o insanlara gösteriş yapmayı gaye edinince, onu sadece Allah için yapmamış ve O'nun emrini zayi etmiştir. Elbette Allah'ın emrini ve farzını zayi eden herkesin azap görmesi gerektiğini ve bunun affının Allah'a ait olduğunu söyler.⁶⁰⁹ İmam Mâturîdî riyakârlık sıfatını münafıkların sıfatlarından olduğunu söyler buna delil olarak şu ayeti getirir: *“Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler.”*⁶¹⁰ Allah'a inanmayanların da davranışları gösteriştir, bununla ilgili

⁶⁰⁷ Hud 11/15.

⁶⁰⁸ Hud 11/16.

⁶⁰⁹ Maturidi, Te'vilat, EN, c. VII, s. 159-161.

⁶¹⁰ Nisa 4/142.

İmam Mâturîdî şu ayeti getirir. “*Ey iman edenler! Allah yolunda yaptığınız harcamaları, servetini gösteriş için harcayan, Allah’a ve ahiret gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi başa kakmak ve gönül kırmak sûretiyle boşa çıkarmayın.*”⁶¹¹

Gösterişe dayanan her türlü karşılıksız harcamanın hükmü, ayette anlatılandan ibarettir, bu harcamayı yapan kimse ister kâfir, ister mümin olsun sonuç değişmez. Çünkü öylesi, gerçekleştirdiği harcama ile Allah rızasını ve ahiret yurdunu amaçlamamıştır. Bunu insan daha geniş ve bir örnek üzerinde öğretilsin diye Allah darbı-mesel getirmiştir. Yani başa kakma ve gönül kırma içeren harcamayı Allah üzerinde az miktarda toprak bulunan bir kayaya benzetmiştir. Bununla ilgili İmam Mâturîdî: “Şöyle ki tefsirini yapmakta olduğumuz ayette Allah’ın benzetme yaptığı pürüzsüz kaya ve toprak, algılanan şeyler olup insanların ve diğer canlıların gıdaları topraktan üretilmiştir. Bunun yanında Allah rızası uğrunda harcama yapmak için vadettiği mükâfat, duyular ötesi olup algılanması mümkün değildir. Bu sebeple duyu ötesini, duyulabilir âlemle bilinir hâle getirmiş ve bir anlamda şöyle buyurmuştur: Sayesinde gıdaların oluştuğu toprak şiddetli yağmur sebebiyle hiçbir izi kalmayacak şekilde ortadan kaybolduğuna göre, Allah rızası uğrunda yapılan harcamanın sevabı da başa kakma, gönül kırma ve gösteriş amacı gütmeye sebebiyle hiçbir parçası geride kalmayacak şekilde yok olup gider; tıpkı yağmurun pürüzsüz kaya üzerindeki toprağı götürmesi gibi, öyle ki kaya üzerinde topraktan eser kalmayan kaygan bir mekân haline gelir” diye tefsir etmiştir.⁶¹²

İnsanlar harcama yaparken içlerinde ne gizlediklerini ve ne açıkladıklarını Allah bilir. Bununla ilgili Allah şu ayette şöyle buyurmaktadır: “*Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*”⁶¹³ İmam Mâturîdî yardımları açık veya gizli vermeyle ilgili İbn Abbas’ın rivayetini zikrederek şöyle nakleder: Allah nafile konumundaki gizli harcamanın

⁶¹¹ Bakara 2/264.

⁶¹² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 204-205.

⁶¹³ Bakara 2/271.

mükâfatını aynı statüdeki açık harcamanın yetmiş katı yapmıştır, farz olan harcamanın açıkça yapılmasını ise gizlice yapılmasından yirmi beş kat üstün kılmıştır, her konudaki farz ve nafile ibadetler aynı şekildedir.”⁶¹⁴ Gizlice yapılan harcamayla ilgili Hz. Peygamber’in hadisini nakleder: “Allah yolunda gizlice harcama yapmak Allah’ın gazabını söndürür, iyiliklerde bulunmak kötü olayları ve tehlikeli noktaları bertaraf eder, sıla-i rahim de ömrü arttırır.”⁶¹⁵ Hasan el-Basri’nin sözlerinden “Salih amel sürdürmek, onu ilkin yapmaktan daha zordur. Kul güzel bir ameli güzel olarak gerçekleştirir ve kendisi için gizli amel hanesine kaydedilir. Ancak şeytan kendisini etkilemeye devam eder ve nihayet kişi gizlice yaptığı iyiliği açıkça yapmaya başlar, yine şeytanın telkinlerini sürdürmesi sonunda kul yaptığı iyilikten ötürü övgü ile anılmasını arzu etmeye başlar. İşte bu dönemden itibaren onun yaptığı amel riya kapsamına giren açık bir amel niteliğinde yazılır.” diye nakleder.⁶¹⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, insanın ruhî hayatına ve topluma zarar veren kavramları incelediğimiz zaman bir sürü kavramları gördük. Ancak en çok zarar veren kavramları seçip, sadece bu kavramlara odaklandık. İlk sırada olan kavram nifak, ikiyüzlülük kavramıdır. Çünkü insanın en kötü sıfatlarından olan münafıklık alâmetidir. İmam Mâturîdî münafıkları, kâfir ve müminler arasında bocalayan kimseler olarak nitelemiştir. Onlar bolluk ve darlık vakitlerinde karakterleri değiştirirler, bollukta olanların yanında olurlar, istikrar göstermezler. İmam Mâturîdî münafıkları nimet ve refahın kolları olarak tanıtmıştı. Onlar refah nerede ise hep oraya koşarlardır. Onlar arasında ne dostluk var ne de arkadaşlıktır. İmam Mâturîdî onların alâmetlerini de Hz. Peygamber’in hadisine dayanarak tek tek açıklamıştır.⁶¹⁷ İmam Mâturîdî münafıkları durumunu, ölümle hayat arasında olup, zikzak çizen hastaya benzetmiştir. Onlar dinde

⁶¹⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 219.

⁶¹⁵ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 219; Taberani, *el-Mü’cemü’l-’evsat*, I, 289.

⁶¹⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 219.

⁶¹⁷ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c.V, s. 421-422.

gelgit halinde oldukları için Allah da onları “hastalar” olarak nitelemiştir. İnsanın ruhî hayatına zarar veren kavramlardan daha bir tanesi de cimriliktir. Cimrilik de büyük bir hastalıktır. Cimri insandaki mal hırsı, kendisini gittikçe daralan bir zırh gibi huzursuz eder. İnsanların ıstıraplarını görmekten dolayı vicdanen rahatsız olmasına rağmen, cimrilik yüzünden, vicdanını rahatlatacak müspet faaliyetler gösteremez, böylece cimrilik huyu kendisini tam bir baskı altına alır.⁶¹⁸ Hz. Peygamber cimrilik duygusundan Allah’a sığınmıştı ve Müslümanları da bu konuda uyardı. İmam Mâturîdî de bu konuyu genişçe ele almıştır. Çünkü tarihe baktığımız zaman cimrilik sıfatı, eskiden bazı kavimlerin cimrilik yüzünden birbirlerinin mallarına saldırmak ve kanlarını akıtmak suretiyle helak olduklarını bize Hz. Peygamber belirtmiştir.⁶¹⁹ İmam Mâturîdî, cimrilik edenlerin malı kıyamet gününde dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli, büyük, erkek bir yılanı dönüşür ve sahibinin boynuna sarılacağını, yanaklarına ısırıp ve ellerine dolanacağını bildirir. Bu hal ise insanlar arasında hüküm verilene kadar devam edip sonra birlikte cehenneme atılmakla sonlanacaktır.⁶²⁰ Cennete girebilmek için Allah Kur’ân’da bize şöyle buyurmaktadır: “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”⁶²¹ İmam Mâturîdî bu ayetin müminler hakkında nazil olduğunu tefsir etmektedir. Allah onları sevdikleri şeylerden infak etmeye özendirilmektedir. İnsanların ruhlarına zarar veren kavramlardan daha bir tanesi de, gurur ve kibir sıfatıdır. İnsan bu sıfatı taşıdığı zaman kendini kusursuz başkaları da her zaman kusurlu olarak görür, kendisini her zaman hak başkaları da kusurlu ve düşük seviyede olarak görür. İmam Mâturîdî kibir ve gurur bölümünde anlattığımız gibi, kibir sıfatını kendine taşıyan insanın gözleri hak yolu görmez ve hak yolu gördükleri zaman doğru diye bilseler bile liderlikleri ve rızıklarını kaybedecekleri korkusuyla onu

⁶¹⁸ Mustafa Çağrı, *Anahtarlarıyla İslâm Ahlakı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 268.

⁶¹⁹ Mustafa Çağrı, *Anahtarlarıyla İslâm Ahlakı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 268.

⁶²⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 544-545.

⁶²¹ Al-i İmran 3/92.

izlemezler ve ona uymazlar. Ancak eğrilik yolunu gördükleri zaman onu batıl bile bilseler hemen ona saparlar.⁶²² İmam Mâtûrîdî kendi varlığı hakkında tefekkür eden düşünen birisi öyle bir duygu hâline düşmeyeceğini söyler. Çünkü onu bu hâlden koruyan gelecekte ölümle karşılaşacağı ve toprağa gömüleceği tefekkürdür. Bugün övünür, kibirlenir, bir gün geldiğinde bunun hiçbir eseri de kalmaz. Bu yüzden İmam Mâtûrîdî, tefekkür eden aklını kullanan insan kibirlenmez, kibirlenmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlar olduğunu söyler.⁶²³ İmam Mâtûrîdî kendisini bilen, içinde bulunduğu olayları, afetleri ve türlü ihtiyaçların farkında olan kimse kendisi gibi olan birine karşı kibirlenmez olduğunu söyler.⁶²⁴ Allah hepsini aynı şekilde ve birbirinin benzeri olarak yaratmıştır.⁶²⁵

Son olarak insanın ruhî hayatına zarar veren davranışlardan olan ise riya yani gösteriş için bir işi yapmaktır. İmam Mâtûrîdî riya ile ilgili geniş olarak yorumlara yer vermiş, onların hepsini yukarıdaki bölümde zikrettik. Riyanın ve gösterişin ne kadar insanın ameline zararlı olan bir davranış olduğunu İmam Mâtûrîdî kendi yorumlarında göstermiştir. Riya davranışı insanın yaptığı tüm iyilik ve iyi işleri siler ve ahiret için hiçbir şeyi bırakmaz, sadece Allah'ın azabına bir sebep olur. Yukarıda zikrettiğimiz tüm kavramlar, hepsi insanın ruhî-manevî hayatına ve sadece ona da değil topluma da zarar veren kavramlardır. Bu dünyada ve ahirette mutlu olabilmek için bu gibi davranışlardan ve kötü sıfatlardan insan kaçınmalı ve uzak durmalıdır.

⁶²² Maturdi, *Te'vilat*, EN, c. VI, s. 76.

⁶²³ Sami Şekeroğlu, *Maturidi'de Ahlak*, s. 211.

⁶²⁴ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VIII, s. 307.

⁶²⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VIII, s. 111.

IV. BÖLÜM: SOSYAL YAŞAMI DÜZEN İÇİNDE TUTAN AHLÂKÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMLAR

Kur'an insan hayatına yön vermek ve onu şekillendirmek için gelmiştir. Yirmi üç yıllık bir zaman diliminde parça parça nazil olarak kapsadığı ahlâkî kavramlarla insanları eğittirip, örnek bir toplumsal ahlâkî düzen oluşturmuştur. Kısa bir zaman dilimi içinde hayırda yarışan, iman ve ahlâk toplumu meydana getirmiştir. Kur'an'ın ahlâkî toplumsal sorunların çözümündeki gücü ve rolünü anlayabilmek için nazil olduğu dönemde, Arapları toplumsal düzen ve ahlâkî açıdan hangi noktadan alıp nereye götürdüğünü ve onlara neler kazandırdığını düşünmemiz yeterlidir. Kur'an bütün çağlara hitap eden ve bütün çağların sorunlarına çözüm içeren evrensel ilkelere sahip olduğunu biliyoruz. En sağlıklı toplum, fertler arasında barışın sağlandığı toplumdur. Kur'an'da beşerî ilişkilerde en hayırlı yolun, barış ve sulh olduğu zikredilmektedir.⁶²⁶ Çünkü gerek fertlerin gerekse çeşitli toplulukların birbirleriyle ilişkilerinde barışı esas almaları sosyal bir zorunluluktur. Bu bölümde ilk altbaşlık olarak “İnsanlar arası birliği ve dayanışmayı sağlayan ahlâkî kavramlar” konusuna ve ilk kavram olarak ise barış kavramına yer verdik. Bu bölümde Kur'an'da sosyal yaşamı düzen içinde tutan ahlâkî kavramların İmam Maturidi'nin bakışı ve yorumu açısından değerlendireceğiz.

IV. I. İNSANLAR ARASI BİRLİĞİ VE DAYANIŞMAYI SAĞLAYAN AHLÂKÎ KAVRAMLAR

1. BARIŞ

Kur'an insanları barış içinde yaşamaya, dünyayı barış ve esenlik yurdu yapmaya çağırmaktadır. İnsanlığın huzur ve mutluluğu ancak barışla temin edilebilir. Allah Kur'an'da barışla ilgili şöyle buyurmaktadır. “*Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve*

⁶²⁶ Nisa 4/128

selamet yoluna girin.”⁶²⁷ Bu ayetin yorumunda İmam Mâturîdî *sil*m olarak okunulduğu zaman İslâm anlamına geldiğini, *selm* olarak okunulduğunda ise barış anlamına geldiğini söyler. İmam Mâturîdî müminlerin zaten barış içinde oldukları hâlde Allah’ın neden onlara barış içinde olmalarını emretmesinin sebebini şöyle açıklar. Birincisi şudur ki dilleriyle iman edenlerin, kalpleriyle de iman etmelerini emrediyor. İkincisi ise Allah müminlere barışa girmeleri yolunda emretmesi, barışta sabit kalıp ayrılmamalarını ifade etmek için olduğunu söyler. Başka bir anlamı da şudur: Allah müminlere sanki şöyle buyurmaktadır: “Ey zamanın geçmiş dönemlerinde iman edenler, onun gelecek dönemlerinde de imanınızı sürdürün!” Hatta buna benzer bir ayet bile vardır: “*Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin.*”⁶²⁸ Yani bu ayetin yorumu şu, iman her zaman yenilenme ve tekrar oluşma konumunda bulunan bir olgudur. Çünkü o bir fiildir, fiiller süreklilik değil kesinti ve sona eriş durumu arz eder.⁶²⁹

Başka bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa onları barıştırın.*”⁶³⁰ İmam Mâturîdî bu ayette, Allah’ın barışmayı emrettiğini söyler yani müminler birbiriyle kavga ettikleri zaman onları hemen barıştırmamız gerekiyor.⁶³¹ Aslında bu ayetlere baktığımız zaman İmam Mâturîdî çok da fazla yorum getirmemiştir, çünkü Allah’ın burada neyi kastettiği ayetten apaçık bir şekilde anlaşılmaktadır. Müslümanlarda bir güç birliği olabilmesi için barış içinde yaşamaları gerekiyor. Çünkü onlar kavga edip farklı fırka ve parçalara bölünürlerse artık şeytan ve onun yolundan gidenlere, müminleri tek tek bitirmek çok kolay olacaktır. Çünkü müminler birbiriyle kavga ettikleri için onların güçleri kaybolur, tüm gücünü boş

⁶²⁷ Bakara 2/208.

⁶²⁸ Nisa 4/136.

⁶²⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 442.

⁶³⁰ Hucurat 49/9.

⁶³¹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 331.

kavgalara sarf edip, asıl önemli işleri için güçleri kalmaz. Günümüzde de aynı durumu görebiliriz. İnsanlar Allah’a inanıp Hz. Peygamber’in sünnetini öğrenmekle beraber fikir birliği içinde olamıyorlar. Müslümanlar farklı toplumlara bölünüp kendi inandığı değerlerin yegâne doğru olduğunu, muhaliflerinin görüşlerinin ise yanlış olduğunu savunmaktadır. Asırlar önce âlimlerin çözdüğü meseleleri, tüm delil ve açıklamalarıyla elimizde bulunurken, farklı gruplar bu meseleleri tekrar tekrar tartışarak birbirini eksik görüyorlar. Bu durumda ileriye gitme, yeni bir şey geliştirme, aktüel olan sorulara çözüm üretme, teknoloji ve ekonomiyi geliştirme gibi konularda geri kalmaktadır. Bu ve buna benzer durumların yaşanmaması için müminlerin, Allah’ın dediği gibi barış içinde olması gerekir. Eğer bu Allah’ın emriyse, biz de bunu yapmıyorsak ne bir ilerleme ne de bir başarı elde edebiliriz. Bu ayetin devamında Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın.*”⁶³² İmam Mâturîdî bu ayeti, şeytanın izlerine/adımlarına, vesvese veya yollarına uymayın şeklinde tefsir eder.⁶³³ Sonuç olarak müminlerin şeytanın yoluna düşmemek için akıllı olarak düşünmeleri gerektiğine bir işaret edilmektedir.

2. BİRLİK

Kur’ân, insanlar arasında sevgi ve uyum sağlamaya, onları birbirleriyle yardımlaşma, kaynaşma ve kardeşliğe teşvik etmektedir.⁶³⁴ İnsan varlık olarak her zaman huzur ve mutluluk aramaktadır. Buna kavuşabilmek ve huzurlu yaşayabilmek için toplum içinde yaşamaya da ihtiyaç duymaktadır. İnsanın mutluluğu ve huzuru da toplumun mutluluğu ve huzuruna bağlıdır. İnsan zorluk çektiği durumlarda, kendi sıkıntılarını toplumun içinde yaşayan bireylerle paylaşıp yardım ve destek ister. İnsanlar toplum içinde yaşadıkları zaman, her durumda ferdi olarak kendi problemlerine çözüm bulamayabilir ve bu durumda mutlaka birilerine ihtiyaç duyacaktır. Bu gibi durumlarda

⁶³² Bakara 2/208.

⁶³³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 334; s. 442.

⁶³⁴ Necati, Osman, *Kur’ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, s. 70.

toplum içinde yaşayan her çeşit insan ve farklı meslek sahibi olanlar, birlik hâlinde ve bir beden gibi birbirine destek verirler. Toplumda her çeşit insan olabilir ki bu doğal bir durumdur. Zengin, fakir, akıllı, cahil, hızlı, yavaş, çalışkan, tembel birlikte yaşayarak birbirimizi tamamlarız. Ulaşmak istediğimiz hedefler için birbirimize ihtiyacımız vardır. Sadece birlik hâlinde olduğumuz zaman Allah'ın rızasına ulaşabiliriz.

Allah, birlik hâlinde olmamızı Kur'ân'da şöyle emrediyor: *“Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olduk. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”*⁶³⁵

İmam Taberî tefsirinde bu ayette zikredilen “Allah'ın ipinden maksat, Abdullah b. Mes'ud ve Şa'bi'nin görüşünü zikrederek, İslâm topluluğudur diye tefsir eder.”⁶³⁶ Katade, Süddi, Mücahid, Ata, Abdullah b. Mes'ud ve Ebu Said el-Hudri'den nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen “Allahın ipinden maksat ise Kur'ân ve onda bulunan emirlerdir.”⁶³⁷ İmam Mâtürîdî'nin öğrencisi olan İmam Nesefî de Kur'ân olduğu görüşündedir. Sımsıkı olarak Kur'ân'a ve İcam'ul-Ümmet'e sarılın, tefrikaya götüren ve birliği parçalayan fiilleri yapmayınız. Yahudi ve Hristiyanlar'ın ihtilaf edip, haktan ayrıldıkları gibi, siz de ihtilaf edip haktan ayrılmayınız. Veya cahiliye dönemindeki toplumların tefrikaya düştükleri gibi, siz de aynısını yapmayınız, olarak tefsir eder.⁶³⁸

İmam Mâtürîdî bu ayette zikredilen Allah'ın ipini, Allah'ın kitabı Kur'ân olduğunu söyler ki bu da İbn Mes'ud'un görüşüdür. Bir başka görüşe göre de cemaattir. İbn Abbas'ın rivayetine de dayanarak Allah'ın ipinin, toplum olduğunu söyler. Çünkü

⁶³⁵ Al-i İmran 3/30.

⁶³⁶ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, Daru'l-Hicr-lit-Tabaati, c. V, s. 644.

⁶³⁷ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, Daru'l-Hicr-lit-Tabaati, c. V, s. 644.

⁶³⁸ Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî*, Mektebetü't-Tevfikîyye, c. I, s. 203.

toplumlar tefrikaya düştükleri zaman, sonunda helâk olmuşlardır. Allah bu ayette birlik içinde olmayı emretmekte ve tefrikâyı yasaklamaktadır. Zaten Müslümanların bir topluluk olduğunu vurgular. Başka bir ayetin yorumunda ise Allah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun başka yollara sapmayın, sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırırlar.”⁶³⁹ İmam Mâturîdî'ye göre Allah, bu ayette Müslümanları birlik içinde olmakla, diğerk din mensuplarını da parçalanmakla nitelemiştir.⁶⁴⁰

Tefrikâdan sakınmayla ilgili İmam Mâturîdî bu konuyu içeren bazı hadisleri zikretmiştir. Onlardan birisi şudur: Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Bir karış kadar bile cemaatten ayrılan, boynundan İslâm halkasını çıkarmış olur.”⁶⁴¹ Bu halkadan maksat ise Allah'ın ipi olduğunu söyler. Başka bir rivayetinde şöyle buyurduğunu söyler: “Şeytan tıpkı koyun sürüsüne saldıran kurt gibidir, tek başına olan, sürüden uzakta kalan ve تنها yerde bulunan koyunu yakalar. Parçalanıp ayrılmaktan sakının! Cemaate, topluma ve bu mescide sarılın.”⁶⁴²

İnsanların Allah'ın kitabına sarılıp birlik olmalarıyla ilgili, İmam Mâturîdî, Hz. Ali'den gelen bir rivayeti zikrederek şöyle buyurmaktadır: “Hz. Peygamber bir gece bana üç defa seslenmiş, sonra da ümmetimde ihtilaf zuhur edecek dedi. Ben öyle bir durum çıktığında ne yapmalıyız diye sordum. Buyurdu ki Allah'ın Kitabı'na sarılın! Çünkü onda sizden öncekilerin tarihleri, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükümü vardır. Zâlimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah onun boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Allah sapıklığa düşürür. O Allah'ın en sağlam ipidir, O'nun hikmet dolu emiridir. O en doğru yoldur. Diller onda ihtilafa

⁶³⁹ En'am 6/153.

⁶⁴⁰ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 419.

⁶⁴¹ Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1922/1413, c. III, s. 332.

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. V, s. 233-243.

düşmez. Tekrar tekrar okunmakla usanılmaz. Onun dikkat çekici özellikleri sona ermez tükenmez.”⁶⁴³

İmam Mâturîdî, Allah’ın ipinden maksadın Allah’ın dini olduğunu söyler. Allah müminlerin kalplerini İslâm ve Kur’ân ile birleştirdiğini söyler. Elbette bu birleşmenin eserini din değil Allah yapmıştır ki o, Allah’tan onun dinine sarılanlara bir lütfudur. Çünkü bölünme, düşmanlığı, düşmanlık da savaşı doğurur diye ifade etmektedir.⁶⁴⁴

Allah, müminlerin tefrikâyâ düşmemesiyle ilgili başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: *“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük azap vardır.”*⁶⁴⁵ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda parçalanmanın şeytanın yolu olduğunu söyler. Allah’ın yolundan başka yolu arayanlara uyarı olarak şu ayeti delil getirmektedir: *“Şüphesiz bu benim dosdoğru yoludur. Buna uyun, başka yollara sapmayın, sonra o sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.”*⁶⁴⁶ Başka bir yolu şeytanın yolu olarak ifade eden İmam Mâturîdî, yani Allah’ın açtığı ve peygamberlerin gösterdiği yollardan ayrılma olduğunu söyler. Çünkü yoldan ayrılanlar, başka yolları arayanlar gibi olan insanlar, kendileri için çeşitli bid’atler icat etmişler ve dinlerini hevâlarına göre uydurmuşlar demektir. İşte Allah bizi bundan sakındırmaktadır.⁶⁴⁷

Allah başka bir ayette ise şöyle buyurmaktadır: *“Allah’a ve resûlüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zeferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever.”*⁶⁴⁸ Bu ayetin yorumunda İmam Mâturîdî, *“birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden geçirirsiniz”* ifadesini müminler

⁶⁴³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419. Tirmizi ‘*Sevabu’l-Kur’ân*’, 14.

⁶⁴⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 419-420.

⁶⁴⁵ Al-i İmran 3/105.

⁶⁴⁶ En’am 6/153.

⁶⁴⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. II, s. 452.

⁶⁴⁸ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 256

çekiştiğinde ihtilafa düşerler, ihtilafa düştükleri zaman ayrışır, ayrıştıklarında da zayıflar ve korkarlar. İşte bu hâlde oldukları zaman onlara hiç bir yardım edilmez ve düşmanlara karşı zafer de elde edemezler. Aksine düşmanlar onlara karşı zafer elde eder. Müminler parçalandıkları zaman onların zaferi de elden kaçır, devletin kuvveti de ortadan kalkar, diye tefsir etmiş.⁶⁴⁹

3. BAŞKA TOPLUMLARA SAYGI DUYMAK

İmam Mâturîdî başka milletlere, toplumlara ve ırklara saygı duymakla ilgili ayetlerde genişçe bu soruna değinmiş ve buna çok geniş açıklama ve yorumlar getirmiştir. Şimdi ileride bu konuya ne kadar önem verdiğini göreceğiz. İmam Mâturîdî ileride gelecek olan ayette insanların aynı baba ve anneden olmak, tüm millet ve ırkların kardeş olmalarından dolayı, hiç birinin kendisini bir başkasından üstün bir toplum ve ırk olarak görmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yukarıdaki ifadelerle ilgili Allah Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.*”⁶⁵⁰ İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda yukarıda zikrettiğimiz gibi millet ve toplumların tümünün aynı Adem ve Havva’nın neslinden geldiğini söyler. Bu yüzden hepsi kardeştir. Hiç birisi ırkı veya milletini üstün görerek övünemez. Allah insanları toplumla ve kabile halinde yaratmasının sebebi de, birbirlerini tanımak ve kaynaşmaktır. Allah bu dünyada kimi melik, kimi ona tabi olan, kimi hür veya köle, kimi de erkek veya bayan, hepsini bir damla sudan yaratmıştır. Hiç kimse kendini başkalarından üstün göremez. Çünkü herkes

⁶⁴⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VI, s. 257.

⁶⁵⁰ Hucurat 49/13.

dışarıya atılmış bir meniden bu dünyaya gelmiştir. Bunu zikretmesinin sebebi de şu, kendini veya milletini, toplum ve ırkını hiç kimse başkalarından daha üstün görmemesi içindir.⁶⁵¹

İmam Mâturîdî bir kavmin, bir milletin veya bir ırkın başka kavim ve milletle alay edip onu küçük görmesini, Allah'ın yasakladığına dair ayeti zikretmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın. Birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zâlim kimselerdir.”*⁶⁵²

Bu ayetin tefsirinde İmam Mâturîdî, ayetin zahiri olarak bir kavmin başka bir kavim üzerinden alay etmesiyle ilgili olduğunu söyler. Yani kavim; ırk, millet, toplum hepsini içeriyor. Alay etme ve küçümsemeyi bireyler arasında kıyasladığımız zaman, daha çok kavimler arasında olduğunu söyler. Yukarıda zikredilmiş ayet hepsini yani toplum ve bireyleri de içerir. İmam Mâturîdî yukarıda zikredilmiş olan alay etme meselesinin iki manaya geldiğini söyler. Birincisi: Bir insanın başka insanların davranışlarıyla alay etmesi yakışık kalmaz. Hiçbir toplumun başka bir toplum ile alay etme hakkı yoktur. Çünkü alay edenler, o toplumun niyetlerinin ne olduğunu bilmezler, belki de onların yaptığı fiillerin niyetleri hayırlıdır. Onların fiilleri belki de alay geçen topluma göre Allah'ın katında daha ihlaslıdır ve kabul edilmesine daha layıktır. İkincisi: İnsanların yaratılış halleriyle yani dış görünüşleriyle alay etmek yakışık kalmaz. Çünkü bu yaratılış onlara ait değil, bu onları yaratana aittir. (Yani onlarla alay ederken sanki

⁶⁵¹ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 337.

⁶⁵² Hucurat 49/11.

Allah ile alay etme gibi sayılır.) Allah onları hangi suret ve şekilde yarattıysa onlar buna razı oldular. Belki de onlar yaratılmış haliyle onlardan daha hayırlıdır.⁶⁵³ Aslında Allah karşısında en üstün olanlar, takva açısından en üstün olan kimselerdir. İmam Mâturîdî bununla ilgili şu ayeti delil getirmektedir: “*Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır.*”⁶⁵⁴

Allah’ın insanları farklı dil ve renklerde yarattığını ifade eden ayette şöyle buyurmaktadır: “*O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.*”⁶⁵⁵

İmam Mâturîdî bu ayetin yorumunda, insanlar biyolojik yapı olarak diller açısından aynıdır fakat sadece konuşma ve telaffuzda farklıdırlar diye tefsir eder. Dillerin farklılığındaki maksat, yani Arapça, Acemce, Türkçe ve ona benzer gibi dillerdir. Ayette zikredilmiş olan renkten de maksat ise yani insanların bazıları beyaz tenli, bazıları kırmızı, siyah veya ona benzer renklerde olurlar. İmam Mâturîdî yukarıdaki zikredilmiş şeylerde tüm âlem için çok büyük ibret ve işaretlerin var olduğunu söyler. Zikredilmiş şeylerin faydası sadece bundan istifade etmek isteyen, akıllı ve tefekkür eden insanlar içindir. Çünkü insan tefekkür ve tedebbür ederse ancak o zaman bu ayette neye işaret edildiğini anlar.⁶⁵⁶

4. DOSTLUK

İmam Mâturîdî, gerçek dostluk nasıl olmalı ve bu kavram Kur’ân’da nasıl yorumlanmalıdır? Sorusuna cevap mahiyetinde “*Müttakiler dışında dünyadaki bütün*

⁶⁵³ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 334-335.

⁶⁵⁴ Hucurat 49/13.

⁶⁵⁵ Rum 22/22.

⁶⁵⁶ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. VIII, s. 262.

dostlar, o gün birbirine düşmandır”⁶⁵⁷ ayetini zikrederek bu konuda geniş açıklamalar yapmıştır.

Yukarıdaki ayette müttakilerden kastedilen, sadece kendi nefsi konusunda cehennemden korkan, Allah’a itaat etme ve iyilik yapmayla kendi arkadaşına tavsiyede bulunan, Allah’a isyan etme ve O’na karşı gelmekten sakındıranlardır. Allah Kur’ân’da: *“Ey iman edenler! Kendilerinizi ve ailenizi, yakıtı insanlarla taşlar olan o müthiş ateşten koruyun”* ⁶⁵⁸ buyurmuştur. Bu ayette Allah müminlerin kendi nefsinin ve ailesinin cehennemden korunmasını emrediyor. Elbette cehennemden kendini koruyabilmek için, Allah’ın insanlara emrettiği sebeplere sınıksız sarılmaları gerekiyor. Bununla birlikte Allah’ın insanlara yasakladığı ve uzaklaştırdığı şeylerden de kaçınmaları gerekiyor. Müminler arasında olan dostluk da bu yönde olmalıdır. Sevgi üzerinde temel alan dostluk iki dünyada da olur, çünkü bu dostluk Allah rızası içindir. Eğer aralarındaki dostluk sadece bu dünya için ise o zaman bu dostluk yukarıda zikrettiğimiz gibi düşmanlığa dönüşür. Elbette en iyisini bilen Allah’tır.⁶⁵⁹

İmam Mâturîdî Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu söyler: “İkisi mümin, ikisi kâfir iki grup dost vardı. Müminlerden birisi öldü, o da: Rabbim hiçbir dost görmedim ki bana iyiliği emrediyor, kötülükten alıkoyuyordu. Rabbim beni hidayete erıştirdiğin gibi, onu da hidayete erıştır. Bana ölümü lütfettiğin gibi ona da o halde ölümü lütfet, dedi. Çünkü o bana iyiliği, hayır işleri yapmaya, sana itaati emrediyordu. Beni kötülükten, şerden ve sana isyan yapmaktan alıkoyardı. Kâfirlerden birisi de ölünce, arkadaşı hakkında sorulduğunda, Rabbim der: Hiçbir dost görmedim ki bu dostum gibi bana kötülük emredip, beni iyilikten alıkoyandır. Ya Rabbim o beni saptırdığı gibi sen de onu saptır ve ölümü de benim gibi olsun der. Sonra Allah ahirette hepsini bir arada topladığı zaman,

⁶⁵⁷ Zuhruf 43/67.

⁶⁵⁸ Tahrim 66/6.

⁶⁵⁹ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 182.

onlar birbirine lanet okuyacaklar. Ancak gerçek dost olan müminler başkadır, onlar birbirine selam söyleyecekler ve güzel dualarda bulunacaklardır. Kâfirler ise birbirlerine kötülük isteyecekler.”⁶⁶⁰

Allah rızası için sevmek, Allah rızası için birine düşmanlık hissini duymak, Allah rızası için dost olmak, Allah rızası için arkadaş olmak...Elbette bu durumlar kişileri Allah’a yakınlaştırır.

5. AKRABALARLA YARDIMLAŞMAK

İslâm, akrabalık ilişkilerini korumaya, akrabalık bağına sahip çıkmaya ve onlara her durumda yardım etmeye büyük önem vermektedir. Allah bu meseleyle ilgili olarak Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “...Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.”⁶⁶¹

İmam Mâturîdî bu ayette Allah “*erham*” kelimesiyle akrabaları kastettiğini söyler. *Erham* kelimesindeki i’rabin değişikliği ayetin farklı manaya geldiğini söyler. Eğer “*erham*” kelimesi üstün harekesiyle okunursa “*Allah’tan sakının, O’na isyan etmeyin, akrabadan da sakının, onlarla alakayı kesmeyin*” diye bir anlam çıkar. Eğer kesreyle okunursa o zaman “*Kendisini ve akrabalığı anarak talepte bulunduğunuz Allah’tan korkun*” diye başka bir anlama geldiğini söyler. Hz. Peygamber’in bir hadisinde şöyle buyurduğunu zikreder: “Allah’tan korkun ve ilgilenerek akrabaya iyilikte bulunun. Çünkü bu sizin için dünyada en kalıcı, ahirette de en hayırlı olan tutumdur.”⁶⁶² İbn Abbas’ın şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “Kendisi adına birbirinizden istekte

⁶⁶⁰ Maturidi, *Te’vilat*, DKİ, c. IX, s. 183.

⁶⁶¹ Nisa 3/1.

⁶⁶² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 15; Abd b. Humeyd, *el-Müsneid*, I, 200; Taberi, *Cami’ul-Beyan*, IV, 227.

bulunduğunuz Allah'tan sakının; akraba hakkında da O'ndan korkun, onlara ulaşarak iyilikte bulunun.”⁶⁶³

“*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder, hayâsızlığı kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor.*”⁶⁶⁴ İmam Mâturîdî bu ayette Allah insanlara, akrabalarına ihsanda bulunmasını emrettiğini söyler ve bu davranışın adının “*sıla-i rahim*” olduğunu söyler. Ona göre “sıla-i rahim” iki türlüdür. Şunun şuna iyilikte bulunması lazım gelirse, değerinin de ona iyilik yapması gerekir. Bu da aralarında sevgi ve bağlılığı devam ettirir, bunun için birbirine sıla-i rahimde bulunması farzdır.⁶⁶⁵ Akrabalara karşı cömert davranmak, onları ve yakınları ziyaret etmektir.⁶⁶⁶ “...Bir zamanlar İsrailoğullarından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anneye, babaya, yakınlarınıza yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz’ diye söz almış, insanlara güzel şeyler söyleyin, namaz kılın, zekât verin’ diye emretmiştik...”⁶⁶⁷

İmam Mâturîdî, iyilik yapmayı yani “*ihsanı*” emretmek, insanlar arasında gereklilik ifade eden bir görev olmadığını, bunu üstüne vazife olmayan bir lütuf olarak algılandığını söyler. “*İhsan*” kavramı olarak bazen güzel ve meşru “*hasen*” olan fiilin bizzat kendisi konumunda da kullanıldığını söyler. Mesela “*Allah'ın rahmeti iyi ve güzel (muhsin olanlara) davrananlara yakındır.*”⁶⁶⁸ mealindeki ayette durum böyledir. Bu ayette söz edilen “*muhsinin*” Allah’a iyilik yaptıklarından değil, güzel ve meşru olan amelleri yaptıklarından ötürü rahmete hak kazanmışlardır. Güzel olan fiili yapmak herkes

⁶⁶³ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 15; Taberi, *Cami'ul-Beyan*, 4/227; Suyuti, *ed-Dürrül-Mensur*, 2/424.

⁶⁶⁴ Nahl 16/90.

⁶⁶⁵ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. 4, s. 197.

⁶⁶⁶ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. VIII, s. 199.

⁶⁶⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. I, s. 195.

⁶⁶⁸ Araf 7/56.

için gerekli bir farzdır. Hısım ve akraba ilişkilerini sürdürmek ve onlar için harcama yapmak da aynı şekilde yerine getirilmesi gerekli olan bir görevdir diye açıklar.⁶⁶⁹

Bağışlanmada bulunma konusunda akraba ve yakınların buna daha layık olduğunu ifade eden İmam Mâturîdî, bunu gösteren şu ayetini delil getirir: “...*Bunun yanında o, yakınlarına, yetimlere, fakirlere, yolda kalmışlara, dilenenlere, kölelere savdığı maldan harcar, namaz kılar zekât verir.*”⁶⁷⁰ Bu ayetteki olan yakınlar “*ala hubbihi*” ifadesiyle gelir, yani “*yakınlarına*” demektir. Ayetin bu kısmı önce yakınlarına, sonra yetimlere bağışta bulunmanın daha faziletli olduğunu gösterir. Çünkü yetimleri korumak bütün Müslümanların görevidir. Ayrıca yetimler, fakirlere göre daha zayıf konumdadır. Bu sebeple kişi yetimlere yardıma, fakirlerden önce başlamalıdır. Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Fakir bir iki lokma, bir iki hurma verdiğin kimse değildir.” O halde fakir kimdir? Ey Allah’ın Elçisi! denilince Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “İhtiyacını giderecek imkânı bulamayan, el açıp insanlardan bir şey istemeyen, sadaka vermek için farkına varılmayan kimsedir.”⁶⁷¹ Bu ayette İmam Mâturîdî daha çok anne ve babaya iyilik yapmayla ilgili geniş yorumlar zikretmiştir. Anne babayla ilgili ileriki bölümlerde söz edeceğiz.

6. ANNE VE BABAYA SAYGILI DAVRANMAK

Anne ve babaya iyilik yapmak, onlara saygılı davranmak, onların çocukları üzerindeki en büyük sorumluluk ve haklarıdır. Allah Kur’ân’da kendine kulluk edin diye ayette zikrettikten sonra hemen onun ardından anne ve babaya iyi davranmasını emreder. İmam Mâturîdî, Kur’ân’da bu konuya genişçe değinildiğini ifade etmiş ve bu gibi ayetler hakkında tefsirinde detaylı açıklamalar yapmıştır. Mesela “*Rabb’in sadece kendisine*

⁶⁶⁹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 196.

⁶⁷⁰ Bakara 2/177.

⁶⁷¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. I, s. 347; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, c. I, s. 384, 446; Buhari, *Zekât*, 53.

*kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri ve ya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara ‘öf’ bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”*⁶⁷² ayetinin yorumunda Allah’ın anne ve babaya ihsanda bulanmayı emrettiğini söyler. İnsanların örfünde ihsan anlayışı, zorunlu olmadığı hâlde iyilik yapmaktır. Bu iyilik bir lütuftur. Her insan bunu başka birisine yapar. Bu ihsanın örf ve sözlükteki anlamıdır. Ancak İmam Mâturîdî bu ayette ihsan kavramı altında şükür anlamının olduğunu söyler. Yani “anne ve babana şükret” diye bir anlama geliyor. Şükür ise, nimete ve yapılan bir iyiliğe verilen bir mükâfat ve karşılıktır. Başka bir ayette Allah şöyle buyurmuş: “*Bana ve anne- babana şükret.*”⁶⁷³ Bu ayette anne ve babaya niçin şükretmek gerektiğini İmam Mâturîdî şöyle açıklar: “Şükür kavramı, karşılık vermek anlamına gelir. Allah, anne karnında iken ve anne karnından çıktıktan sonra, kişiyi her türlü kötülük ve çirkin işlerden koruma, şefkatli davranma, terbiye etme ve iyilikte bulunmalarının bir kısmına karşılık olmak üzere, anne ve babayı ödüllendirmesini ona emrediyor. Çünkü anne ve baba evlatlarını sevinçte kendilerine tercih ediyorlar, her türlü kötülük ve sakıncalı işlere, kendilerini karşı karşıya koyuyorlar. Bu sebeple anne ve babanın yaptıklarına karşılık ve bir mükâfat olmak üzere onlara şükretmesini kişiye emretmiştir. Anne ve babanın kuvvetli, kendi ihtiyaçlarını ve menfaatlerini elde etme gücüne sahip oldukları bir zamanda çocuklarına iyilikte bulunup onlara ihsanda bulundukları için, onların yaşları ilerlediği zaman ve kendi ihtiyaçlarını göremez hâle geldikleri zaman, kişinin anne ve babasına iyilikle muamelede bulunması gerektiği emredilmektedir. Çocuğa yaptıkları bu iyilik ve ihsanlar, anne ve babanın kendilerine iyilik ve ihsanda bulunmalarını karşılığı olmak üzere, çocuğu ebeveyne itaate sevk eder. İnsanlardan biri diğerine iyilik yapınca bu onu karşılığını vermeye sevk eder. Bu, iyilikler

⁶⁷² İsra 17/23.

⁶⁷³ En’am 6/151.

aralarında devam etsin ve kesilmesin amacıyladır. Bu yüzden Allah, zayıflık ve acizlik durumunda iken anne ve babaya ihsanda bulunmayı emretmiştir.”

Yukarıdaki durumla ilgili ayetin devamında Allah şöyle buyuruyor: “*Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa.*” İmam M Mâturîdî’nin yorumuna göre bu ayette Allah evlada, çocukluk ve küçüklük dönemini hatırlatmayı ister. Anne ve babanın kendisini nasıl terbiye edip iyilikte ve şefkatte bulunduklarını, gerek söz gerekse eylemleriyle yumuşak davrandıklarını, hatta insanların kendi aralarında iğrendikleri pislikleri çocuktan olunca bundan iğrenmediklerini, yine insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olan pislik ve diğer akıntıların, çocuktan olunca ebeveyninin bundan uzaklaşmadığını hatırlamasını emrettiğini söylüyor. Bu yüzden onların kendi evladına baktıkları gibi, evladın da anne ve babasına bunun hakkını verip onların yaşlandıkları zamanda onlara bakması ve yumuşak davranması, Allah’ın bir emridir. Bununla ilgili Allah şöyle diyor: “*Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden sahip oldukları bilgiden hiçbir şey bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir.*”⁶⁷⁴ Başka bir ayette de Allah şöyle buyurmaktadır: “*Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe düşüren, saç ve sakalınızı ağartan Allah’tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.*”⁶⁷⁵ Bu ayetleri zikrederken İmam Mâturîdî, insanların büyüdükçe güçlü ve bilgili olduktan sonra, Allah’ın onları tekrar çocukluk durumuna düşüreceğine dair işaret olduğunu ifade etmektedir. Yani Allah anne ve babayı zaaf ve bilgisizlik hâline geri düşürecektir.⁶⁷⁶ Çünkü Allah şöyle

⁶⁷⁴ Nahl 16/70.

⁶⁷⁵ Rum 30/54.

⁶⁷⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VIII, s. 284.

buyurmaktadır: “Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı.”⁶⁷⁷ “Allah sizi güçsüz yarattı.”⁶⁷⁸

Anne ve baba yaşlandıkları zaman yaptıkları fiillerden dolayı azarlamamak gerekiyor. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlara öf bile deme! Onları azarlama!”⁶⁷⁹ İmam Mâturîdî “öf bile deme” sözünün anlamı onların yüzlerine karşı hoşnutsuzluk göstermemekten kinaye olduğunu söyler. Yani onların evlatlarına yapmadıkları tarzda, onlara yönelik hitap ve konuşmada sert davranma demektir. Başka bir anlamda ise “öf” kelimesi sert ve kırıcı sözler anlamına da gelebildiğini söyler. Allah evladın öf demesini ve onlara sert sözler söylemesini yasaklamıştır. Bu fiilden kaçınırsa, ayetin devamında Allah, onlara gönül alıcı sözler söylemeye gerektiğini emreder. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “Anne ve babaya gönül alıcı güzel sözler söyle.”⁶⁸⁰

İmam Mâturîdî, anne ve babanın evlatlarına iyilik yapma ve şefkatli davranma tabiatı ve meylinde yaratıldığını söyler. Ancak neden evlatlar böyle değildir, iyilik yapmak üzere yaratılmış olanın iyiliği, yaratılışı böyle olmayanın iyiliğine nasıl benzer ki, diye bir soru işareti koyar. Bu sorunun cevabını da, şöyle izah eder: Allah bu yüzden iyilik yapmayı ebeveynlere değil evlatlara emretti. Anne ve baba fitratı gereğiyle evlatlarına iyilik yaparlar, ancak çocuklar öyle değildir. Bu yüzden bu emir direk evlatlarına yönelmiştir diye cevaplar.⁶⁸¹

Allah Kur’ân’da sadece bir ayetinde anne ve babaya şükretmeyi kendisine şükretmekle birlikte zikretmenin hikmeti de şudur ki, çocuğun ilk hâlden vardığı son

⁶⁷⁷ Nahl 16/78.

⁶⁷⁸ Rum 30/54.

⁶⁷⁹ İsra 17/23.

⁶⁸⁰ İsra 17/23.

⁶⁸¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VIII, s. 284.

duruma kadar, beslenme, eğitim, her türlü afet ve kötülükten muhafaza gibi işleri ebeveyn sayesinde olmaktan dolaydır.⁶⁸²

Allah anne ve babaya merhamet ve alçak gönüllülükle kol kanat germeyi emreder. Bununla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “*Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger.*”⁶⁸³ İmam Mâturîdî bu ayette olan kanat iki elin kinayesi olduğunu söyler. Çünkü insanın iki eli kuşların iki kanadı konumundadır, kuşun kanatları ise iki ellerdir. Burada iki ellerini de anne ve babana alçalt ve indir anlamına geldiğini söyler. Başka bir anlamı da anne ve babana varlığıyla ve tüm organlarla boyun eğmek gerektiğini söyler. Ayetin Arapçasını da okuduğumuz zaman “*zül*” kelimesinin gelmesinde, zilletin kastedilmesine bir işaret vardır. Bununla birlikte anne ve babana sanki muhtaçsın, onlardan yardım isteyen gibi davranmak gerektiğini gösterir. “*Zül*” kelimesinin başka da bir anlama gelme ihtimali de var ki bu kelime, kalpteki merhametten kinaye olabilir. Yani onlara kalp ve tüm organların incelikleriyle karşı alçak gönüllü davranmalıyız.⁶⁸⁴

Ana ve babaya karşı çıkmamanın büyük günah olduğuna dair İmam Mâturîdî Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu zikretmektedir: “*Büyük günahların en büyüğü, Allah’a şirk koşmak ve anne babaya isyan etmektir.*”⁶⁸⁵ Anne ve babaya evlatlar itaat etmeli, ancak müstesna olarak eğer onlar günaha yönlendiriyorlarsa, o zaman da isyan etmek doğru olur. Çünkü insan günaha girerse Allah’a isyan etmiş olarak sayılır. Allah bununla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Eğer anne ve baban hakkında bilgin olmayan bir varlığı bana ortak koşman için seni zorlarsa, bu durumda onlara uyma. Onlarla dünyada iyi*

⁶⁸² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VIII, s. 284.

⁶⁸³ İsra 17/23.

⁶⁸⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VIII, s. 285-286.

⁶⁸⁵ Buhari, “*Edep*”, 6; Müslim, “*İman*”, 143.

geçin.”⁶⁸⁶ Yani Allah kişiye bu ayetle isyanı emretme durumu dışında anne ve babaya örfe uygun şekilde sahip çıkmayı emretmiştir.⁶⁸⁷

7. KOMŞULUK

Akrabalardan sonra bize en yakın olan, her gün birbirimize yakın yaşadığımız, her gün karşılaştığımız, ihtiyaç duyduğumuz zaman hemen ona koştuğumuz komşularımızdır. Onlarla iyi geçinmek, onları rahatsız etmemek Allah’ın bir emridir. Bununla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin”⁶⁸⁸ Başka bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Allah’a ve ahiret gününe inanan, komşusuna ikram etsin.”⁶⁸⁹

İmam Mâturîdî yakın komşuların iki hakkının var olduğunu söyler: “Birincisi komşuluk hakkı diğeri de akraba hakkıdır.” Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “Komşular üç çeşittir. Bir komşu var ki onun hakkı tektir, bir komşu var ki hakkı ikidir, bir komşu vardır ki hakkı üçtür: Üç hakkı olan komşu akrabalık, komşuluk ve Müslüman olma hakkıdır. İki hakkı olan komşu Müslüman olma ve komşu olan hakkıdır. Tek hakkı olan komşu sadece komşuluk hakkı olan kimsedir.”⁶⁹⁰

İmam Mâturîdî evleri bitişik olan komşuların, uzakta olan komşulara göre birbirine daha yakın ve haklarının daha ciddi olduğunu söyler. Çünkü onlar mülkiyet sebebiyle komşudur, birinin mülkü diğerinin mülküne temas eder ve onunla bitişik olur. Akrabalık da buna benzer, onların bedenleri birbirine temas eder. Bunu daha net bir şekilde açıklamak için İmam Mâturîdî, İmam Ebû Hanîfe’nin şöyle dediğini rivayet eder: “Bir kimse mutlak olarak vasiyette bulunursa, bu vasiyet bitişik olan komşularına ait olur,

⁶⁸⁶ Lokman 31/15.

⁶⁸⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 196.

⁶⁸⁸ Buhari, “Edep”, 31; Ebu Davud, “Edep”, 122.

⁶⁸⁹ Müslim, “İman”, 74.

⁶⁹⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 198. Bu hadis Beyhaki’nın Şu’abu’l-İman adlı hadis kitabında yer almaktadır (VII, 84). Kendisi bu hadisi zayıf kabul etmiş.

diğerlerini kapsamaz. Çünkü hayattayken bunların bir kısmının diğerleri üzerinde, yerine getirmek zorunda oldukları haklar vardır, ölüm sırasında vasiyette bulununca aralarındaki hakların ödenmesini vasiyet ederler.”⁶⁹¹

Komşunun ve komşuluğun ne kadar değerli olduğuna dair İmam Mâturîdî, Hz. Ömer’in rivayetinden Hz. Peygamberin bununla ilgili şöyle buyurduğunu nakleder: “Cebrail bana komşuyu öyle ısrarlı bir şekilde tavsiye etti ki komşunun komşuya miras bırakacağını zannettim.”⁶⁹² Bu konu ile ilgili başka rivayetler de vardır: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna karşı iyi davransın.”⁶⁹³ “Komşusu açken akşama tok olarak ulaşan kimse iman etmiş olamaz.”⁶⁹⁴ “Eğer bir kimse ev veya toprak satmayı düşünürse, şuf’a hakkı sebebiyle onun komşusun bunu satın alma hakkı vardır. Çünkü Hz. Peygamber bununla ilgili şöyle buyurmuş: ‘Komşu yakınlık sebebiyle komşusuna daha layıktır.’ Bunu da ispatlayan Amr b. Şerid’ten nakledilen şöyle bir rivayettir: ‘Dedim ki ey Allah’ın elçisi, bir toprak parçası var, komşuluk dışında ortaklığı yoktur?’ Şöyle buyurdu: ‘Komşu yakınlığı sebebiyle var olan daha çok hak sahibidir.’”⁶⁹⁵

Şuf’a hakkıyla ilgili İmam Mâturîdî, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu söyler: “Komşu komşusuna, yolları aynı olunca şuf’a konusunda daha çok hak sahibidir. Komşu orada değilse satış için gelmesi beklenir.”⁶⁹⁶ Şöyle de buyurduğunu nakleder: “Evini satmak isteyen kimse komşusundan izin istesin.”⁶⁹⁷

Yukarıda İmam Mâturîdî’nin zikrettiği hadisler, komşunun ne kadar değerli olduğunu ve onlara doğru davranmak gerektiğini Allah, bize Hz. Peygamber’in vasıtasıyla öğretir. İmam Mâturîdî, bu ayetin yorumunda fazla kendi yorumuna ihtiyaç

⁶⁹¹ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 198.

⁶⁹² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 199; Buhari, “Edep”, 28; Müslim, “Bir”, 141.

⁶⁹³ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 199; Buhari, “Edep”, 31; Müslüm, “İman”, 74.

⁶⁹⁴ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 199; Heysemi, *Mecma’u’z-zevaid*, VIII, 167.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 389, İbn Mace, “Şufa”, 2.

⁶⁹⁶ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 199; İbn Mace, “Şufa” 2.

⁶⁹⁷ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 200; İbn Mace, “Şufa” 1.

duymadı, çünkü Hz. Peygamber'in hadislerinden komşuya nasıl davranmak gerektiğini direk anlaşılmaktadır. İmam Mâturîdî'nin komşulukla ilgili kendi tefsirinde getirdiği hadislerin sayısına baktığımız zaman, onun bu konuya ne kadar önem verdiğini görebiliriz. Onun komşulukla ilgili getirdiği yorumlarda, daha çok fikhî tarafından yaklaştığını da görüyoruz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki sosyal ve toplu yaşamı düzen içinde tutan, insanlar arasında olan birlik ve dayanışmayı sağlayan birçok ahlâkî kavram bulunmaktadır. Ancak bu bölümde en önemli olan kavramları zikrettik. İlk olan kavram barış kavramıdır. Kur'ân'ı okuduğumuz zaman görürüz ki, Allah insanları barış içinde yaşamaya, dünyayı barış ve esenlik yurdu yapmaya çağırmaktadır. Kur'ân ayetlerinden bir örnek olarak Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selamet yoluna girin.”*⁶⁹⁸ Başka bir ayette ise *“Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa onları barıştırın.”*⁶⁹⁹ İmam Mâturîdî, bu ayetlerin yorumunda Allah, müminlerin barış içinde sabit durmalarını emreder. Kavga ettikleri zamanlarda da, onları hemen barıştırmamızı emrettiğini söyler. Barış kavramından sonra birlik kavramına da değindik. Allah birlik olmamızı Kur'ân'da şöyle emreder: *“Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, bölünüp parçalanmayın”*⁷⁰⁰ İmam Mâturîdî bu ayette Allah'ın ipini Kur'ân olarak tefsir etmektedir. Aslında Kur'ân olarak tefsir etmesi isabetlidir. Çünkü dünyada farklı ırk ve milletlerden Müslüman ve müminler vardır. Her birinin dili, örfü, âdeti ve mantalitesi farklıdır. Ancak onları birbirine bağlayan ortak bir nokta vardır ve o da Kur'ân'dır. Bu yüzden asıl birlik Kur'ân ayetlerini okuyup, anlamak ve ona hep birlikte sımsıkı sarılmaktır. Allah'ın ipinden başka bir mana da, o Allah'ın dinidir, denilmiştir. Allah müminlerin kalplerini İslâm ve Kur'ân ile birleştirdiğini söyler. Elbette

⁶⁹⁸ Bakara 2/208.

⁶⁹⁹ Hucurat 49/9.

⁷⁰⁰ Al-İ İmran 3/30.

bu birleşme eserini din değil, Allah yapmıştır. Bu birleştirme Allah'tan onun dinine sarılanlara bir lütuftur. Çünkü bölünme, düşmanlığı, düşmanlık da savaşı doğurur diye söyler.⁷⁰¹ Birlikten sonra, başka toplumlara saygı duyma konusuna değindik. Bu konu da günümüzde çok önem arz eden konulardan sayılır. Çünkü bu dünyada birçok millet ve toplum yaşamaktadır. Her bir toplum dünyanın bir parçasıdır. Tüm toplumların da huzur içinde yaşamaları için Allah Kur'ân'da sizi *“Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülalelere ayırdık.”*⁷⁰² buyurmaktadır. Başka bir ayette ise Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler, Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin.”*⁷⁰³ İmam Mâturîdî bütün millet ve toplumların aynı Âdem ve Havva'nın neslinden geldiğini söyler. Bu yüzden tüm toplumlar kardeşler. Hiçbirisinin de kendi ırkı veya milletin üstün olduğunu iddia ederek övünmemesi gerekir. Allah'ın insanları toplum ve kabile halinde yaratmasının sebebi de, birbirlerini tanımak ve kaynaşmaktır. Allah kimi melik, kimi ona tabi olan, kimi hür veya köle, kimi erkek veya bayan, herkesi bir damla sudan yaratmıştır. Hiç kimse kendini başkalardan üstün göremez. Çünkü herkes dışarıya atılmış bir meniden dünyaya gelmiştir. Allah katında en iyi ve en değerli olan ise takva sahibi olan kimselerdir. Takvanın ne olduğunu önceki bölümde anlatmıştık.⁷⁰⁴ Sadece başka topluluk ve insanlara saygı duymakla bitmiyor, önemli kavramlardan bir tanesi de dostluktur. Dostluk hakkında Allah Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *“Muttakiler dışında dünyadaki bütün dostlar, o gün birbirine düşmandır.”*⁷⁰⁵ Dostluk Allah rızası için olmalıdır. Çünkü Allah rızası için olan dostluk gerçek bir dostluktur ve bu gibi dostluklar iki dünyada da olur. Eğer aralarındaki dostluk sadece bu dünya için ise, o zaman bu dostluk düşmanlığa dönüşür.⁷⁰⁶ Elbette İmam Mâturîdî'nin dediği gibi,

⁷⁰¹ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. II, s. 419-420.

⁷⁰² Hücürat 49/13.

⁷⁰³ Hücürat 49/11.

⁷⁰⁴ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 337.

⁷⁰⁵ Zuhuf 43/67.

⁷⁰⁶ Maturidi, *Te'vilat*, DKİ, c. IX, s. 182.

dostluk Allah rızası için olmalıdır. Bu söz, formalite veya şablon gibi olmamalıdır. Ve müminlerin buna tüm kalbiyle ve aklıyla inanması gerekir. Günümüzde görüyoruz ki fanatik düşünceli bazı toplumların, Allah rızası için arkadaş ve dost olarak görüyorum ve seviyorum gibi sözleri, boş bir kılıftan ve laftan ibarettir. Bunun gibi dostluğa zarar veren davranışlardan kaçınmalı ve dostluğu sadece Allah rızası üzerine kurmak gerekir. Dostluk sadece arkadaşları kapsamıyor. Bununla birlikte tüm akraba ve yakınları da içine alır. Akrabalara saygı duymak, onlara yakın olmak, onlarla dosdoğru ilişki kurmak, kendi akrabalık bağlarını korumak Allah'ın emridir. Bu konuya ve özellikle anne ve babaya saygı duyma konusuna İmam Mâtûrîdî özel bir yer ayırmıştır. İmam Mâtûrîdî bu konuyla bağlı olan ayetlere geniş açıklamalar getirmiştir. Allah'ın insanlara, akrabalarına ihsanda bulunmasını emrettiğini söyler ve bu davranışın adını da “sıla-i-rahim” olarak zikretmiştir. Sıla-i rahmin iki türlü olduğunu söyler. Birincisi eğer akrabalar, birine iyilik yaptıysa, onun da ona iyilik yapması gerekmektedir. Bu da aralarında sevgi ve bağlılığı devam ettirir. Bunun için birbirine sila-i rahimde bulunmak farzdır. Diğeri de akrabalara karşı cömert davranmak, onları ve yakınları ziyaret emektir ⁷⁰⁷ Bu konuda Hz. Peygamber'in şu hadisini de zikretmiştir: “Allah'tan korkun ve ilgilenerek akrabaya iyilikte bulunun. Çünkü bu sizin için dünyada en kalıcı, ahirette de en hayırlı olan tutumdur.” ⁷⁰⁸ Anne babaya ve ebeveynlere saygılı davranma konusuna yukarıda zikrettiğimiz gibi İmam Mâtûrîdî tefsirinde, özel bir yer ayırmıştı. Onlara saygılı davranmak, onların çocukları üzerindeki en büyük hak ve sorumluluklarıdır. Allah Kur'ân'da ilk olarak kendisine kulluk etmesini emreder. Ardından hemen bunun ne kadar ciddi ve önemli olduğunu göstermek için anne ve babaya iyi davranmasını emreder. Allah anne ve babaya ihsanda bulunmasını emreder. İmam Mâtûrîdî ihsan kavramını zorunlu olmadığı hâlde iyilik yapmak olarak veya şükretmek olarak tefsir etmiştir. Şükretme

⁷⁰⁷ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. I, s. 195.

⁷⁰⁸ Maturidi, *Te'vilat*, EN, c. III, s. 15.

anlamı ise en yakındır. Çünkü Allah ayette “Anne ve babana şükret”⁷⁰⁹ buyurmuştur. İmam Mâturîdî ise şükür kavramını karşılık vermek olarak tefsir etmiştir.

Allah anne karnında iken ve anne karnından çıktıktan sonra, kişiyi her türlü kötülük ve çirkin işlerden koruma, şefkatli davranma, terbiye etme ve iyilikte bulunmalarına karşılık olmak üzere, anne ve babayı ödüllendirmesini ona emrediyor. Bu da anne ve babanın kuvvetli, kendi ihtiyaçları ve menfaatlerini elde etme gücüne sahip oldukları bir zamanda çocuklarına iyilikte bulunup onlara ihsanda bulunmaları sebebiyledir.⁷¹⁰ İmam Mâturîdî’nin bu konuyu geniş anlatmasının sebebi de her zaman için bu konunun önemli ve mutluluğun kaynağı olmasından dolayıdır. Çünkü bu konu her zaman aktüeldir. Özellikle de günümüzde bu mesele ihmal edilmiştir. İnsanlar dini hassasiyetlerinden uzaklaştıkça ebeveynleri de ihmal edip unutmaya başlıyorlar. Anne babaya hürmetin önemi ve onların gerçekten kim olduklarını hatırlatacak hiçbir şey de yoktur. İşte bu durumda insanı hak ettiği konumuna getirebilmek için, aklını toparlayıp, anne ve babasının kim olduğunu hatırlatmada Kur’ân büyük bir rol oynamaktadır. Bu konuyu geniş olarak anne ve babayla ilgili bölümde ele aldık. Son konumuz olarak ise komşuluk hakkı, komşuya doğru ve dürüst davranmayı zikretmiştik. Bu bölümde komşunun ne kadar değerli ve Allah ve Hz. Peygamber’in komşularla ilgili neler buyurduğunu anlatmıştık. Akrabadan sonra bize en yakın olanlar, komşumuzdur. Hz. Peygamber: “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin” buyurmaktadır.⁷¹¹ İmam Mâturîdî komşuların iki hakkının var olduğunu söyler: Birincisi komşuluk hakkı diğeri ise akraba hakkıdır.⁷¹² Yukarıda zikrettiğimiz kavramların hepsi, insanlararası birlik ve dayanışmayı sağlayan kavramlardır. İmam Mâturîdî bu kavramları sadece hadislerle tefsir etmemiştir. Aynı zamanda bu kavramları aklî olarak da te’vil eder.

⁷⁰⁹ En’am 6/151.

⁷¹⁰ Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. VIII, s. 284.

⁷¹¹ Buhari “Edep”, 31; Ebu Davud, “Edep”, 122.

⁷¹² Maturidi, *Te’vilat*, EN, c. III, s. 198.

Bu metodu uygulaması da gösteriyor ki İmam Mâturîdî, ayetleri düşünme ve onlar üzerinden tefekkür etme konusunda kişinin aklını kullanmasına çok önem vermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmamızda İmam Mâturîdî'nin *Te'vilatu'l-Kur'ân* adlı eserinde ahlâkî kavramlara nasıl yaklaştığını araştırdık. İlk bölümde müfessirin hayatı, ilmi kişiliği, ahlâkî konulara nasıl yaklaştığını, onun ahlâk anlayışı ve tefsirinin özellikleri ile ilgili kısa bir tanıtım yaptık ve asıl konumuz ele almaya çalıştık.

Önemli tefsir çalışmaları arasında yer alan “*Te'vilatu'l-Kur'ân*” Türkiye, Avrupa ve Orta Asya araştırmacıları arasında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Son dönem araştırmacıları birçok konuda özellikle fikhî ve kelâmî konular hakkında bu eserden istifade etmişlerdir. Araştırmalarımız neticesinde gördük ki İmam Mâturîdî'nin tefsiri fıkıh, kelâm, felsefe ve ahlâk yönünden oldukça zengindir. Naklî ve aklî delillere yer veren, kendi döneminden önceki olan âlimlerin sözlerine atıfta bulunan, batıl fırkaların yanlış fikirlerini çürüten çözümler üretmiştir. Onun tefsirini araştırırken bizim hedefimiz onun ahlâkî kavramları nasıl tefsir ettiğini, buna nasıl yaklaştığını ortaya koymaktır. İmam Mâturîdî sadece bir kelâm, fıkıh veya tefsir âlimi değil, aynı zamanda iyi bir düşünür, psikolog ve ahlâkçı olduğunu gördük.

İmam Mâturîdî'nin tefsirinde ahlâk, edep ve terbiyenin asıl kaynağının akıl olduğunu görüyoruz. Eşyanın iyiliği, kötülüğü, güzelliği, çirkinliği, yararlı, zararlı oluşu akılla bilinebilmektedir. İmam Mâturîdî'ye göre Allah her şeyi bütünüyle kötü, çirkin veya zararlı yaratmamıştır. Mutlaka her şeyde bir fayda, iyilik ve güzellik vardır. Eğer dinimiz bir şey, yasakladıysa demek ki onda bir zarar ve kötülük olduğu için yasaklanmıştır. Aklimız bunu ilk başta tam manasıyla, neden ve sonuçlarıyla anlamayabilir. Bunu da kavrayabilmek için çok güçlü ve sabırlı bir tefekküre ihtiyaç vardır. Ancak bunu herkes yapamayabilir. Bu yüzden bir dine yani Allah'tan gelen vahye

ve peygamberlerin sözlerine ihtiyaç duyulacaktır. İmam Mâturîdî bu tür ahlâkî değerleri temel ahlâkî ilkeler olarak değerlendirmektedir ki, burada din ile akıl birleşmektedir.

Akıl ahlâkî değerleri iyi de kötü de görebilir fakat din ise kesinleştirir. Böylelikle o şeylerin iyiliği veya kötülüğü bilinebilir. İnsan Allah'ı kendi aklıyla da tanıyabilir veya ona ulaşabilir ancak dünya meşguliyetlerden dolayı yoldan da sapma ihtimali daha da yüksektir. Kişinin sapmaması için de Allah Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı göndermiştir. İmam Mâturîdî'nin tefsirinin bu iki esasa dayanmakta olduğunu görmekteyiz.

İmam Mâturîdî'nin iyi, kötü, maruf, münker, iman ve küfür gibi kavramlara yaklaşımlarını araştırdığımızda onların birbiriyle bağlantılı olduklarını ve hepsinin temelinde aklın olduğunu görüyoruz. İmam Mâturîdî bu gibi seçimlerde aklın önemli rol oynadığını vurgular ve insan kendisini değiştirmek istiyorsa, buna ilk önce aklından başlamalıdır, demektedir.

Ahlâk'ın en önemli tarafının akıl ve daha sonra ise iman olduğunu görüyoruz. O ikisi birleştiği zaman insan yüce bir ahlâk seviyesine ulaşabilmektedir. Çünkü insan kendi aklını kullanıp düşündüğü zaman, bu hayatın değerini ve bu dünyanın bir sonu olduğunu anlayabilecektir. Bu düşünceleri de onu imana götürecektir. Akıl, insana Allah'tan verilmiş büyük bir nimettir. Bu nimetle insan Allah'ı tanır ve O'nu tasdik eder. Bu yüzden ikinci bölümde “İnsanın Allah'a Karşı Davranışlarıyla İlgili Ahlâkî Kavramlara Yaklaşımlar” konusuna yer verdik. Bu bölümde araştırdığımız ilk konu “iman” konusuydu. İmam Mâturîdî'nin tefsirinde iman konusuna çokça yer ayırmış olduğunu görmekteyiz. Çoğu ayette imanın marifet olmadığını, eğer marifet iman olsaydı o zaman karşılığı cahillik olurdu, demektedir. Yani iman sadece bilmek değil onu kişinin, iç kalbiyle tasdik etmesi, ihlaslı bir şekilde tasdik etmesi neticesinde gerçek iman sahibi olacaktır. Ona göre iman etmek, sadece Allah'a değil, tüm peygamberlere, kitaplara, meleklerle ve ahiret gününe de iman etmek gerekmektedir. Çünkü her peygamber insanları

bütün bunlara iman etmeye çağırıyordu. Ve elbette Allah'ı tanımak sadece akıl aracılığıyla değil, bu kitap ve peygamberlerin sözleriyle mümkün olacaktır. Çünkü Allah'ın sözlerinde ve elçilerinde insanı bu dünyada doğru yol üzere götürecek ve ahlâkî değerleri öğretecek bilgi ve ilimler vardır. İmam Mâturîdî dünya güzelliğinin ilim ve ibadet olduğunu, ahiret güzelliğinin ise cennet ve mağfiret olduğunu düşünmektedir.

İmam Mâturîdî iman ile amelin bir olmadığını düşünmektedir. O, ikisinin birbirinden ayrı olduğu görüşündedir. İnsan Allah'ın ayetlerini okuyup öğrendikçe imanı artar, kuvvetlenir, güzelleşip olgunlaşmaktadır. Allah'ın rızasına ulaşabilmek için insan Allah'a şükretmelidir. İmam Mâturîdî şükürü ve sabrı bir olarak tanımlar. Bunun asıl sebebi de şudur ki sabır ile şükür anlam olarak aynı manaya gelir. Şükür kavramı her türlü itaat etmek, sabır kavramı da her çeşit günahı kendini tutmak ve sabırdan sonra takvalı olmaktır. Her türlü kötülükten ve masiyetten sakınmak, Allah'a tevekkül etmek, her ibadeti ve işi ihlaslı yapmak ve tövbe etmektir. İnsan bu gibi kavramların hakkını yerine getirdiği zaman Allah'ı tanır ve manevî olarak üst düzey bir ahlâk seviyesine ulaşır.

Aynı bölümün ikinci alt bölümü olarak bu dünyada insanı başarıya ve ahiret saadetine götüren ahlâkî kavramları araştırdık. Aslında bu kavramlardan başka birçok kavram daha vardır ancak tezimizde sınırlı bir sayıda kavramların incelemesini yaptık. Özellikle önemli ve asıl kavramları incelemeye çalıştık. Bu kavramları Kur'an ayetlerinde bulup İmam Mâturîdî'nin bu kavramları nasıl tefsir ettiğini bulmaya çalıştık. Bazen ayette kavramlar zikredilse de İmam Mâturîdî tefsirinde yorum yapmamış, bazen önceki sûrede bununla ilgili bir açıklama yaptığını zikretmektedir. Bazen de ayette hiç zikredilmeyen kavramlar hakkında yorum yapmaktadır.

Ahlâkî gayret kavramı, insanlığın gelişmesi ve medeniyetin büyümesi için önemli iki kavramdır. İmam Mâturîdî'ye göre ahlâkî gayretin en önemli tarafı aklını çalıştırmak ve düşündürmektir. Çünkü gayret etmek için bir hedef ve maksat olmalıdır. Boş ve kötü işlere

gayret etmek insanı tehlikeye sürükler ve ömrünü boşa götürür. Aklî gayret, ahlâkî gayrettir. Çünkü akıl fıtratı itibariyle iyiliğe meyilli olarak yaratılmıştır, Fıtratın bu aslını öne çıkarmak ve onunla hareket etmek için aklî gayret gerekir ve buna destek olacak kavram da sabırdır. İmam Mâturîdî, Allah yolunda gayret eden insana Allah'ın güç, kuvvet, hidayet, şeytandan gelen engellemelere karşı direnç vereceği görüşündedir. İnsanlar hayır ve itaat işlerinde yarışmalı, bir akıl iyi ancak iki akıl birlikte hareket etse ve yarış hâlinde olsalar daha iyi ve daha fazla başarı elde edebilirler. Bu bir motivasyon ve başkaları için bir örnek olabilir. İmam Mâturîdî'nin yorumlarına göre gayret kavramın en önemli kısmı akli kullanmaktır. Akıl saf ve güçlü olduktan sonra sırada kalp ve ruh geliyor. İmam Mâturîdî'ye göre kalp ile akıl birbirine çok yakındır. Çünkü Allah insanların günahları dolayısıyla kalplerini perdelese ve kapatırsa, bu zulmet, insanın doğruyu görme ve anlama konusunda kişinin göz ve kulaklarını kapatır. İnsan bu hâlde olunca delil ve ibretleri anlayamaz hâle gelir. Gözün karanlığı ve manevî perdeler, insanı tefekkür ve tedebbürden alıkoyar. Kalp kapalı ve mühürlü olup akıl da tefekkürden uzak olduğu zaman, kalpte olan kirlilik insanın davranış ve hareketlerine yansıyacaktır. İmam Mâturîdî, kalplerin mühürlenmesinin sebeplerinden bir tanesinin de aklın yürütülmemesinden kaynaklandığı görüşündedir. İnsan tefekkür etmeye tembellik yaptığı zaman ve araştırmaya gözünü kapattığı için, birçok nimetten mahrum kalır. İmam Mâturîdî, Kur'ân'da zikredilmiş olan darb-ı mesellerin, insanın aklını çalıştırması ve tefekkür etmesi için zikredildiğini söyler. Tefekkür ve tedebbür üzerine yönelik birçok misal bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi “Dünyayı dolaşınız” ayetinin yorumunda, dünyayı dolaşmaya bile gerek olmadığını, mahlûkların nasıl yaratıldığına, başka kavimleri Allah'ın nasıl helâk ettiğine dair tefekkür ve tedebbürün yeterli olduğunu söylemektedir. Kalpten sonra ise nefis gelir. İmam Mâturîdî'nin tefsirinde nefis hakkında birçok yoruma rastladık. Aslında İmam Mâturîdî'nin nefis hakkındaki görüşleri hakkında büyük bir tez ve çalışma yapılabilir. Bizim kanaatimize göre nefis, insanın saf

olarak düşünmesine ve aklın yürütmesine büyük bir engel teşkil ettiğinden, akla müdahale ve yönlendirme yaptığından dolayı bu konu çok önem arz etmektedir. Bu yüzden İmam Mâtûrîdî bu mesele üzerinde farklı ayetlerde açıklama yapmıştır. İnsan yukarıda zikredilen kavramları yerine getirdiği zaman, nefsin arzularına hâkim olur. Bununla da doğruluk ve sıdk sıfatını daha kolay kazanır, öfkesine hâkim olur ve kendini kolay kontrol eder. İmam Mâtûrîdî'nin tefsirinde zikredilmiş olan öfke kavramının yorumlarını, günümüzde yapılmış olan bilimsel çalışmalar ve bazı profesörlerin sözleriyle destekledik. İmam Mâtûrîdî'nin yorumlarına baktığımız zaman, akıl kavramının insanın ahlâk oluşumunda ne kadar büyük bir rol oynadığını gördük. Çünkü insan öfkelenildiği zaman akıl ne düşündüğünü ve ne söylediğini anlayamaz hâle gelir. Bunun neticesinde insan öfkesi nedeniyle büyük hatalar da yapabilmektedir. Kendi nefisini kontrol edebilmek de öfkeyi yenmeye yardımcı olur.

İkinci bölümde “İnsanın Ferdî Ahlâkla İlgili Kötü ve İyi Huylara Dair Ayetlere Yaklaşımlar” konusuna yer vermiştik. İlk olarak insanın hayatına zarar veren kötü huy ve davranışları inceledik. İlk seçtiğimiz kavram haset kavramıydı. Çünkü haset, insanlık için çok tehlikeli, insanı içten ve dıştan öldürüp fitnelere sürükleyen bir sıfattır. İçten insanı psikolojik hastalıklara, dıştan ise kavga ve savaşlara sebep olur. İmam Mâtûrîdî'nin yorumlarına göre, bu hastalık Müslüman toplumun tefrikaya düşmesinin temel sebeplerinden bir tanesidir. Ve sadece geçmiş zamanlarda değil, günümüzde de bu hastalık çok yaygındır. Bu hastalığı bitirmek için, zor bile olsa insan birisinde bir şeyi gördüğü zaman, belâ ve ceza yerine kendisine de Allah'tan nimet gelmeye devam etmesi için, onun bu nimetinin devam etmesine dua etmelidir. Yani bu gibi dualar, insandaki haset hastalığının gitmesi konusunda bir ilaç gibi olur. Çünkü insan birisine dua ettiği zaman aynı nimet ve imkanlar ona da kat kat verilecektir. İsrâf, günümüzün en büyük problemlerden birisi olduğu için bu kavramı da ele aldık. İmam Mâtûrîdî'nin anlayışına

göre israf, aşırı bir şeyi tüketmektir, haddini ve sınırını aşmaktır. İmam Mâturîdî'nin yorumlarına baktığımız zaman gizli bir anlamı da bulmaya çalıştık ve sonuç olarak en büyük israfın, akli kullanmamak olduğunu tespit ettik. İnsan aklını kullanmadığı zaman israfın ne büyük bir günah olduğunu bilemez ve anlayamaz. Bu yüzden ahlâkın asıl temeli bilgidir. Akıl bilgiyi analiz eder, öğrenir, sonra hareket ve fiillere yansır. Son olarak aynı bölümde günümüzün bir problemi olan fuhuş kavramına değindik. İmam Mâturîdî, fuhuş işlerinden olan zinanın açık ve gizli olduğunu söyler. Açık olanı âzalarla yapılan, gizli olanı ise kalp ve düşünceyle yapılan zinadır. Aslında bu probleme daha çok yoğunlaşmamıza ihtiyacın var olduğunu görmekteyiz. Çünkü şimdi medya ve internet üzerinden insanı zinaya sevkeden birçok parazit bilgiler vardır. İmam Mâturîdî'nin tefsirinde buna yönelik fikir ve görüşleri, derin şekilde araştırıp, günümüz ile ilişki kurarak gençlerimize sunmanın zorunlu olduğunu düşünmekteyiz.

“İnsanın Ruhî Hayatına ve Topluma Zarar Veren Kavramlara Yaklaşımlar” bölümümüzde, nifak, riya, kibir ve cimrilik kavramlara değindik. İmam Mâturîdî bu hastalıkların asıl sebebinin bilgisizlik olduğunu söylemektedir. İnsan kendisinin nereden geldiğini ve nereye gideceğini eğer düşünüp araştırabilseydi bu gibi zarar veren hâllere düşmezdi. Bu kavramları açıkladıktan sonra İmam Mâturîdî bu gibi hastalıklardan kurtulmanın yollarını ve çözümlerini bize vermektedir. Son olarak İmam Mâturîdî'nin tefsirinde sosyal ve toplu yaşamı düzen içinde tutan ahlâkî kavramları yani barış, birlik, dostluk, akrabalarla yardımlaşma gibi konuları araştırdığımızda onun aile problemine daha çok fıkıh açısından yaklaştığını gördük. Bitirirken ifade edelim ki, günümüzün ahlâkî aile problemlerinin çözümlerine İmam Mâturîdî'nin tefsirinin ahlâkî ilkeler bağlamında önemli ve zengin çözüm ve reçeteler sunduğunu söylemiş olalım.

KAYNAKÇA

Asım Efendi, Kamus Tercümesi, Haz. Rizeli Hasan Hilmi Efendi, Bahriye Matb. İstanbul, 1305.

Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Maturidi ve Maturidilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008.

Alper, Hülya, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, “Maturidi'nin Akıl ve Vahiy Algısı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Atay, Hüseyin, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, “Toplumsal Yaşam İlkeleri” Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Ayverdi, İlhan, *Misali Büyük Türkçe Sözlük*, Mas Matbaacılık.

Avcı, Casim, *Son Peygamber Hz.Muhammed*, İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

Bogouslavski, Dmitriy, *Kur'ân Meali*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013.

Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikir, Beyrut, h. 1127.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2009.

Çağrı, Mustafa, *Anahtarlarıyla İslâm Ahlakı*, Ensar Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2012.

Çağrı, Mustafa “Cimrilik”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, c.VIII.

Çağrı, Mustafa, “Sıdk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

Demirci, Muhsin, *Kur'ân'da Toplumsal Düzen*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

Düzgün, Şaban Ali, “Maturidinin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, *Maturidinin Düşünce Dünyası*, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 2011.

Düzgün, Şaban Ali, *Maturidinin Düşünce Dünyası*, ‘‘Maturidi’nın Kur’an Yorum Yöntemi’’ Kültür ve Türiзм Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Demirkol, Murat, ‘‘İslâm Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler,’’ *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2014.

Dihlevî, Şah Veliyullah, *İslâm Düşünce Rehberi, Hüccatullahi’l-Baliga*, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2003.

Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, Mektebetü’l-İsriyye, Beyrut.

Ebu Davud, *Sunanu-Abi Davud*, Mektebetü’l Gasriye, Beyrut 2012. c. IV.

Esen, Muammer, ‘‘Kur’ân’da Akıl- İman İlişkisi’’, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c..52, sayı: 2, Ankara, 2011.

Gazzali, *İhya-Ulumid-Din*, (çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 2011.

Gouluston, Mark, *Ya Slişu Vas Naskvoz*, Mann İvanov i Feber Yayınları, Moskova 2012.

Hanifi, Özcan, *Maturidi’de Bilgi Problemi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1983.

Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

İbn Aşur, Muhammed Tahir, İslâm Hukuk Felsefesi, (çev. Prof. Dr.Mehmet Erdoğan, Prof. Dr. Vecdi Akyüz), 4. Baskı, Ragbet Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Cevzi, Abu’l Farac, *Zadu’l-Meysir*, Daru’l-Kitabu’l-Arabi, Beyrut, h. 1322.

İbn Vehb, *Tefsirü’l-Kur’ân-min-Camii-li-İbn-Vehb*, Daru’l-Arabi’l-İslâmiyyi, 2003.

İsfahani, Ragıb, *ez-Zeriatü ile Mekarimi’ş-Şeriatı*, Daru’s-Selam, Kahire, 2008.

İsfahani, Ragıb, *Tefsirü’l- Ragib el-İsfahani*, Külliyyetü’l-Edep Camiatü-Tanta, 1999.

İsfehani, Ragıb, *el-Müfredat fî Aribi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kelam Daru's-Şamiyye, Şam, Beyrut, h. 1412.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2013.

Karataş, Ali, *İmam Maturidi Kur'ân'ı-Kur'ân'la Tevil*, Yesevi yayıncılık İstanbul 2014.

Kazanç, Ferit Kerim, *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelâmında Ahlâk Düşüncesi*, Ankara Okulu Yayınları, 2007.

Kınnuci, Sadık Han Muhammad, *el-Fethu'l-Beyan fî Makasidi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-İsriyye, Beyrut, 1992.

Kudaynetov, Said-Ali, *Şihâbüddîn el-Mercânî'nin Usûl-i Fıkıh Anlayışı*, Hiperyayın, İstanbul 2020.

Kudaynetov, Said-Ali, *Uygulama Örneklerine Dayalı Olarak İmâm Ebû Yûsuf'un İstihsân Anlayışının Tespiti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

Kutlu, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2006.

Kutlu, Sönmez, 'Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi', *İmam Maturidi ve Maturidilik*, OTTO Yayınları, Ankara 2011.

Kurtubî, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, Buruc Yayınları, İstanbul, 2014.

Kurtubî, *el-Camiu'l-li-Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1964,

Kuşeyrî, *et-Tahbir fî't Tezkir*, (nşr. İbrahim Besyuni), Kahire 1968.

Kuşeyri, Abdu'l-Kerim, *Tefsirü'l-Kuşeyri-Letaifu'l-İşaret, Hey'atü'l-Mısriyye'l-Ammati-li'lKitap, Mısır, c. III, s. 31.*

Litvak, Mihail Efimovich, *Psihologicheskiy Vampirizm*, Feniks Yayınları, 2017.

Maraş, İbrahim, *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Türk İslâm Düşünce Tarihinde Ahlak ve Örnek Metinler, Ankara 2014.

Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2015.

Mâturîdî, *Te'vilatü-Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, Lübnan 2005.

Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, Daru'l-Mizan, İstanbul.

Mâturîdî, *Te'vilatü-Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.

Mâturîdî, *Tevhid*, nşr. Fethullah Hüleyf, İstanbul 1979.

Mücahid, Ebu Haccac, *Tefsirü'l-Mücahit*, Daru'l-Fikr- İslâmiye-el-Hadise, Mısır, 1989.

Necati, Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2011.

Necati, Osman, *Hadis ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.

Nesefî, Ebu'l-Berekat, *Tefsirü'n-Nesefî*, Mektebetü't-Tevfikiyye, Mısır.

Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Çok Boyutlu Okunuşu İmam Gazali Örneği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

Oral, Osman, *Mütefekkir Dergisi*, Maturidi'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi, Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi, Aksaray 2015.

Pezdevî, Ebu'l-Yusr, *Usulü'd-Din*, thk. Hans Peter Lenz, El-Mektebetü'l - Ezheriye Li't-turas, Kahire 2003.

Suyuti, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Hey'etü'l Mısriyyeti-el-Ammati-Li'l-kitap, 1974.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kimi Örnek Almalı Hz.Peygamber ve Kur'ân Ahlakı*, Şule Yayınları, İstanbul 2016.

Sa'lebi, Ebu İshak, *Tefsir es-Se'lebi el-Keşfü ve'l Beyan*, thk. İbn Aşur, Daru-İhyai-Turasu'l-Arabiyyi, Beyrut, 2002.

Şafîî, Muhammed b.İdris, *Tefsir İmam eş-Şafîî*, Daru't-Tedmiriyye, 2006.

Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi Hz.Peygamber örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

Şekeroğlu, Sami, *Maturidi'de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

Taberî, Ebu Cafer, *Cami'ul-Beyan*, Mektebetü'd-Daru'l-Medine, I. Baskı, 1988.

Tehanevî, Şeyh Muahammed Ali, *Keşşafulisitilahatı Funun*, Thk. Ali Rahruc, Lübnan, 1996.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Pritçi, Skazki, Aforizmi*, İzdatelstvo Amrita-Rus, Moskva 2009.

Uludağ, Süleyman, 'Nefis', *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2013.

Yeprem, Mustafa Saim, *Maturidi'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, TDV yayınları, Ankara, 2011.

Yürükan, Yusuf Ziya, *İslâm Akaidine Dair Eski Metinler I*, AÜİF yayınları, İstanbul, 1953.

Zemahşeri, el-Keşşaf, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, h. 1407, c. IV, s. 359.

ÖZET

Ahlâk konusu ve problemi, tarih boyunca insanların zihinlerini meşgul eden en önemli konulardan biridir. Bu konu güncelliğini her zaman korumaktadır. Bireyin ve sosyal bir toplumun huzur içinde yaşamaları için ahlâkî terbiye konusuyla alakalı asırlarca büyük ve önemli çalışmalar yapılmış ve sayısı yüzlerce cildi bulan eserler de yazılmıştır. Allah insanları en güzel bir şekilde yaratıp onlara büyük bir nimet olarak akıl vermiştir. Ve insanlar bu akıl sayesinde kendi ahlâklarını geliştirsınler diye onlara doğru yolu gösterecek olan peygamberler ve onlar aracılığıyla da ilahi mesaj içeren ayetler göndermiştir. Kur'ân'ın her bir ayetinde insanın ahlâkî sorunlarına bir cevap ve bir çözüm verilmektedir. İnsanlar bu ayetleri tefekkür ve tedebbür ederek ahlâklı bir birey olsunlar diye onlara akıl vermiştir.

İslâm alimlerinden ve Kur'an müfessirlerden olan İmam Mâturîdî kendi tefsirinde de bu konuyu ele alarak bizim için büyük bir miras bırakmıştır. Bu miras “Te’vîlâtü’l-Kur’ân” adlı tefsiridir. Bu tefsirde insanın ferdî ve toplumsal ahlâkının temelini oluşturan kavramlara değinmiştir. Onları tek tek yorumlayarak günümüzdeki ahlâkî sorunlara dair bizlere bazı çözümler bırakmıştır. İmam Mâturîdî’ye göre İslâm ahlâkının asıl ahlâkî kaynağı akıldır, her şey ordan başlar. Ancak akılın dünya ile ilgili yoğunluk ve meşguliyetinden dolayı sapma ihtimali de vardır. Bunun için Allah bizlere, Hz. Peygamber'i ve onunla birlikte Kur'ân'ı göndermiştir. Kur'ân da evrensel bir kitap olduğu için insanın sorularına her zaman cevaplar vermektedir

ABSTRACT

The issue and problem of morality are one of the most important issues that occupied the minds of people throughout history. This topic is always up to date. For centuries, great and important studies have been carried out on the subject of moral education, and hundreds of volumes have been written in order for the individual and a social society to live in peace. Allah has created people in the best way and gave them their minds as a great blessing. And through this mind, people were sent prophets who will show them the right way so that they can improve their morals, and through them, they were sent verses containing a divine message. In each verse of the Quran, an answer and a solution are given to human moral problems. By contemplating and treating these verses, people were given minds, so that they could become moral.

Imam Mâturîdî, one of the Islamic scholars and commentators of the Qur'an, has left a great legacy for us by addressing this issue in his interpretation. This legacy is a commentary named ‘‘Te’vîlâtü’l-Kur’ân’’. In this commentary, he touches on the concepts that form the basis of human individual and social morality. By interpreting them one by one, he left us some solutions to the moral problems of our day. According to Imam Mâturîdî, the main moral source of Islamic morality is reason, everything starts from there. However, there is also the possibility that the mind deviates due to the intensity of the world and its preoccupation with it. Therefore, Allah sent us our Prophet and sent the Qur'an with him. Since the Quran is a universal book, it always gives answers to human questions.